

Zaniklá sídla Moravy a Slezska se zaměřením k Jesenické oblasti

Sborník konference projektu „Identifikace a trvalá dokumentace kulturní, krajinné a sídelní paměti obce – na příkladu zaniklých sídel Moravy a Slezska“

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. – Mendelova univerzita v Brně
Praha – Brno 2022

Zaniklá sídla Moravy a Slezska se zaměřením k Jesenické oblasti

Editor: Antonín Vaishar

Recenzovala: Jana Zapletalová

Tato publikace je výsledkem řešení projektu DG18P020VV070 podpořeného Ministerstvem kultury České republiky v Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2018–2022 (NAKI II).

© Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Vlašská 355/9, 118 00 Praha; 2022

Autorský kolektiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.:

David Kovařík, Helena Nosková, Petr Bednařík

© Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno; 2022

Autorský kolektiv Mendelovy univerzity v Brně:

Antonín Vaishar, Tomáš Mašíček, Veronika Peřínková,

Hana Vavrouchová, Andrea Lešková

ISBN 978-80-7285-271-0 (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.; online ; pdf)

ISBN 978-80-7509-873-3 (Mendelova univerzita v Brně; online ; pdf)

DOI: <https://doi.org/10.11118/978-80-7509-873-3>

Open Access. This work is licensed under a [Creative Commons AttributionNonCommercial-NoDerivatives 4.0 \(CC BY-NC-ND 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) International License.

OBSAH:

Fenomén zanikajících sídel <i>Antonín Vaishar</i>	5
Druhý život zaniklých sídel Moravy a Slezska <i>David Kovařík</i>	9
Dokumentace zaniklých sídel na Jesenicku z pohledu archivních pramenů <i>Helena Nosková</i>	33
Zachycení poválečného pohraničí Moravy a Slezska v české kultuře <i>Petr Bednařík</i>	62
Sídla v okrese Bruntál fyzicky zaniklá po druhé světové válce v kontextu vývoje krajinné struktury <i>Tomáš Mašíček, Veronika Peřínková, Hana Vavrouchová, Andrea Lešková, David Kovařík</i>	86

FENOMÉN ZANIKAJÍCÍCH SÍDEL

Antonín Vaishar¹

Největší počet venkovských sídel existoval na většině evropského území ve středověku. Od té doby se počet venkovských sídel postupně redukuje. Jde o obecný trend, který je způsoben změnami v technologii a organizaci zemědělské výroby a v dopravě. V době, kdy sedláci chodili na svá pole pěšky nebo jezdili povozem taženým zvířaty, musela být síť venkovských sídel velmi hustá, aby bylo možno během jednoho dne na pole dojít, pracovat zde a ještě se vrátit zpět. V současné době, kdy zemědělské a dopravní technologie umožňují obdělávat pole i ve značné vzdálenosti od bydlišť, není takové hustoty venkovských sídel třeba. V nedávno minulých dobách měli lidé tendenci opouštět periferní malá sídla se zaostávající infrastrukturou a usazovat se ve větších a lépe vybavených vesnicích nebo malých městech. To vedlo k výraznému snižování počtu obyvatel právě v těchto periferních sídlech.

Tento obecný trend se projevoval postupnou emigrací obyvatel periferních vesnic, ale často byl zánik vesnice vyvolán konkrétní příčinou. Mohlo jít o živelnou pohromu – v případě Česka nejčastěji povodeň, případně požár, eventuálně i epidemii infekčních chorob. Významným impulsem bývaly i války; v českých podmínkách se patrně nejvíce projevila třicetiletá válka. Někdy šlo o zničení vesnice válečnými událostmi, ale častěji o celkové ekonomické vyčerpání v důsledku konfiskací úrody a dobytka pro vlastní i nepřátelské armády. V moderní době k tomu přistupují i případy, kdy sídla musí ustoupit dobývání nerostných surovin, výstavbě přehradních nádrží nebo velkým průmyslovým či infrastrukturním stavbám. V českém pohraničí byl konkrétním impulsem odsun německého obyvatelstva po druhé světové válce. Vesnice zanikaly buď neúspěšným dosídlením, nebo úmyslně v důsledku vytvoření hraničního pásma jako nárazníkové zóny. Je ovšem třeba připomenout, že šlo vesměs o sídla, která se vylidňovala již před válkou v důsledku nevýhodné polohy a podmínek a že k podobnému vylidňování docházelo zpravidla i na druhé straně hranice. Ostatně záměrem tehdejší československé vlády nebylo dosídlit pohraničí na původní stav, protože bylo zřejmé,

¹ Doc. RNDr. Antonín Vaishar, CSc., Ústav aplikované a krajinné ekologie Mendelovy univerzity v Brně, ORCID: 0000-0003-3754-7600, e-mail: antonin.vaishar@mendelu.cz.

že úživnost těchto oblastí není dostatečná. Dalším impulsem pro zánik sídel bylo vytváření vojenských prostorů, které bylo ovšem zahájeno již za protektorátu.

Tento trend byl v 70. a 80. letech minulého století v rámci plánovaného hospodářství vyjádřen kategorizací sídel, pro niž poskytla teoretický základ Teorie centrálních míst W. Christallera ze 30. let minulého století. V jejím rámci byla vyčleněna kategorie nestřediskových sídel bez trvalého významu. V těchto sídlech nebyla zajišťována výstavba infrastruktury a nebyla podporována výstavba obytných budov. Středisková soustava, která soustředěním infrastruktury do vybraných středisek místního a obvodního významu nepochybně přispěla k přežití českého venkova v uspokojivém stavu, bývá kritizována právě za direktivní vyčlenění sídel bez trvalého významu. Proto byla v roce 1993 zrušena. Ostatně to odpovídá i vývoji sídelní soustavy, kdy koncentrace sociální infrastruktury (rušení škol, obchodů, lékařských ordinací, poštovních a finančních úřadů) sice stále pokračuje, ale pozitivní migrační salda nejmenších obcí naznačují, že malá sídla jsou atraktivními místy bydlení. To je umožněno opět technologickým pokrokem v dopravě (vlastnictví osobního automobilu ve většině domácností), ve službách (online přístup) i práci (homework). Dnes také nedochází k fyzickému zániku malých obcí, ale k jejich transformaci na místa druhého bydlení. Jejich odlehlá poloha a minimum aktivit vytvářejí klidové prostředí, které je atraktivní pro městské obyvatele.

Jak už bylo naznačeno, z hlediska funkčnosti sídelní sítě nepředstavuje zánik nejmenších sídel problém. Dokonce lze říci, že koncentrace obyvatel do větších sídel umožnila jejich lepší obsluhu jak technickou, tak sociální infrastrukturou. To však neznamená, že by zánik sídel byl bezproblémovým procesem. Každé sídlo mělo své obyvatele, pro něž znamenalo domov, tradici, nostalgii. Bývají s ním spojeny různé historické a kulturní události. Tuto ztrátu mohou vnímat bývalí obyvatelé velmi bolestně a i pro společnost to znamená ztrátu určitých kulturních hodnot. V tomto smyslu představuje zánik sídel v pohraničí určitý specifický případ, protože v poválečném období byl zánik jejich hodnot vnímán dokonce pozitivně, protože šlo o hodnoty německé. Teprve v nejnovější době jsou kulturní hodnoty chápány méně nacionalisticky a více regionálně.

Dalším problematickým bodem jsou změny v krajině. Drobná venkovská sídla byla součástí periferní krajiny a tvořila krajinnou mozaiku spolu s lesíky, poli, rybníky a drobnými sakrálními stavbami. Kulturní krajina ztratila významný prvek, který přispíval k její kultivovanosti. To vede k otázce, nakolik je tato změna pozitivní, respektive jak takovou změnu ovlivňovat a řídit, aby pozitivní byla.

Současné století nastavilo jiné podmínky. Dřívější převažující migrace z venkova do měst se změnila v migraci obousměrnou, v níž mírně převažuje migrace z měst na venkov. Na Moravě v posledních letech jsou všechny velikostní kategorie venkovských obcí až do 5 tisíc obyvatel migračně pozitivní. To platí i pro nejmenší obce do 200 obyvatel, které sice obyvatele ztrácejí v důsledku negativního salda přirozeného pohybu (vymírání), ale migračně jsou i ony přírůstkové. Obecnou příčinou tohoto trendu je nastupující postproduktivní společnost, která přesunuje migrační motivace z pracovních příležitostí do spotřeby, do níž patří i příroda, krajina, životní prostředí, bezpečí a podobně. Konkrétní příčinou v českých podmínkách je velmi výrazné omezení komunální a družstevní bytové výstavby ve městech zhruba v roce 1994, kdy byla dostavěna poslední sídliště. To znamená, že fyzický zánik dalších sídel je méně pravděpodobný. Hrozí spíše zánik venkovského charakteru venkovských sídel v důsledku pronikání urbánních prvků, omezování komunitního života mimo jiné i v důsledku zanikání služeb typu obchodů, škol, lékařských ordinací, pošt a podobně a v důsledku přeměny na rekreační sídla.

Jaké řešení se tedy nabízí? Jednou z možností je snaha o zachování paměti zaniklých sídel, jejich historie a kultury. To je v současné době velmi důležité v pohraničí, neboť zbývá jen několik málo posledních skutečných pamětníků. Písemné prameny byly často ve víru událostí na konci druhé světové války zničeny a ty, které jsou k dispozici, jsou zatíženy extrémní ideologickou předpojatostí. Zmapování paměti může spočívat v muzejních metodách, ale i v budování naučných stezek a vyznačování významných bodů, v mediálních aktivitách, v péči o moderní digitální kroniky obcí, v pořádání vzpomínkových akcí a slavností.

Naše práce se věnuje moravskoslezské části území Česka. Jsme si přitom vědomi, že více případů bychom našli v Čechách, zatímco na jižní Moravě je takových případů poměrně málo. To souvisí s charakterem systému osídlení, kdy velké jihomoravské a středomoravské vesnice měly k zániku i v nejhorších dobách daleko. Nicméně – či právě proto – Čechy jsou z tohoto hlediska více prozkoumány.

Předkládaná publikace byla zpracována v rámci projektu Ministerstva kultury České republiky „Identifikace a trvalá dokumentace kulturní, krajinné a sídelní paměti obce – na příkladu zaniklých sídel Moravy a Slezska“ v rámci programu Národní a kulturní identity. Jejím cílem je představit problematiku zaniklých a zanikajících sídel v kontextu celkového vývoje, zmapovat situaci na Moravě a v české části Slezska,

uvést několik vybraných případů, představit metody a možnosti uchování kulturního dědictví zaniklých sídel a diskutovat možnosti dalšího vývoje.

Jednotlivé příspěvky jsou pojety velmi rozdílně jak z pohledu studované problematiky, tak i z hlediska použitých metod. D. Kovařík klade důraz na současný stav zaniklých sídel. H. Nosková se zabývá mechanismem pokusů o nové osidlování a příčinami jeho nepříliš velkého úspěchu. P. Bednařík se zabývá odrazem situace v kulturní, konkrétně filmové sféře. Kolektiv autorů pak klade v posledním příspěvku důraz na vliv zániku sídel na krajinu. Tyto příspěvky byly prezentovány na konferenci, která proběhla v září 2021 na Mendelově univerzitě v Brně.

DRUHÝ ŽIVOT ZANIKLÝCH SÍDEL NA MORAVĚ A VE SLEZSKU (S PŘÍHLÉDNUTÍM K JESENICKÉ OBLASTI)

David Kovařík²

Abstrakt: Příspěvek pojednává o osudech obcí a osad, které zanikly po roce 1945 v oblastech pohoří Jeseníků a Rychlebských hor, které jsou v této studii prostorově vymezené na území okresů Bruntál, Jeseník a Šumperk. V hlavní části textu je přiblížen vývoj těchto postižených míst po vysídlení jejich posledních obyvatel a úředním i fyzickým zániku. Přestože většina zaniklých sídel byla zbourána v demoličních akcích a jejich zástavba srovnána se zemí, takže mnohé z těchto lokalit již ničím nepřipomínají někdejší osídlení, případně se nacházejí v ruinách a rozvalinách, uchovaly se zaniklé vesnice a samoty v paměti krajiny i lidí. Také proto se zaniklá sídla v Jesenické oblasti stala místem, které přitahuje pozornost a ožívá nejen ve vzpomínkách pamětníků, ale i širší odborné a laické veřejnosti, která toto prostředí navštěvuje, obnovuje zdejší památky a tradice nebo organizuje rozličné společenské události a kulturní aktivity.

Klíčová slova: zaniklá sídla; demolice; místa paměti; 20. století; Jeseníky

1. Obecný a historický úvod

Lidská sídla patří k nejhojněji zastoupeným antropogenním prvkům v krajině. Mají různou podobu od osamělých samot až po přelidněná velkoměsta. Liší se svou velikostí, územní polohou i strukturou obyvatelstva, což také předurčuje jejich rozvoj a ovlivňuje další existenci (Short, 1994). Každé takové sídlo, ať již plní funkci obytnou, hospodářskou, sociální, rekreační nebo reprezentativní, se v průběhu času vyvíjí a proměňuje, aby po naplnění svého poslání a původní funkce přestalo existovat a nakonec zaniklo (Roberts, 1996). Některá sídla měla již od počátku omezenou „životní dráhu“, jiná zase byla z různých příčin násilně zničena nebo se přirozenou cestou vylidnila. Na procesu zanikání sídel se tak podílí mnoho faktorů od vnějších přírodních a klimatických vlivů přes demografické proměny společnosti až po důsledky postupující urbanizace

² Mgr. David Kovařík, PhD., Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha, po-
bočka Brno, Čechyňská 19, 602 00 Brno, email: kovarik@usd.cas.cz.

a globalizace (Gunn, 1978). Zvláště v moderní době muselo mnoho sídel na celém světě „ustoupit“ různým politickým, vojenským nebo byrokratickým projektům (Porteous a Smith, 2001).

Avšak i poté, kdy byla lidská sídla z různých příčin zbavena své existence a přestaly v nich trvale žít a působit lidé, nevytratila se zcela, ale jejich různé fragmenty přetrvaly v samotné krajině, v dochovaných pramenech nebo ve vzpomínkách bývalých obyvatel. S hmotnými i nehmotnými pozůstatky zmizelých sídel se setkáváme v mnoha podobách. V jednotlivých kulturách a společenstvích se však odlišuje vnímání takového prostoru, stejně jako se i dobově mění potřeba nebo snaha si taková místa připomínat a udržovat je coby místní zajímavost nebo kulturní odkaz pro další generace (Güller a Kahya, 2019). Prostředí zaniklých sídel se ovšem bez ohledu na jejich společenskou a historickou funkci vyznačuje také specifickou atmosférou, zvláštní symbolikou a nadčasovým posláním, které nabízí schopnost zprostředkovávat návrat do minulosti i udržovat v krajině *genius loci* (Norberg-Schulz, 1994).

Mnoho zaniklých měst a vesnic v různých částech světa upadlo (nebo mělo upadnout) do úplného zapomnění, a v současnosti již nejsou ničím a nijak připomínána. V některých státech však tato místa bývají patřičně komemorována a pietně upravována jako historické dědictví, představují kulturní památku, případně se stala vyhledávanou turistickou lokalitou. Proto i současná podoba a údržba zaniklých sídel se v mnoha zemích liší a přizpůsobuje podle historického, kulturního nebo i mytologického významu dotčeného prostoru (de Toscqueville, 2020). Velkou skupinu těchto lokalit představují archeologické areály, které odkrývají, konzervují nebo rekonstruuují pozůstatky „ztracené minulosti“, v nichž dosud převažují výzkumy s nálezy zbytků starověkých, středověkých a raně novověkých sídel. Takové památky představují v současnosti cenný historický artefakt a nenahraditelný dokument o životě, kultuře a umění dřívějších generací, včetně dávných civilizací (Dyer a Jones, 2010).

Nicméně celosvětově roste zájem o odborné zkoumání měst, vesnic a dalších sídel, které zanikly teprve v moderní době. Na tomto výzkumu se kromě „tradiční“ archeologie podílejí i vědci dalších společenských i přírodovědných oborů. Vedle obvyklé dokumentace a popisu historického vývoje těchto lokalit dochází také k hledání nových možností bádání, které se neobrací pouze do minulosti, ale zabývá se i současným postavením a možnou budoucností těchto míst. Zejména sociální geografové se zamýšlejí nad dalším vývojem opuštěných a mizejících sídel s apelem na zachování těchto

míst jako specifického kulturního dědictví (De Silvey, 2017). S obdobnou tezí přichází také soudobí archeologové, kteří se zabývají zkoumáním dochovaných ruin bývalých sídel jako jednoho z fenoménů současné kulturní krajiny (Pétursdóttir a Olsen, 2014). Zcela specifickou cestou se pak vydal kanadský kulturní antropolog Justin Armstrong, který při mapování zaniklých sídel uplatňuje techniku zachycování „minulosti v přítomnosti“, když dokumentuje zvláštní obrazy a přetrvávající speciální zvuky v opuštěných domech a vesnicích (Armstrong, 2020).

Kvalitu výzkumů a rozsah badatelských aktivit v zaniklých nebo zanikajících sídlech ovlivňuje již samotný výběr zkoumaných lokalit, které se liší místem, velikostí, dobou zániku nebo jejich současným stavem. Specifické příklady zaniklých sídel, které v české a moravské krajině prakticky absentují, ale v různých zemích světa jsou celkem časté, představují „města duchů“, mající podobu vylištěných a opuštěných torz měst a vesnic, v nichž dosud stojí obytné domy i veřejné budovy, obchody a parky nebo dopravní komunikace. Tato místa jsou zvláště v severní Americe vyhledávanou turistickou atrakcí a některá mají status národní památky (Graves et al., 2009). Představa památkově chránit nebo jinak smysluplně udržovat vylištěující se a zánikem ohrožená města a vesnice nabývá na aktuálnosti také v zemích jižní Evropy, kde odborníci poukazují na možnost nenahraditelné kulturní ztráty takových míst (Mascarenhas et al., 2013).

Problematika zanikání sídel představuje významné badatelské téma rovněž v České republice, kde se nachází na relativně malém teritoriu značné množství těchto lokalit různého stáří, velikosti, významu i zachovalosti. Nalézají se zde významné archeologické areály dokumentující dřívější osídlení z období středověku a raného novověku, ale i pozůstatky bývalých měst a vesnic zaniklých v pozdějším období, jejichž existenci narušily nejen civilizační změny, urbanizační proces, exploatace krajiny nebo výstavba rozvojových projektů hospodářského významu, ale často i politické, bezpečnostní a vojenské důvody, které ve svých důsledcích vedly k vysídlování obyvatel z domovů a následně i k fyzické likvidaci opuštěných sídel. Geograf Zdeněk Kučera specifikoval hlavní důvody, které vedly v českých zemích k hromadnému zanikání sídel, a to změnu přírodních podmínek, změnu socioekonomických podmínek a změnu politické situace (Kučera, 2005).

Velkou skupinu zaniklých sídel v českých zemích pak představují bývalé obce, osady a samoty, které byly z různých důvodů vysídleny, zrušeny a často i zcela srovnány se

zemí v období mezi lety 1945 až 1989.³ V tomto čase procházely české země hlubokými politickými, hospodářskými a společenskými změnami, které významně ovlivnily další vývoj zdejší sídelní i kulturní krajiny a přivodily zkázu tisícům sídel od samot a malých osad až po velké obce (Hájek, 2008). Tato problematika přitahuje zvláště v posledních letech velkou pozornost jak odborných badatelů, tak i amatérských nadšenců. Vedle početné produkce převážně popularizačních místopisů, věnovaných zaniklým obcím a osadám ve vybraných (zvláště pak pohraničních) regionech, se zájem o zaniklá sídla v poválečném Československu odráží ve výzkumech soudobé archeologie, geografie, historie, krajinné ekologie aj., přičemž každá vědecká disciplína využívá pro studium této látky různé prameny a uplatňuje vlastní metodologické přístupy od přímého terénního pozorování a zkoumání nalezených artefaktů v krajině přes rozhovory s pamětníky až po studium písemných, obrazových nebo kartografických materiálů (srov. Kučera, 2007; Bureš, 2016; Cajthaml, 2018).

2. Příčiny zanikání sídel v Jesenické oblasti po roce 1945

Jedním z míst, kde po druhé světové válce docházelo k velkému úbytku sídel a zanikl velký počet obcí, osad a samot, bylo pohoří Jeseníků a Rychlebských hor (geomorfologicky Jesenická oblast neboli Východní Sudety). V této oblasti až do konce druhé světové války žilo většinově německy mluvící obyvatelstvo. Po vysídlení Němců se většina zdejších měst a vesnic vylidnila a místo původních obyvatel se objevili noví osídlenci, kteří přicházeli z českého vnitrozemí, ale také ze Slovenska nebo ze zahraničí v rámci reemigrace českých a slovenských krajanů (Čapka et al., 2005). Jesenická oblast tak prošla transformačním procesem, který tento kraj proměnil nejen národnostně, ale rovněž kulturně a sociálně, podobně jako tomu bylo i v jiných částech poválečného pohraničí (Wiedemann, 2016).

³ Rozsáhlá databáze zaniklých obcí, osad, místních částí i samot celé České republiky, mezi nimiž se nachází i několik set záznamů o takto postižených sídlech na historickém území Moravy a Slezska je publikována na webové stránce „zanikleobce.cz“, kam přispívají především amatérští badatelé a nadšenci. Tyto stránky jsou na jedné straně cenným informačním nástrojem umožňujícím uživateli rychlé vyhledání příslušných lokalit, z nichž část je opatřena i základním faktografickým popisem a obrazovým materiálem, na druhé straně některé záznamy obsahují nepřesná a zavádějící tvrzení. Internetová databáze je dostupná z: <http://www.zanikleobce.cz/>.

Obrázek 1: Zbytky obvodových zdí zbořených domů v bývalé osadě Hraničná (foto: Databáze Zaniklá sídla Moravy a Slezska).

Významnou změnu představoval také pokles počtu obyvatel oproti předválečnému období. Oblast Jeseníků a Rychlebských hor se po vysídlení původních německých obyvatel znovu osídlila jen částečně. Zdejší hornatá krajina s nízkou bonitou půdy nevyhovovala zemědělským osídlencům, kteří preferovali spíše úrodnější nížiny na Hané nebo jižní Moravě. Příhraniční periferii zvýrazňovala ještě špatná infrastruktura, odlehlost i nízký počet pracovních příležitostí v místním průmyslu. Tyto faktory zapříčinily, že podle dobových statistik byla právě Jesenická oblast nejhůře dosídleným územím Moravy a Slezska, přičemž v bývalých okresech Bruntál, Jeseník, Krnov a Rýmařov žilo ještě v padesátých letech 20. století méně než šedesát procent obyvatel oproti předválečnému stavu (Slezák, 2007).

Obrázek 2: Torzo statku v bývalé osadě Hřibová, které je dobře viditelné v širokém okolí (foto: David Kovařík).

Poválečný pokles obyvatelstva se neobešel bez následků, které poznamenaly další vývoj zdejší kulturní krajiny i existenci sídel. Již od prvních poválečných let docházelo v Jesenické oblasti, tak jako v jiných částech pohraničí, ke spontánním i státem organizovaným demolicím prázdných domů a nevyužívaných hospodářských budov. První demolice řídily instituce Národního pozemkového fondu a Fondu národní obnovy, které spravovaly většinu německých konfiskátů. Jelikož mnoho vyvlastněných objektů zůstávalo prázdných a nevyužitých, nabízely je oba konfiskační úřady ke zbourání jednotlivcům, družstvům a komunálním podnikům, aby použily vytěžený stavební materiál k opravám nebo nové výstavbě. Za stejným účelem prováděly vlastní demoliční akce v pohraničí také místní samosprávy, většinou příslušné národní výbory a správní komise pod řízením ministerstva vnitra (Kovařík, 2009).

V oblasti Jeseníků a Rychlebských hor se nejprve prováděly demolice jednotlivých domů, které se nacházely ve špatném stavu a byly neobyvatelné. Mnoho z těchto objektů bylo poškozeno již válečnými událostmi, zvláště pak přechodem fronty při osvobozovacích bojích na jaře 1945, která zanechala své následky zejména v bruntálském a krnovském okrese (Hornišer, 2005). K těmto prvním destrukcím ovšem brzy přibyla

další zbourání prázdných domů a stavení chátrajících a pustnoucích bez údržby nebo rozpadajících se i záměrným poškozováním a ničením. Vandalismus se zde přitom mohl mísit také s nechutí k těmto objektům jako nechtěné připomínce původních německých obyvatel a jejich kultury (Spurný, 2012), ale větším problémem bylo jejich volné chátrání, které překáželo dalšímu rozvoji, představovalo bezpečnostní riziko a kazilo vzhled zdejších obcí. Demolice opuštěných objektů probíhaly v pohraničních oblastech až do počátku šedesátých let 20. století. V největší demoliční vlně organizované v letech 1959 a 1960 ministerstvem vnitra a za spolupráce československé armády bylo v celém českém pohraničí odstraněno skoro čtyřicet tisíc domů a hospodářských stavení, přičemž v okresech Jesenické oblasti bylo takto zbouráno 6 959 objektů⁴.

Vedle bourání jednotlivých domů a hospodářských budov docházelo rovněž k likvidacím celých vesnic a osad, které se nepodařilo osídlit dostatečným počtem obyvatel ani jich jinak využít. Spolu s těmito vesnicemi nebyla zničena jen většina zdejší zástavby včetně samostatně stojících stodol, chlévů nebo sklepů, ale mizelo i obvyklé hospodářské zázemí, jako byly dvory, zahrady nebo sady (Chalupa a Hübelová, 2011). Demolic nebyly ušetřeny ani místní kostely, kaple a kapličky, čímž bylo nenávratně zničeno mnoho kulturních a historicky cenných památek (Hájek a Bukačová, 2011). Podle internetové databáze *Poškozené a zničené kostely, kaple a synagogy v České republice* bylo na sledovaném území okresů Bruntál, Jeseník a Šumperk takto zdokumentováno téměř tři sta zcela zničených kostelů a kaplí.⁵

4 V jednotlivých okresech bylo v rámci demoliční akce odstraněno v okrese Jeseník 2377 objektů, v okrese Šumperk 1555 objektů, Bruntál 1370 objektů, Krnov 1256 objektů a Rýmařov 401 objektů. Zdroj: 29. schůze kolegia ministra vnitra v roce 1960 – ukončení demoličních prací v pohraničních okresech (Rozsah demoličních prací v roce 1960 s přehledem vytěženého materiálu). Archiv bezpečnostních složek v Kanicích u Brna, fond Sekretariát ministra vnitra II., karton 20, inventární jednotka 1170.

5 Údaje byly převzaty z databáze webové stránky: <http://www.znicenekostely.cz/> (cit. 25. 11. 2021).

Obrázek 3: Chata postavená na ruinách bývalého stavení v zaniklé osadě Kraví Hora (foto: David Kovařík).

Většina sídel v Jesenické oblasti tak byla po druhé světové válce zbourána z důvodu jejich opuštěnosti a chátrání po vysídlení původních německých obyvatel. Avšak zmizet musely i některé vesnice a samoty, protože se nacházely příliš blízko státní hranice, ačkoliv zdejší česko-polské příhraničí nebylo tolik zatížené bezpečnostními a vojenskými opatřeními jako moravská hranice s Rakouskem, kudy probíhala „železná opona“ (Kovařík, 2018). Přesto i kolem polských hranic mizely domy i celé vesnice. Takový osud potkal například obyvatele obce Pelhřimovy u Slezských Rudoltic (Štěpán, 1994). Ve výčtu zaniklých sídel v okolí Jeseníků po roce 1945 není možné opomenout i konec existence obce Lesy, úředně nazývané do roku 1949 Herčivald, která musela být vysídlena a zbourána z důvodu jejího umístění do ochranného pásma vodní nádrže Kružberk, podobný osud potkal většinu zástavby bývalé obce Karlovec a osady Dolní Huť, které skončily zatopené ve vodní nádrži Slezská Harta.

Naproti tomu byla Jesenická oblast ušetřena destrukčního zásahu vojáků a činnosti armády. Po druhé světové válce docházelo v českém pohraničí k budování rozsáhlých vojenských újezdů, které sloužily k výcviku armády (Minařík, 2018). Jedno z nově vzniklých cvičišť mělo být zřízeno také v okolí Praděda, avšak proti tomuto záměru se zvedl odpor jak místních obyvatel, tak zdejších funkcionářů lidosprávy. Armáda nakonec těmto protestům ustoupila a přesunula vojenský výcvikový prostor do Libavé

v Oderských vrších (Glonek, 2007). Tímto rozhodnutím bylo nejspíš zachráněno mnoho obcí a osad v okolí města Vrbno pod Pradědem. Ani tato skutečnost ovšem nezabránila, aby zvláště v době reálného socialismu docházelo k postupnému vylidňování zdejších oblastí. Významným trendem se stal především odchod lidí z venkova do měst (Maříková, 2005). Další možnou zkázu opuštěných venkovských sídel ovšem zastavil i v této oblasti značně rozšířený fenomén chalupaření, kdy mnoho prázdných domů začalo být po odchodu trvalých obyvatel využíváno k rekreačnímu a sezónnímu bydlení (Schindler-Wisten, 2017).⁶

Obrázek 4: Jeden z příkladů obnovy saskrálních objektů v zaniklých sídlech – obnovená a znovu vysvěcená kaple Navštívení Panny Marie v zaniklé osadě Ferdinandov (foto: David Kovařík).

⁶ Některé vesnice v pohoří Jeseníků se přeměnily na rekreační osady, ve kterých trvale bydlí jen minimum obyvatel, a velkou část zdejších nemovitostí tvoří druhé bydlení. Typickým příkladem takové transformace je například horská vesnička Hynčice pod Sušinou, v níž většinu zástavby tvoří penziony, chaty a další ubytovací zařízení pro turisty.

3. Paměť zaniklých sídel a jejich místo v současné krajině

Zanikání a bourání sídel probíhalo v českých zemích před rokem 1989 většinou bez zájmu širší veřejnosti i sdělovacích prostředků. Tématu se s výjimkou památkářů provádějících orientační záchranný průzkum ve vybraných obcích a osadách, kde se nacházely památky tradičního stavitelství a lidové architektury (Cicvárek, 1977), vyhýbali i tehdejší badatelé. V předlistopadovém Československu bylo téma zanikání a bourání sídel značně tabuizované a ani obyvatelé z takto postižených míst neměli příležitost o těchto událostech veřejně mluvit nebo je oficiálně připomínat. Odlišná situace ovšem panovala za českými hranicemi, zejména pak v prostředí německých poválečných vysídlenců v Rakousku a Spolkové republice Německo, kde se vzpomínání na ztracenou domovinu stalo součástí vytváření kolektivní identity této komunity (Krauss et al., 2013). Hlavní platformou ke sdílení a prezentaci vzpomínek vysídlenců se stala krajská literatura a časopisy, které přinášely texty a obrazové materiály o mizějícím domově (Nosková a Kreisslová, 2017).

Podobné články a zprávy bylo možné číst také v německých časopisech vysídlenců z Jesenické oblasti, z nichž někteří od druhé poloviny padesátých let začali jako turisté navštěvovat své bývalé domovy, a mohli se tak na vlastní oči přesvědčit o proměně těchto míst, jiní se o své domovině dozvídali z dopisů od místních obyvatel, s nimiž udržovali kontakt. Proto si mohli například vysídlenci na stránkách svého časopisu *Altwater Kalender*, ročence z roku 1956, přečíst článek „Steingrund – ein totes Dorf“ pojednávající o konci existence osady Kamenné na Jesenicku (Steingrund, 1956). Hromadně prováděné demolice pohraničních sídel včetně bourání celých vesnic bylo v prostředí vysídlených Němců vnímáno také jako snaha československých úřadů znemožnit jim v budoucnu návrat do své původní vlasti a zpřetrhat jejich vazby s domovem (Glassheim, 2016).

Obrázek 5: Informační panel o zaniklé osadě Růžová u Rýmařova, která je součástí stejnojmenné přírodní rezervace (foto: David Kovařík).

Teprve po roce 1989 se v souvislosti s politickými a společenskými změnami v Československu začala otevírat dříve tabuizovaná témata, mezi něž patřilo i zanikání sídel a další osudy jejich obyvatel. Vedle původních obyvatel a jejich potomků se o zaniklá sídla začala zajímat i širší veřejnost. K většímu povědomí pomohlo otevření archivů a zpřístupňování pramenů k této problematice. O zaniklých sídlech začala vycházet odborná i popularizační literatura, řadu informací o dnes již neexistujících obcích, osadách i jednotlivých samotách je možné najít také na internetu⁷. Jednotlivce i celé skupiny badatelů i nadšenců ovšem začala přitahovat i samotná krajina zaniklých sídel, kde se vedle objevování reliktní dřívějšího osídlení vytvořil prostor pro realizaci různých aktivit a projektů. V rozvalinách zaniklých vesnic se tak začala oživovat paměť, ale také zde začaly vznikat nové příběhy (Assmann, 1999).

V regionu pohoří Jeseníků a Rychlebských hor rovněž působí a angažují se příznivci zaniklých sídel, od jednotlivců po početnější zájmové skupiny a občanské spolky. Na námi vymezeném území tří okresů Bruntál, Jeseník a Šumperk je zdokumentováno

⁷ Ve výzkumu zaniklých sídel v České republice patří k nejvíce probádaným oblast severočeského pohraničí, kde například badatelé z Univerzity Jana Evangelisty Purkyně (UJEP) v Ústí nad Labem realizovali projekt „Rekonstrukce krajiny a databáze zaniklých obcí v Ústeckém kraji pro zachování kulturního dědictví“ řešený v rámci programu NAKI v letech 2012-2015 (dostupné z: <http://zanikleobce.fzp.ujep.cz/tovarny/index.php?page=project>), nebo projekt Zaniklé obce pod Bukovou Horou, vzniklý jako praktický výsledek semináře studentů Filozofické fakulty UJEP, oboru kulturně historická regionalistka, vytvořeném ve spolupráci s Archivem města Ústí nad Labem (dostupné z: <http://ff.ujep.cz/zanikleobce/index.php>).

kolem sedmdesáti bývalých obcí a osad,⁸ přičemž ve většině těchto míst došlo zvláště v posledních dvaceti letech k různým aktivitám a činnostem, které začaly tento prostor proměňovat a oživovat, nebo se jejich minulost připomněla ve vydané literatuře a veřejném prostoru. Tento zájem ovlivňuje přítomnost pamětníků a jejich vzpomínky nebo kvalitě i kvantitě dobových obrazových materiálů a písemných pramenů. Z této pramenné základny vznikaly také první publikované výstupy, které se opíraly hlavně o tradici a byly postavené hlavně na tradicích místopisného a vlastivědného bádání. Knižního zpracování se již dočkaly zaniklé vesnice v jesenickém okrese (Macháček, 2019), bývalé osady šumperského okresu byly zase prezentovány prostřednictvím výstavy (Krňávek, 2018). Vedle soupisů zaniklých sídel se někteří badatelé soustředí na podrobnější výzkum jednotlivých obcí a osad, přičemž vlastní publikace se v tomto regionu dočkala bývalá sklářská osada Josefová nedaleko obce Branná (Mareš, 2016).

Obrázek 6: Obnovené základy bývalé školy s odpočívadlem a informační tabule v zaniklé osadě Josefová (foto: David Kovařík).

⁸ Podrobný přehled zdokumentovaných bývalých obcí a osad v Jesenické oblasti, který vznikl v rámci projektu „Identifikace a trvalá dokumentace kulturní, krajinné a sídelní paměti obce – na příkladu zaniklých sídel Moravy a Slezska“, se nachází v internetové databázi Zaniklá sídla Moravy a Slezska, která je dostupná na stránce: <https://zanikla-sidla.cz/>.

Také v samotné krajině zaniklých sídel v Jesenické oblasti dochází po roce 1989 k řadě aktivit, jež probouzí tato místa ke svému „druhému životu“. Toto působení je ovlivněno podobou konkrétní lokality, její dostupností i atraktivitou okolní krajiny. Krajina zdejších zaniklých sídel vykazuje mnoho různých podob. Někde zůstaly z původní vesnice zachovány jeden dva domy, které často slouží jako rekreační objekty nebo hájovny. Často však bylo takové místo zcela srovnáno se zemí, až splynulo s okolním terénem, takže je těžko rozpoznatelné nebo i zcela nečitelné. Jinde se však z bývalé zástavby dochovaly dosud viditelné ruiny, od ještě stojících zdí domů po třeba jen nepatrné zbytky rozvalin nebo nánosy složeného kamení. Často jsou zbytky zástavby a další relikty ukryté v hustém porostu náletových dřevin a rumišť, některé ruiny jsou umístěné ve volné krajině a vytváří místní dominantu.

Návštěvníky v krajině zaniklých sídel nejvíce přitahují relikty původní zástavby, které tak zprostředkovávají spojení minulosti s přítomností. Takové poslání plní hlavně dochované nebo obnovené sakrální objekty, dokumentující nejen někdejší náboženský, ale i kulturní a společenský život v příslušné lokalitě. V prostředí zaniklých sídel v Jesenické oblasti se nachází mnoho zejména drobných památek v podobě křížů, božích muk a kapliček, ale i větších dochovaných nebo obnovených kaplí a kostelů. Další skupinou hmotných památek, které je možné najít zvláště v bývalých větších obcích, jsou pomníky padlým vojákům z první světové války, budované na hřbitovech i veřejných prostranstvích k připomínce a důstojnému uctění památky těchto obětí. Vojenské pomníky zároveň představovaly pro původní obyvatele důležitý prostor, díky němuž se utvářela a uchovávala historická paměť daného místa a místní komunity (Le Goff, 2007).

Obrázek 7: Obnovené základy kaple sv. Jana a Pavla v zaniklé osadě Prameny/Štolnava, kde se konají od roku 2014 pravidelné poutě s polní mší (foto: David Kovařík).

Obrázek 8: Pozvánka na Poutí lidí dobré vůle v bývalé osadě Prameny/Štolnava (zdroj: archiv autora).

Některé památky jsou zakonzervované nebo rekonstruované v původní podobě, jiné nahrazené kopiemi nebo náhražkami obdobného významu. Poměrně častým případem je vztyčení jednoduchého dřevěného kříže v místě, kde stával kostel nebo kaple. Vedle původních nebo obnovovaných reliktních sakrálních památek a vojenských pomníků se v krajině zaniklých sídel ale objevují i nové symboly a artefakty. Jedním z nejrozšířenějších atributů se v tomto prostředí stávají různé informační panely nebo tabule, obsahující dobové fotografie a popis historického vývoje nebo jiné zajímavosti. Někde je k dispozici jen prostá tabulka přibitá na stromě, kterou běžný a nezasvěcený návštěvník snadno přehlédne, jinde však prochází bývalou obcí nebo osadou naučné stezky.

K nejlépe propagovaným místům v Jesenické oblasti patří bývalá osada Josefová, nacházející se v zalesněných kopcích na úpatí Králického Sněžníku a Jeseníků. Vesnice byla založena v roce 1732 jako sklářská osada. Výroba skla zde však neměla dlouhého trvání a po ukončení provozu zdejší sklářské hutě na konci 18. století se většina obyvatel živila prací v lese, přičemž k dopravě dříví byla v místě vybudována lesní železnice se svážnicí, která byla v provozu do konce dvacátých let 20. století. Zánik osady nastal po druhé světové válce s vysídlením většiny původních německých obyvatel.

V padesátých letech odtud odešli i poslední stálí obyvatelé, některé domy ještě nějaký čas přechodně posloužily k ubytování lesních dělníků a brigádníků, avšak většina zástavby byla rozebrána na stavební materiál a zbytek zástavby srovnaly se zemí v roce 1960 demoliční čety (Mareš, 2016).

V krajině bývalé Josefové však přetrvalo mnoho reliktů a to jak z bývalého osídlení, tak ze sklářské činnosti i provozu lesní železnice a svážnice, čímž se toto místo stalo atraktivní lokalitou pro návštěvníky i nadšence snažící se bývalou osadu připomenout a popularizovat prostřednictvím webových stránek, literatury nebo přednášek pro veřejnost. Existenci zaniklé vesnice pak přímo v terénu připomíná 650 metrů dlouhá naučná stezka s pěti informačními panely, která byla otevřena v říjnu 2014. Informační panely nechal vyrobit většinový vlastník místních pozemků, státní podnik Lesy České republiky, který rovněž financoval opravu kamenného obloukového mostu, základů bývalé školy a dvou drobných sakrálních památek, jež přečkaly zkázu vesnice: mramorový kříž a zděná boží muka. Společně s informačními panely, na jejichž obsahu se podíleli studenti střední průmyslové školy v Šumperku v čele s učitelem Pavlem Marešem, byly opraveny reliktů drobných sakrálních i technických památek k důstojné připomínce existence vesnice v této odlehlé lokalitě v lesích nad říčkou Hučavou (Krňávek, 2014).

Obrázek 9: Opravovaný gotický kostel sv. Jiří se hřbitovem v zaniklé obci Pelhřimovy (foto: Databáze Zaniklá sídla Moravy a Slezska).

Pouhé seznámení s minulostí zaniklých sídel není pro návštěvníky jediným lákadlem, protože mnohá z nich poskytují prostor a stávají se základnou pro realizaci vzpomínkových oslav a pietních ceremonií upomínajících na jejich dřívější existenci. V pohraničních oblastech, v nichž žilo před rokem 1945 většinově německé obyvatelstvo, bývají vzpomínková shromáždění také místem, kde se setkávají a scházejí společně Češi a Němci, čímž se zaniklá sídla stávají rovněž místem k navazování kontaktů a spolupráce mezi příslušníky různých států a národností. K nejčastějším projevům takových vzpomínkových a pietních setkávání patří výroční poutě, které doprovází bohoslužba ve zdejších dochovaných a obnovených kostelích a kaplích, nebo polní mše konané pod otevřeným nebem v těch místech, kde již místní svatostánek nestojí (Kovařík, 2019).

Jedním z takových míst setkávání českých a německých poutníků se stala bývalá osada Štolnava, v roce 1949 úředně přejmenovaná na Prameny, ležící v podhůří Hrubého Jeseníku severovýchodně od Šumperku. Osada byla založena v druhé polovině

16. století v okolí rudného dolu, přičemž před druhou světovou válkou zde stálo 29 domů včetně jednotřídní školy. Tak jako v celé zdejší oblasti proběhlo i ve Štolnavě/Pramenech po druhé světové válce vysídlení většiny původních německých obyvatel; v osadě zůstalo jen šest rodin, které se ale také postupně vystěhovaly. Definitivní zkázu přineslo vojenské cvičení v roce 1965, které kromě několika odlehlých samot srovnalo ostatní zástavbu se zemí, takže se nezachovaly ani základy většiny budov. Ze zničené Štolnavy zbyl jen zpustlý hřbitov, kříž u cesty a torza božích muk a kapličky rozpadajících se v poli (Kobza, 2015).

Zaniklá osada se začala probouzet ke svému druhému životu v roce 2010, kdy geodet Igor Vychopeň ze Šumperku objevil při geodetickém průzkumu v nedalekých Rejcharticích korpus Krista ze Štolnavy, což jej přivedlo na myšlenku vytýčit podle staré německé mapy základy tamní zbořené kaple sv. Jana a Pavla, kam by se nalezené tělo Krista vrátilo (Hoffmannová, 2013). Samotnou renovaci základů kaple pak realizovala skupina nadšenců pod záštitou občanského sdružení Obnova kulturního dědictví údolí Desné sídlící v nedalekých Velkých Losínách, jejímž posláním je snaha o obnovu památek a tradic v regionu (Černohousová, 2013). V projektu se angažovali také němečtí rodáci a Svaz Němců Severní Morava – Orlické hory. Na obnovených základech kaple byl vztyčen dřevěný kříž a jeho okolí pietně upraveno, aby se zde 22. června 2014 uskutečnila první Pout' lidí dobré vůle s polní mší, z níž se stala každoroční tradice, kam přijíždějí i poutníci z Německa, a to především z řad původních obyvatel a jejich potomků (Kovaříková, 2018).

Obrázek 10: Obnovené ovocné sady v zaniklé osadě Zastávka (foto: David Kovařík).

Další skupinu veřejných aktivit, k nimž dochází na místech nebo v okolí zaniklých sídel, představuje pořádání různých kulturních, uměleckých nebo alternativních produkcí, jejichž tvůrci a organizátoři využívají zdejšího specifického prostředí jako kulisu k realizaci svých záměrů. K takovým místům patří bývalá obec Pelhřimovy u Slezských Rudoltic, jejíž složité osudy se začaly psát již v polovině 18. století, kdy byla vesnice novou státní hranicí rozdělena mezi rakouské a pruské území. Avšak k největší tragédii této obce došlo o dvě stě let později v souvislosti s koncem druhé světové války a následnými událostmi. Pelhřimovy byly značně poškozeny během osvobozovacích bojů na jaře 1945 a v létě následujícího roku došlo k vysídlení většiny zdejších obyvatel německé národnosti. Přestože do obce přišli v rámci poválečného osídlení noví obyvatelé, včetně několika rodin volyňských Čechů, nebylo dopřáno tomuto místu dalšího rozvoje. Velký počet poškozených a prázdných domů nacházejících se navíc v těsné blízkosti státní hranice vedl k rozhodnutí místních správních úřadů přesídlit zbylé obyvatelé do okolních vesnic. V roce 1951 přestaly Pelhřimovy existovat jako samostatná obec a většina zdejší zástavby byla srovnána se zemí (Štěpán, 1994).

Na české straně hranice život v Pelhřimovech (na rozdíl od polské části) na několik desítek let zcela ustrnul. V roce 1991 měla vypracovat skupina bruntálských aktivistů z Mezinárodní společnosti pro lidská práva návrh na obnovu vesnice a její

osídlení volyňskými Čechy, kteří v té době projevovali zájem na přesídlení do vlasti svých předků. Tato iniciativa však nenašla podporu tehdejších úřadů a nerealizovala se (Štěpán, 1994). Přesto se do těchto míst začali vracet lidé. Centrem nových aktivit se stal kostel sv. Jiří Mučedníka, který koupil za symbolickou jednu korunu od církve krnovský fotograf a cestovatel Ivo Dokoupil (Hloušková, 2019). Nový majitel zdejšího kostela sem přivedl komunitu lidí z nevládní organizace Hnutí Duha Jeseníky, která se snaží za pomoci dobrovolníků kostel opravovat a naplnit jej novým obsahem. V okolí kostela i v něm samotném tak probíhají brigády a workcampy, kromě pracovní činnosti se zde pořádají vzdělávací a kulturní akce včetně hudebního festivalu (Kuba, 2016).

Aktivita nadšenců z Hnutí Duha Jeseníky se neomezovala pouze na renovaci a provoz kostela, ale pokoušeli se oživit myšlenku na obnovu všech zbořených domů v Pelhřimovech, kam by se nastěhovali především příznivci ekologického způsobu života. Myšlenka obnovy zničených obcí a osad jako ekologických vesnic pro vyznavače alternativního stylu života není zvláště v pohraničí ojedinělá. Podobnou aktivitu je možné sledovat v bývalé osadě Zastávka nedaleko Javorníka v Rychlebských horách. Tato osada založená vratislavským biskupem v roce 1735 měla podobný osud jako mnoho dalších vesnic v okolí. Její německé obyvatelstvo bylo po druhé světové válce vysídleno a několik posledních místních se nejpozději do konce padesátých let z této odlehlé osady v kopcích vystěhovalo za pohodlnějším bydlením do sousedních obcí. V roce 1963 byla Zastávka úředně zrušena a zdejší zástavba zbourána (Macháček, 2019).

Do Zastávky se vrátil život zásluhou příznivců Hnutí Brontosaurus Jeseníky, kteří zde zřídili jednu ze svých základen. Za pomoci dobrovolníků se tato organizace začala, kromě kosení luk, zahradnických prací a další údržby krajiny, starat o sady starých ovocných stromů, které zde zůstaly po vysídlení původních obyvatel jako jedna z posledních připomínek někdejšího života. Tím tato organizace pomohla k záchraně cenných odrůd jabloní, které byly typické pro pěstování v podhorských oblastech Jesenicka. V místě bývalé osady pak vyrostlo několik nových staveb; vedle různých provizorních příbytků a maringotek vznikají na místě zbořených domů ryze ekologické stavby včetně domku zvaného Hobitín se zelenou střechou a zdmi ze slámy a hlíny (Hányš, 2017). Také v tomto případě je cílem místních aktivistů vytvořit eko-vesnici, jejíž obyvatelé a návštěvníci budou žít přírodním životním stylem. Součástí tohoto plánovaného projektu je pořádání workcampů pro dobrovolníky, které organizuje ve spolupráci s místními

„brontosauy“ Sdružení dobrovolných aktivit INEX. V roce 2020 se tohoto workcampu v Zastávce zúčastnilo čtrnáct dobrovolníků (Mažgútová, 2020).

4. Závěr

V Jesenické oblasti se nachází řada zaniklých obcí a osad, které ani po svém fyzickém a sídelním zániku nezmizely z krajiny ani paměti. Jejich odkaz po zániku šířili nejprve bývalí obyvatelé, kteří si uchovávali vzpomínky na dřívější domovy a udržovali jejich památku. K nim po roce 1989 přibýly různé zájmové spolky, občanská sdružení i jednotlivci se zájmem tato místa blíže poznat, zdokumentovat jejich někdejší existenci i tragický konec, ale také je zpopularizovat a zpřístupnit veřejnosti nebo znovu vzkřísit a vrátit jim život. „Oživování“ zaniklých sídel se liší místo od místa, je provázené různými motivacemi a pohnutkami. Prostředí zaniklých sídel i prostřednictvím pozdějších a současných aktivit nabízí specifickou podívanou a mnoho unikátních památek, které napomáhají porozumět zdejší krajině a jejím minulým proměnám. Smyslem většiny těchto aktivit je ale především vrátit těmto místům paměť a uchovat ji pro příští generace. Vedle snahy o obnovení historické a mezigenerační kontinuity se také uskutečňuje hledání vztahu ke krajině zaniklých sídel. Zaniklá sídla jsou součástí místního dědictví. V této souvislosti se jeví jako přínosné uskutečnit ještě hlubší badatelský výzkum a provést srovnání s dalšími podobně zasaženými oblastmi v Česku, ale třeba i se sousedním přeshraničním regionem v Polsku, který prošel obdobnou poválečnou transformací.

Použitá literatura

- Armstrong, J. (2020). In the presence of the absence: meditations on the cultural significance of abandoned places. In Enderson, T., Kalandides, A., Kothari, U., eds. *The Routledge Handbook of Place* (pp. 518–527). London: Routledge.
- Assmann, A. (1999). *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: C. H. Beck.
- Bureš, M. (2015). *Vesnice zaniklé po roce 1945 a kulturní krajina Novohradských hor: příklad archeologické transformace*. Plzeň: Západočeská univerzita.
- Cajthaml, J. (2018). *Rekonstrukce historické krajiny a zaniklých obcí* [habilitační přednášky]. Praha: České vysoké učení technické.
- Cicvárek, J. (1977). Záchranný výzkum tradičního stavitelství na Moravskokrumlovsku. *Národopisné aktuality* 14 (2), 159–162.
- Čapka, F., Slezák, L., Vaculík, J. (2005). *Nové osídlení českých zemí po druhé světové válce*. Brno: CERM.
- Černohousová, K. F. (2013). Obnova základů kaple sv. Jana a Pavla na Pramenech. *Podesní: Vlastivědný časopis Velké Losiny* 15, 43–45.
- De Silvey, C. (2017). *Curated Decay: Heritage Beyond Saving*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Dyer, Ch., Jones, J. (2010). *Deserted Villages Revisited*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- Glassheim, E. (2019). *Cleansing the Czechoslovak borderlands: migration, environment, and health in the former Sudetenland*. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press.
- Glonek, J. (2007). *Zaniklé obce Vojenského újezdu Libavá*. Ostrava: Společnost přátel Poodří.
- Graves, P. E., Weiler, S., Tynon, E. E. (2009). The Economics of Ghost Towns. *Journal of Regional Analysis and Policy* 39 (2), 131–140.
- Güller, K., Kahya, Y. (2019). Developing an approach for conservation of abandoned rural settlements in Turkey. *A/Z ITU Journal of Faculty Architecture* 16(1), 97–115.
- Gunn, A. (2013). *Habitat. Human Settlements in an Urban Age*. Oxford: Pergamon.
- Hájek, P. (2008). *Jde pevně kupředu naše země: krajina českých zemí v období socialismu 1948–1989*. Praha: Malá Skála.

- Hájek, T., Bukačová, I. (2001). *Příběh drobných památek: od nezájmu k fascinaci*. Edice Krajina domova, sv. 1. Lomnice nad Popelkou: Studio JB.
- Hornišer, I. (2005). Destrukční vývoj vesnických sídel na Bruntálsku po roce 1945. *Sborník bruntálského muzea*, 42–53.
- Chalupa, P., Hübelová, D. (2011). *Sídelní struktury v přehledu a cvičeních*. Brno: Mendelova univerzita v Brně.
- Kovařík, D. (2009). *Demoliční akce v českém pohraničí* [disertační práce]. Brno: Masarykova univerzita.
- Kovařík, D. (2018). Zanikání sídel na Moravě po roce 1945: přehled stavu poznání, typologie a perspektivy výzkumu. *Časopis Matice moravské* 137 (2), 341–361.
- Kovařík, D. (2019). Zaniklá sídla jako místo paměti českého pohraničí. *Kulturní studia* 7 (1), 43–65.
- Krauss, M., Scholl-Schneider, S., Fassel, P., eds. (2013). *Erinnerungskultur und Lebensläufe: Vertriebene zwischen Bayern und Böhmen im 20. Jahrhundert – grenzüberschreitende Perspektiven*. München: Volk Verlag.
- Kreisslová, S., Nosková, J. (2017). Das Bild der Tschechoslowakei in den Heimatzeitschriften der vertriebenen Deutschen aus den böhmischen Ländern in den 1950er Jahren. In Kasten, T., Fendl, E., eds., *Heimatzeitschriften, Funktionen, Netzwerke, Quellenwert* (pp. 199–235). Münster: Waxmann.
- Kučera, Z. (2005). Zaniklá sídla, nedílná součást naší krajiny. *Geografické rozhledy* 14 (5), 120–121.
- Kučera, Z. (2007). Zanikání sídel v pohraničí Čech po roce 1945: základní analýza. *Historická geografie* 34, 317–334.
- Le Goff, J. (2007). *Paměť a dějiny*. Praha: Argo.
- Macháček, J. (2019). *Zmizelé Jesenícko. 1. díl. Zcela zaniklé osady*. Jeseník: Hnutí Brontosaurus Jeseník.
- Mareš, P. (2016). *Josefová. Zapomenutá perla sklářství v Jeseníkách*. Hanušovice: Lesy ČR.
- Mascarenhas, J., Filipe, M., Barata, L. (2013). Rehabilitation of abandoned villages through tourism: a solution for sustainable heritage development? In *International Conference on Rural Tourism: Re-inventing rural tourism and the rural tourism* (pp. 804–818). Aveiro: University of Aveiro.

- Minařík, P. (2018). Vznik a rozšiřování vojenských výcvikových prostorů na území Československa a s tím spojené vlivy na migrační procesy. In Bednařík, P., Nosková, H., Maršálek, Z. eds., *Nucené migrace v českých zemích ve 20. století* (pp. 135–149). Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.
- Norberg-Schulz, Ch. (1994). *Genius loci. Krajina, místo, architektura*. Praha: Dokořán.
- Pétursdóttir, P., Olsen, B. (2014). *Ruin memories. Materialities, Aesthetics and the Archaeology of the Recent Past*. London: Routledge.
- Porteous, J. D., Smith, S. E. (2001). *Domicide. The Global Destruction of Home*. Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press.
- Roberts, B. (1996). *Landscapes of Settlement. Prehistory to the Present*. London: Routledge.
- Schindler-Wisten, P. (2017). *O chalupách a lidech. Chalupářství v českých zemích v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum.
- Slezák, L. (2007). Pohraničí českých zemí na pokračování (Dosídlování v padesátých letech 20. století). *Acta economica Pragensia* 15 (7), 383–394.
- Spurný, M. (2012). Očištěná společnost. Očista jako konstitutivní princip utváření poválečné české společnosti na příkladu českého pohraničí. *Soudobé dějiny* 19 (2), 209–226.
- Short, J. R. (1994). *Lidská sídla. Velká geografická encyklopedie světa*. Praha: Nakladatelský dům OP.
- Steingrund – ein totes Dorf (1956). *Altvater Kalender*, 74–75.
- Štěpán, V. (1994). Dějiny obce Pelhřimovy u Osoblahy II. *Časopis Slezského zemského muzea, série B* 43 (2), 155–162.
- Tosqueville de, A. (2020). *Atlas ztracených měst*. Praha: 65. pole.
- Wiedemann, A. (2016). *Pojď s námi budovat pohraničí! Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952*. Praha: Prostor.

Další zdroje:

- Archiv bezpečnostních složek v Kanicích u Brna, fond A 2/2. Sekretariát ministra vnitra, II. díl (1950–1965).
- Hányš, R. (2017). Obyvatele jesenické vsi po válce odsunuli, připomíná ji hobití domek. Dostupné z: <https://www.impuls.cz/regiony/olomoucky-kraj/>

- serial-zanikla-mista-jesenicko-osada-zastavka-odsun-hobiti-domek-brontosauri. A170708_165806_imp-olomoucky_kov/tisk, [9. 11. 2021].
- Hloušková, L. (2019). Lidé, kteří adoptovali kostel. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/bydleni/clanek/lide-kteri-adoptovali-kostel-40287580>, [7. 11. 2021].
- Hoffmannová, L. (2013). Obnova základů kaple v Sudetech. Dostupné z: <https://hoffmannova.blog.idnes.cz/blog.aspx?c=389492>, [8. 11. 2021].
- Kobza, M. (2015). Štolnava či Prameny – překrásné místo, které vzal čas. Dostupné z: <https://olomouc.rozhlas.cz/stolnava-ci-prameny-prekrasne-misto-ktere-vzal-cas-6386742>, [8. 11. 2021].
- Kobza, M. (2015). Štolnava je místem vzpomínek i setkávání bývalých a současných obyvatel kraje. Dostupné z: <https://regiony.rozhlas.cz/stolnava-je-mistem-vzpominek-i-setkavani-byvalych-a-soucasnych-obyvatel-kraje-7435025>, [9. 11. 2021].
- Kovaříková, K. (2018). Štolnava – Stollenhau – Prameny. Dostupné z: <https://www.proglas.cz/program/100-let-nasi-republiky-100-let-vasich-vzpominek/u-stolnava-stollenhau-prameny/>, [9. 11. 2021].
- Krňávek, P. (2014). Zaniklou sklářskou osadu připomíná naučná stezka. Dostupné z: https://sumpersky.denik.cz/zpravy_region/zaniklou-sklarskou-osadu-pripomina-naucna-trasa-20141009.html, [9. 11. 2021].
- Krňávek, P. (2018). Zaniklé osady lákají. V Šumperku je připomíná venkovní výstava. Dostupné z: https://sumpersky.denik.cz/zpravy_region/zanikle-osady-lakaji-v-sumperku-je-pripomina-venkovni-vystava-20180914.html, [9. 11. 2021].
- Kuba, F. (2016). Festival v Pelhřimovech je zvláštní: odehrává se v opuštěném kostele mezi hroby. Dostupné z: <https://www.denik.cz/hudba/festival-pelhrimovy-je-zvlastni-odehrava-se-v-opustenem-kostele-a-mezi-hroby-20160528.html>, [10. 11. 2021].
- Kučera, Z. (2018). Zaniklá sídla v paměti českého pohraničí. Prezentace z 3. slovensko-českej historicko-geografické konference v Trnavě, 22. 11. 2018. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/329170258_Zanikla_sidla_v_pameti_krajiny_ceskeho_pohranici, [13. 11. 2021].
- Mažgútová, D. (2020). INEX – Sdružení dobrovolných aktivit: Zaniklá osada Zastávka díky dobrovolníkům nabere druhý dech. Dostupné z: <https://ekolist.cz/cz/zpravodajstvi/tiskove-zpravy/zanikla-osada-zastavka-diky-dobrovolnikum-nabere-novy-dech>, [15. 11. 2021].

ZANIKLÁ SÍDLA A MINORITNÍ SPOLEČNOSTI V KOMENTOVANÝCH PÍSEMNÝCH PRAMENECH REGIONÁLNÍCH ARCHIVŮ

Helena Nosková⁹

Abstrakt: Tato studie vychází z hypotézy, že osidlování vesnic a osad na Krnovsku a Jesenicku a posléze omezování osidlování a stabilitu některých entit obyvatel ve vybraných lokalitách ovlivňovaly politické strany v letech 1945–1947, od roku 1948 pouze jediná politická strana KSČ. Ze studia odborné literatury a tisku vznikl reálný předpoklad, že přesídlení jedné z co do počtu nejvýraznější skupiny Slováků z Kysuce zamýšleli budoucí politici z řad davistů již v meziválečných letech. Ve studii představujeme sociální charakteristiku Kysuc a Kysučanů, hledáme důvody, které vedly k jejich migraci do krnovského a jesenického okresu ihned v polovině roku 1945, a důvody, které způsobily, že se opakovaně jednalo o sezonní migraci, která mohla vést k zařazení několika sídel na Krnovsku a Jesenicku mezi lokality budoucího zániku. Kromě kysuckých migrantů jsou charakterizovány další národnostní a etnické skupiny migrantů, které rovněž měly osídlit oba okresy. Do studie jsme zapracovali část archivních pramenů. Studie je otevřená vzhledem k tomu, že bude nutné zpracovat další část archiválií a tisku, které mohou potvrdit výše uvedenou hypotézu o migracích doporučených nebo řízených politiky. Na příkladu Kysučanů šlo na jedné straně o kladný záměr, z druhé strany byly záměry diktovány podmínkami doby. Neúplnost archivních materiálů, často oslavné články v tisku druhé poloviny čtyřicátých let psané dobovým stranickým jazykem, minimum pamětníků z let sledovaných migrací nezaručují kompletní a jednoznačný výsledek.

Klíčová slova: zaniklá sídla, sociální migranti, pracovní migrace, osidlování pohraničí, Krnovsko, Jesenicko, Kysuce, České Slezsko

9 PhDr. Helena Nosková, CSc., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha; e-mail: noskova@usd.cas.cz.

1. Úvod

V soudobých dějinách regionů Čech, Moravy a Slezska po roce 1945 se zabýváme též studiem společností nově osídlovaných regionů, nevyjímaje společenství národnostních, kulturních a v jistém smyslu i sociálně profesních minorit. Níže uvedené charakteristiky osídleneckých skupin majících stejný lokální původ často i národnostní, či etnickou příslušnost, aspirující svým způsobem na vytvoření kulturní minority v nově osídleném regionu, mohly mít vliv na zachování konkrétní sídelní jednotky, obce, osady, do které přesídlili, anebo mohly být jedním z činitelů jejího postupného zániku. Rozhodujícími činiteli ale také mohly být nové životní podmínky, politická a hospodářská situace v Československu, vliv politických stran na řízení migrací. Instituce v poválečných letech výrazných migrací obyvatelstva byly řízené do února 1948 politiky z několika politických stran (Československá strana národně socialistická, Československá strana lidová, Československá sociální demokracie, Komunistická strana Československa, Demokratická strana) postupně produkovaly nové zákony, nařízení a směrnice. Jejich plnění formovalo nejen nový každodenní život, ale i směry migrací větších skupin lidí. Proměna způsobu života, cizí prostředí, které neplnilo představy zpravidla všech sociálních migrantů hledajících lepší životní podmínky, mohly vést k dalším migracím a tím pádem k odlivu z původně vyhledané oblasti. S odstupem více než 75 let a s výměnou generací lze jen zčásti přiblížit důvody, které mohly vést k zániku mnoha lidských sídel – vesnic a osad po celém území Moravy a Slezska. V této studii předložíme několik východisek k bádání, která vznikla z omezených možností studia archivních pramenů a odborné literatury.

V této studii se zaměříme na několik lokalit v okrese Bruntál (s důrazem na bývalý okres Krnov) a Jeseník v Českém Slezsku, částečně i na severní Moravě, v nichž v předválečné době žilo po staletí německé obyvatelstvo s českou menšinou, často velmi malou (Boháč, 1926). Po ukončení druhé světové války od května 1945 do října 1945 docházelo k živelnému odsunu Němců, posléze zejména v roce 1946 k jejich organizovanému odsunu z celého Československa. České Slezsko mělo svá specifika, k jejichž zpracování a vymezení dochází teprve po roce 1989; a nové informace přinášejí

internetové zdroje.¹⁰ Uvedeme několik osídleneckých entit, či spíše skupin migrantů a soustředíme se na nejpočetnější z nich.

Podle archivních pramenů již v létě 1945 přišli do slezských lokalit migranti z Čech, Moravy i Slovenska hledající možnosti k osídlení, získání usedlosti, zemědělské půdy případně s doplňkovým zaměstnáním, kterým mohla být práce v lesích, zpracování dřeva, práce v zemědělství, v tomto případě také v horských pastvinářských družstvech a řemesla. Další práce v prvních letech osidlování se v různých obcích Krnovska nabízele při těžbě kamene, mramoru, písku, kaolínu i různých rud. Také bylo možné pracovat v různých průmyslových odvětvích, které Krnovsko a Jesenícko nabízelo. Přicházeli lidé z Valašska, Ostravska, Zlínska, jednotlivě i z dalších regionů z vnitrozemí.¹¹

Vzhledem k různým vlnám přílivu a odlivu českých osídlenců, které pouze okrajově zachytily archivní prameny, se v letech 1945–1950 zaměříme na osídlence ze Slovenska a slovenské krajany-reemigranty, kteří se vrátili ze Sedmihradsko v Rumunsku, z Maďarska a z Podkarpatské Rusi. Co se týče Slováků ze Slovenska, budeme se zabývat Slováky z Kysce, jejich původním domovským regionem a také zájmy politiků, které mohly stát v pozadí specifických migrací Kysučanů.

2. Slováci z Kysuce a lokality v Českém Slezsku v roce 1945

Státní okresní archiv v Bruntále se sídlem v Krnově ve svých fondech uchovává písemné materiály k osidlování bývalých okresů Bruntál, Krnov a Rýmařov. Státní okresní archiv v Jeseníku uchovává archivní prameny ve fondu ONV Jeseník 1945–1960 k osidlování Jesenicka různými skupinami obyvatelstva a zprávy o stavu domů v osídlených obcích a osadách.

Ve fondech ONV Bruntál, Krnov, Jeseník z let 1945–1954 nalezneme seznamy osob z roku 1945, které se přistěhovaly na Krnovsko do Osoblahy a okolí díky seznamům z 5.12.1945. Seznam uvádí, že se do regionu přistěhovalo z Turzovky 8 lidí, z Ochodnice 8 lidí, ze Zákopčie 31 osob, z Kysuckého Nového Mesta, Nesluše 8 lidí, ze Staškova 2 osoby. Uvedené obce náležely správou do okresu Čadca,

¹⁰ Například vzdělávací portál pro učitele, studenty a žáky Moderní dějiny. Dostupný z: www.moderni-dejiny.cz

¹¹ SOkA Jeseník, fond ONV 1945–1948.

regionem na Kysuci. Kromě Kysučanů se přistěhovalo 33 osadníků z obce Moravské Lieskové (okres Považská Bystrica, region Horné Považie).

Stanice Sboru národní bezpečnosti (SNB) v Jindřichově hlásila v září 1945 6 lidí z Turzovky a 6 osob z Vysokého nad Kysucou. Seznamy se nedochovaly ze všech obcí; některé obce je ani nezaslaly. V seznámech fotokopií se nejčastěji opakují jako výchozí obce Kysučanů Turzovka, Ochodnica, Zákopčie, Dlhé Pole, Nesluša.

Turzovka byla v té době velkou obcí s výraznými sociálními problémy. V roce 1598 ji založil palatin Juraj Turzo. Špatné přírodní a klimatické podmínky, podhorská půda s 1 cm ornice byly důvodem neúrody. Horská pole neposkytovala dostatek úrody pro obživu početných rodin. I rozloha pastvin byla omezená na úkor převážně jehličnatých lesů, ale umožňovala chov ovcí, koz a v omezené míře i hovězí dobytka. V 19. a první polovině 20. století se Turzovska stala přirozeným centrem kysuckých dráteníků, kteří odcházeli za prací na Moravu, do Slezska i do Čech. Další možností obživy byla práce na místní pile, v textilce v Čadci, práce v lesích, anebo drátenictví, kdy muži i synové (ve věku dětí nazývaní džarkové) byli takřka celý rok mimo domov. Na svých cestách poznávali nejen české země, ale i Polsko a Německo. I v dalších kysuckých obcích žili lidé v obdobných životních podmínkách, na kopanicích, putovali za prací do Slezska, na Moravu, do Čech i jinam.

Další migrace pro ilustraci dokládají fotokopie seznamů ze SOkA Bruntál se sídlem v Krnově.

Loučky, 12. prosince 1945.

Stor národní bezpečnosti
Velitelství stanice v Loučkách, okr. Krnov.
Čís. jedn. 911/1945.

S e z n a m

osob, přistěhovaných ze Slovenska koncem r. 1944 a v r. 1945.
/nařízení OSK v Krnově ze dne 5.12.1945, č. j. 7173/1/45/.

Příjmení a jméno	Datum a místo na- rození	Národ- nost	Poslední trvalé bydliště na Slov.	Nynější místo pobytu	Nynější zaměstnání
Josef K i š a	18.1.1908 Petrovice, okr. Vel. Býčů	sloven- ská	Petrovice č. 70, okr. Vel. Býčů	Zátor čp. 13, okr. Krnov	Zemědělec
Ilmon Ga j d o š	30.10.1905 Turzovka, okr. Čadca	"	Turzovka čp. 89, okr. Čadca	Zátor č. 82 okr. Krnov	Zemědělec
Josef K o v a č í k	18.3.1914 Rokovná, okr. Čadca	"	Rokovná čp. 224, okr. Čadca	Zátor č. 84 okr. Krnov	Zemědělec
František S v o b o d a	6.6.1912 Bratislava	"	Bratislava Kumlikova ul. čp. 21	Loučky čp. 105, okr. Krnov	Stolařský pomocník
Jen M a c k o v í č	20.12. 1918 Tr- nava	"	Klčovany č. 81, okr. Trnava	Brantice čís. 234, okr. Krnov	Zemědělec
Pavel G a n a j	14.1.1922 Turzovka, okr. Čadca	"	Turzovka č. 134, okr. Čadca	Brantice čís. 130, okr. Krnov	t. č. koná voj. službu
Pavel V r a m í k	24.6.1914 Zemčice, okr. Čadca	"	Zakopce Markovice, č. 15, okr. Prostějov	Brantice čp. 310, okr. Krnov	zemědělec

V Loučkách, dne 12. prosince 1945.

Prozatímní velitel stanice SNB:
vrch. strážm. Kolouch:
M. J. Kolouch

Řádu okresní správní komise

K r n o v .

Obrázek 1: Seznam osob přistěhovaných ze Slovenska do Louček v letech 1944 a 1945.

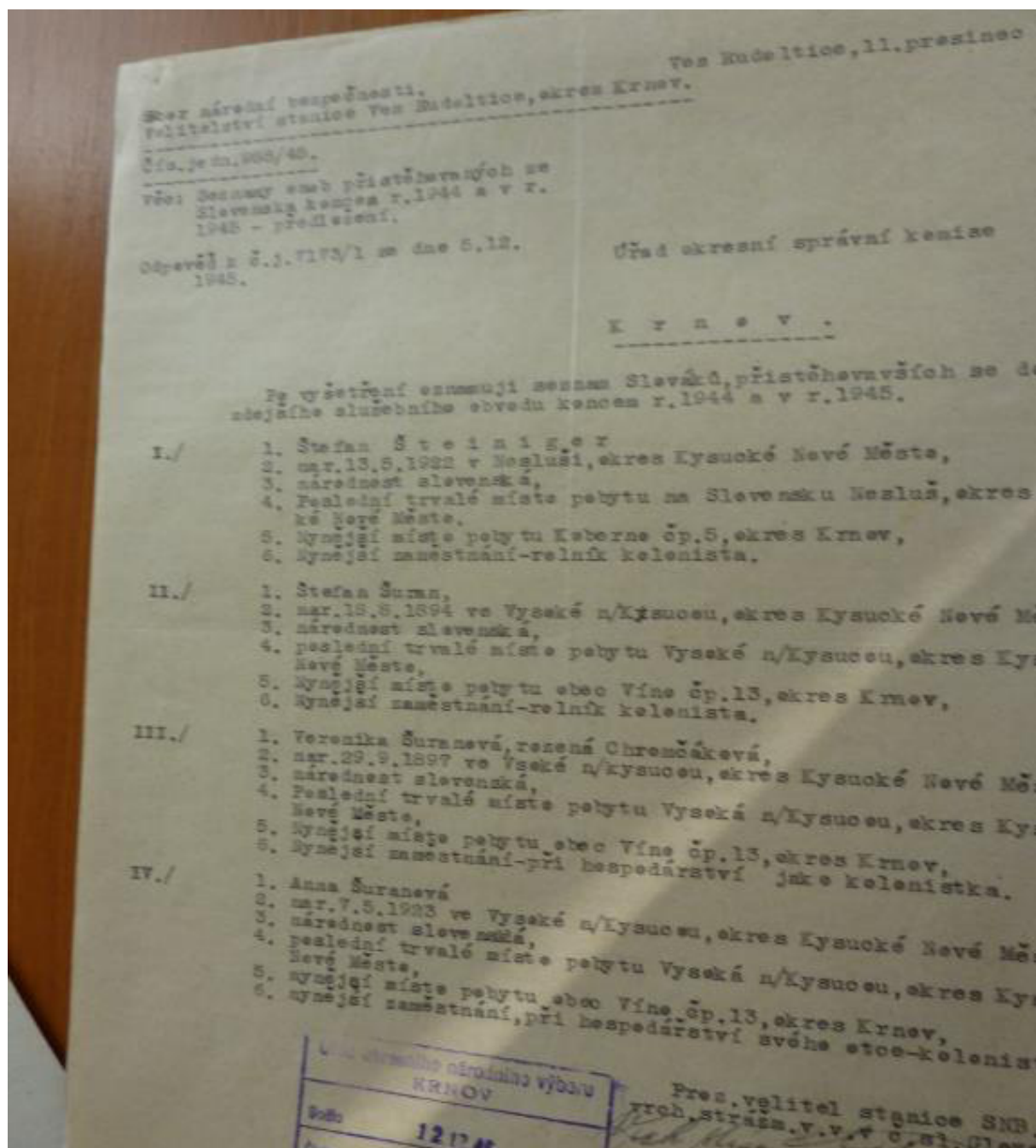

Stará národní bezpečnost,
Vedlejšího stanice Hostálkovy, okr. Krnov,
Čís. jedn. 1202/1945.

S e z n a m
osob přistěhovaných ze Slovenska do obce služebního ohrazení stanice SNB.
Hostálkovy, okres Krnov, koncem r. 1944 a v r. 1945.
Příkaz úřadu okresní správní komise v Krnově z 5. 12. 1945, č. 7173/1.

Jméno a příjmení	Datum a místo narození	Národnost	Předchozí místo pobytu na Slovensku	Současné místo pobytu	zaměstnání
František Juráček	10. 10. 1925, Plavecký Štíroch, okr. Malacky		Plavecký Štíroch čp. 52, okr. Malacky	Hošťálkovy čp. 26, okr. Krnov	zemědělský dělník
Pavel Valčuha	27. 5. 1914, Turzovka, okr. Čadca		Turzovka, okr. Čadca, č. 2011	Vraclávek čp. 41, okr. Krnov	rolník v domácnosti
Anna Valčuhová	23. 7. 1920, Turzovka, okr. Čadca		Turzovka, č. 1407, okr. Čadca	Vraclávek čp. 25, okr. Krnov	rolník v domácnosti
Stěpan Bažera	23. 5. 1918, Turzovka, okr. Čadca		Turzovka č. 1407, okr. Čadca	Vraclávek čp. 25, okr. Krnov	rolník v domácnosti
Stěpan Bažera	18. 5. 1912, Turzovka, okr. Čadca		Turzovka č. 1407, okr. Čadca	Vraclávek čp. 41, okr. Krnov	rolník
Josef Brucha	24. 2. 1910, Turzovka, okr. Čadca		Turzovka č. 1407, okr. Čadca	Vraclávek čp. 41, okr. Krnov	rolník
Pavel Juris	25. 8. 1923, Laxy pod Mokytou, okr. Puchov n/V.		Laxy pod Mokytou, okr. Puchov nad Vahou	Burkovice čp. 2, okr. Krnov	rolník v domácnosti
Josef Juris	4. 9. 1925, Laxy pod Mokytou		Laxy pod Mokytou, okr. Puchov nad Vahou	Burkovice čp. 2, okr. Krnov	rolník
Stěpan Boháčik	4. 9. 1928, Laxy pod Mokytou		Laxy pod Mokytou, okr. Puchov nad Vahou	Burkovice čp. 2, okr. Krnov	rolník
Anna Boháčiková	5. 5. 1911, Turzovka, okr. Čadca		Turzovka, okr. Čadca	Linkartovy čp. 1, okr. Krnov	rolník v domácnosti
Apolonie Kubáčková	10. 5. 1913, Ostravice, okr. Krádek		Vysoká nad Kysucou	Linkartovy čp. 1, okr. Krnov	rolník v domácnosti
Pavel Sereček	5. 5. 1897, Rakoná, okr. Čadca		Rakoná, okr. Čadca	Linkartovy čp. 20, o. Krnov	rolník v domácnosti
Stěpan Sereček	6. 2. 1896, Rakoná, okr. Čadca		Rakoná, okr. Čadca	Linkartovy čp. 22, okr. Krnov	rolník
Stěpan Sereček	6. 5. 1928, Rakoná, okr. Čadca		Rakoná, okr. Čadca	Linkartovy čp. 22, okr. Krnov	rolník
Stěpan Sereček	24. 2. 1907, Vysoká nad Kysucou		Vysoká nad Kysucou	Linkartovy čp. 22, o. Krnov	rolník
Stěpan Sereček	15. 8. 1927, Vysoká nad Kysucou		Vysoká nad Kysucou	Linkartovy čp. 22, o. Krnov	rolník
Pavel Sereček	15. 1. 1909, Turzovka, okr. Čadca		Turzovka, okr. Čadca	Linkartovy čp. 22, o. Krnov	rolník
Marie Serečková	19. 3. 1912, Turzovka, okr. Čadca		Turzovka, okr. Čadca	Linkartovy čp. 22, o. Krnov	rolník
Josef Sereček	10. 1. 1917, Trenčín		Pustá Hlávka, okr. Krupina	Kružberk č. 40, o. Krnov	rolník v domácnosti
Marie Serečková	20. 7. 1919, Trenčín		Pustá Hlávka, okr. Krupina	Kružberk č. 40, o. Krnov	rolník v domácnosti
Marie Serečková	20. 7. 1919, Trenčín		Pustá Hlávka, okr. Krupina	Kružberk č. 40, o. Krnov	rolník v domácnosti

Obrázek 2: Seznam osob přistěhovaných ze Slovenska do obce Hošťálkovy v letech 1944 a 1945.

Obrázek 3: Seznam osob přistěhovaných ze Slovenska do Louček v letech 1944 a 1945.

Z dalších záznamů se dovídáme, že do obce Bučávka přesídlilo 58 Kysučanů z Dlhého Poľa, Zákopčia, Turzovky, Ochodnice. Kysučané ve 20–30členných skupinách přišli do Kružberku, Krásných Louček, Pitárneho; menší skupiny přesídlily do Vysoké, Bartulovic, Karlova atd. Uvedené obce a jejich osady se nacházely těsně u tvořící se

hranice s Polskem. Větší lokální skupina z Makova, Turzovky a Dlhého Poľa přesídlila v počtu 61 osob do Hynčic, dalších 51 Kysučanů do obce Pocheň atd.

Vlastní lokální skupinu na Krnovsku vytvořili Slováci z Mikušoviec v okrese Ilava a osídlenci ze Sabinova na východním Slovensku i Moravské Lieskové z okresu Nové Mesto nad Váhom. Vyskytovaly se i jednotlivé rodiny Slováků z dalších regionů slovenského vnitrozemí. Do jiných, ale i stejných obcí nadále přicházeli Slováci ze Sabinova, možná i z vesnic zničených válkou v okolí Sabinova.

Jméno a příjmení	Data a místo narození	Národnost	Posled. trv. místo pobytu na Sloven.	Nynější bydliště	zaměstnání
Jan Svach	14.5.1919 Mor. Lieskové, okr. Nové Město n/V.	Slov.	Mor. Lieskové 453 okr. Nové Město n/V.	Vysoká 21, okr. Krnov	rolník
Anna Svachová	11.9.1915 Mor. Lieskové, okr. Nové Město n/V.	Slov.	Mor. Lieskové 453, okr. Nové Město n/V.	Vysoká 21 okr. Krnov	rolnice
Bláslav Tomana	11.10.1912 Mor. Lieskové, okr. Nové Město n/V.	Slov.	Práznov 66, okr. Pov. Bystřice	Vysoká 40, okr. Krnov	rolník
Stěpán Tomana	1.2.1925 Práznov, okr. Pov. Bystřice	Slov.	Práznov 66, okr. Pov. Bystřice	Vysoká 75 okr. Krnov	rolník
Margita Tománová	30.7.1917 Práznov, okr. Pov. Bystřice	Slov.	Práznov, okr. Pov. Bystřice, čp. 66	Vysoká 75 okr. Krnov	rolnice
Stěpán Valušik	22.5.1917 Práznov, okr. Pov. Bystřice	Slov.	Práznov, 52, okr. Pov. Bystřice	Vysoká 12 okr. Krnov	rolník
Jan Stefaník	8.9.1923 Práznov, okr. Pov. Bystřice	Slov.	Mor. Lieskové 914 okr. Nové Město n/V.	Vysoká 64 okr. Krnov	rolník
Juraj Stefaník	27.7.1879 Mor. Lieskové, okr. Nové Město n/V.	Slov.	Mor. Lieskové 914 okr. Nové Město n/V.	Vysoká 31 okr. Krnov	rolník
Katařina Stefaníková	23.8.1918 Mor. Lieskové, okr. Nové Město n/V.	Slov.	Mor. Lieskové 914 okr. Nové Město n/V.	Vysoká 64 okr. Krnov	rolnice
Marie Stefaníková	23.10.1910 Mor. Lieskové, okr. Nové Město n/V.	Slov.	Mor. Lieskové 914 okr. Nové Město n/V.	Vysoká 55 okr. Krnov	rolnice
Michal Stefaník	20.12.1926 Mor. Lieskové, okr. Nové Město n/V.	Slov.	Mor. Lieskové 914 okr. Nové Město n/V.	Vysoká 55 okr. Krnov	rolník
Martin Stefanovič	16.3.1920 Mor. Lieskové, okr. Nové Město n/V.	Slov.	Mor. Lieskové 840 okr. Nové Město n/V.	Vysoká 22 okr. Krnov	rolník výminkář
Stěpán Zábajník	9.11.1866 Mor. Lieskové, okr. Nové Město n/V.	Slov.	Práznov 33, okr. Pov. Bystřice	Vysoká 42, okr. Krnov	rolník
Pavčina Zábajníková	17.8.1913 Práznov, okr. Pov. Bystřice	Slov.	Práznov 33, okr. Pov. Bystřice	Vysoká 42 okr. Krnov	rolnice
Eduard Zedník	7.1919 Práznov, okr. Pov. Bystřice	Slov.	Pov. Bystřice 897	Vysoká 66 okr. Krnov	rolník
Matěj Zisček	28.5.1916 Kittsee, okr. Neusiedl Rakousko	Slov.	-	-	-
Apolonie Zisček	7.2.1896 Žilina	Slov.	Žilina čp. 15	Vysoká 66 okr. Krnov	hostinský
Jan Saradin	12.4.1912 Trstená, okr. Nové Město n/V.	Slov.	Žilina čp. 15	Vysoká 66 okr. Krnov	v domo.
Zofie Saradinová	12.10.1916 Práznov, okr. Pov. Bystřice	Slov.	Práznov čp. 22 okr. Pov. Bystřice	Vysoká 45 okr. Krnov	rolník
	5.5.1918 Práznov, okr. Pov. Bystřice	Slov.	Práznov čp. 22, okr. Pov. Bystřice	Vysoká 45 okr. Krnov	rolnice

Obrázek 4: Seznam osob přistěhovalých ze Slovenska do Vysoké v letech 1944 a 1945.

Jméno a příjmení	Data a místo narození	Čest. trv. místo pob. na Slovensku	Nynější místo pobytu	Nynější zaměstnání
Jan Linák	1.2.1929 Stakčín, okr. Slnava	Stakčín, okr. Slnava	Třemešná 130 okr. Krnov.	dělník
Martin Ško	17.6.1917. Ochoznice, okr. slov. Kys. Nov. Město	Ochoznice, okr. Kys. Nov. Město	Třemešná 12 okr. Krnov	Č.S.D.
Eudolf Ryš	7.4.1915 Ochoznice, okr. slov. Kys. Nov. Město	Dražov, okr. 12. Kys. Nov. Město.	Třemešná 299 okr. Krnov.	Č.S.D.
Marie Ryšová	18.9.1922 Dražov, okr. 12 slov. Kys. Nov. Město	Dražov, okr. 12 Kys. Nov. Město.	Třemešná 299 okr. Krnov.	v dom.
Agnesa Šková	12.1.1919 Ochoznice, okr. slov. Kys. Nov. Město	Ochoznice 461 Kys. Nov. Město	Třemešná 12 okr. Krnov.	v dom.
Ludmila Jčková	12.2.1902 Skalica, okr. slov. Kopčany	Kostelec, okr. 58 okr. Krnov.	Třemešná 15 okr. Krnov.	v dom.
Gustav Alla	19.5.1925 Skalica, okr. slov. Kopčany	Kostelec, okr. 58. okr. Krnov.	Třemešná 18 okr. Krnov.	rolník
Jenovefa Jčková	25.12.1926 Bukovina Pod- skle, okr. 84.	Bukovina Pošekle slov.	Třemešná 90 okr. Krnov.	tov. dělnice
Apolonia Jčková	Bukovina Pod- skle	Tušína, okr. 393. okr. Prácheň	Třemešná 90 okr. Krnov.	tov. děl.
Anna Zemanková	12.6.1902 Turzovka okr. Čadca	Turzovka, okr. 545. okr. Čadca	Třemešná 155 okr. Krnov.	v nem. děl.
Marie Vrochovská	6.9.1922 Čičmany 186 okr. Žilina	Čičmany, okr. 186 okr. Žilina	Třemešná 90 okr. Krnov.	tov. děl.
Kateřina Vrochovská	20.9.1926. Čičmany okr. Žilina	Čičmany, okr. 176 okr. Žilina	Třemešná 90 okr. Krnov.	tov. děl.
Anastasio Madenová	22.12.1925. Čičmany okr. Žilina	Čičmany, okr. 100 okr. Žilina	Třemešná 90 okr. Krnov.	tov. děl.
Pavel Suran	26.5.1914 Turzovka okr. Čadca	Turzovka, okr. 1933 okr. Čadca	Třemešná 230 okr. Krnov.	dělník
Anna Suranová	Turzovka 13.1.1919 okr. Čadca	Turzovka, okr. 1933 okr. Čadca.	Třemešná 230 okr. Krnov.	dělnice.
Ondřej Podušel	28.11.1924 Čičmany okr. Žilina	Čičmany, okr. 113. okr. Žilina.	Třemešná 247 okr. Krnov.	rolník
Jan Paseka	17.9.1927 Čičmany okr. Žilina	Čičmany, okr. 76. okr. Žilina	Třemešná 269 okr. Krnov.	dělník

Obrázek 5: Seznam osob přistěhovalých ze Slovenska do Třemešné v letech 1944 a 1945.

3. Kysuce, Kysučané, důvody a charakter migrací v letech 1945–1949

Nejpočetnější migrace do obcí a osad okresu Bruntál (v té době do okresu Krnov) do prosince roku 1945 tvořili Kysučané. Důvodů rychlé migrace mohlo být několik. Kysuce se v letech první republiky staly ve vědomí tehdejší inteligence, intelektuálů majících vliv na veřejné mínění, regionem s velkými sociálními problémy, které byly alarmující. Ale i v minulosti před vznikem Československa byly tyto problémy známe a viditelná byla zejména chudoba a alkoholismus. V roce 1907 psal známý český lékař Ivan Hálek tyto řádky:

Na Čadci som býval takmer v susedstve krčmy. A tak všetko to, čo súvisí s konzumáciou alkoholu, som mal akosi z prvej ruky. Do tejto krčmy chodili menovite čadčianski kopaničiari. Každú nedeľu a sviatok, keď sa vracali z kostola, v krčme, aj v celom jej okolí len tak hučalo. Po chvíli bolo počuť opitý krik a pod chvíľu krčma zo seba vychrlila krdeľ tackajúcich sa ľudí oboch pohlaví. Čadca bola v tých časoch priamo vychýrená, že tam ženy pijú práve tak a o nič menej ako chlapi. – Tieto hlúčky, ako ich vždy krčma vyvrhla, defilovali potom s opitým spevom a hurhajom kolo mojich oblokov. Na sviežom vzduchu sa ešte účinky alkoholu stupňovali: pod mojimi oblokmi klesali a ostávali tam ležať, dokiaľ žalúdok i mozog sa nezbavili svojho alkoholom presýteného obsahu. Muži a ženy, ženy a muži. – O chvíľu som obyčajne videl tieto spité páriky, alebo hlúčky na chodníku, ktorý oproti mojim oblokom viedol do vrchov. Boli to potom už len siluety tackajúcich sa chlapov v huniach a vo veľkých širákoch a žien v dlhých plachtíčkách, ako sa vtedy v Čadci nosievali.

Na počátku 20. století Ivan Hálek považoval alkoholismus na Kysuci za příčinu bídy lidí v tomto regionu. Za hlavní sídlo bídy a alkoholismu označoval kysucké kopanice. Po vzniku Československa se sociologové, pedagogové, studenti i politici začali postupně zamýšlet z více hledisek nad situací na Kysuci. Zabývali se minulostí Kysuce, kdy v 16. století došlo k přelidnění tohoto podhorského regionu, protože se zde před tureckými nájezdy ukrývali lidé z nížinatých oblastí Slovenska. Chudoba i přelidněnost vedla Kysučany v 18. století k zakládání kopanicových sídel. Lesní půda patřila místní šlechtě a poddaní z ní platili nižší daň. Po zrušení poddanství se situace na Kysuci nezměnila, protože lidé neměli peníze na zakoupení neúrodných pozemků (Kontrík, 2013). Peníze se daly vydělat mimo Kysuci, v jiných krajích. Mnozí Kysučané se vyučili drátenic-kému řemeslu a zejména v 19. a první polovině 20. století odcházeli drátovat také do Slezska, na Moravu a do Čech. V Ostravě a v Krnově nakupovali dráty a nástroje

potřebné k drátování nádobí, měli zde pronajaté velmi skrovné ubytování v zimních měsících (např. Slezský domov v Krnově). V letech velké hospodářské krize se situace na Kysuci zhoršila. Došlo k uzavření menších továren, anebo k omezení výroby. Také se zmenšila poptávka po drátování, ale řemeslo přetrvalo. Žádosti o vydání potvrzení drátenické živnosti se na okresním úřadu v Čadci objevují ještě v roce 1946 a 1947.¹²

V meziválečných letech uskutečnili na Kysuci sociologický výzkum levicoví studenti z humanitních oborů studentského spolku Detvan. Výzkum organizovali davisisté, uskupení slovenských levicových intelektuálů blízkých KSČ, které vzniklo ve 20. letech 20. století okolo časopisu DAV v Praze, kde tito levicoví a pozdější komunističtí politici studovali (Hirner, 1970). Davisté se významným způsobem podíleli na formování kulturního, politického a uměleckého života v období první Československé republiky. Název DAV se skládal z křestních jmen členů: Daniel Okáli, Andrej Sirácky, Vladimír Clementis. Na Kysuci v letech 1922–1934 v době sociometrického výzkumu působil jako učitel Ladislav Szantó, rovněž člen DAVu, v době první světové války zajatý v Rusku, kde v roce 1920 vstoupil do ruské komunistické strany. Jeho ručiteli byl Jaroslav Hašek a Arnošt Kolman. V roce 1921 vstoupil do Komunistické strany Československa. Na Kysuci vyvíjel intenzivní agitační a propagační činnost. Pracoval v komunistickém tisku.

V roce 1931 se v časopise Hlinkovej slovenskej ľudovej strany *Slovák* objevil článek, který poukazoval na obrovskou bídu na Kysuci v důsledku velké hospodářské krize: *Kysučania nielen že nemajú čo do úst vložiť, ale nemajú ani kde hlavu skloniť. Bývajú o hlade v nedôstojných kuterách, ktoré ani príbytkom nemožno nazvať A v takomto prostredí nie div, že sa rozmáha tuberkulóza a že sa ľud uteká k alkoholu ako k poslednému útočišću* (Holý, 2020).

V roce 1933 prezentoval slovenský studentský spolek Detvan výsledky z výzkumu v ľudácké Slovenskej pravde: ... *bieda je príčinou alkoholizmu a následkov s tým súvisiacich (kreténi, idioti atď.). Kysučania pracujú ťažko. Ak je nečas, ide Kysučan do hory. V daždi a blate rúbe drevo od rána do noci. Strhané telo potrebuje odpočinku a silnej stravy, aby nahradilo spotrebované živné látky, a toho doma nemá. Príde uťahany do zápachajúcej izby, miesto teplej večere lojom omastené púčky – múka varená v slanej vode, lebo žena ani inšie nevie variť, a keby aj vedela, nemá z čoho. – Nuž zoberie sa*

¹² SOkA Čadca, fond ONV Čadca 1945–1960.

a ide do krčmy. Tam je teplo a útulne, nemá na očiach otrhanú ženu a krdeľ hladných detí. Zje kúsok chleba a vypije si – na úver. Ak má zárobok, pije za hotové, lebo už si navykol a ani nevie ináč žiť. A nemožno im to zazlievať, ako hovorí istý lekár. „Keby som ja žil v takých pomeroch, pil by som tiež a pil by každý na ich mieste.“ Tvrdé slová, ale pravdivé a ešte tvrdšia bieda a hladné deti (Holý, 2020).

Ludácká periodika měla zájem na prezentování těchto zpráv a článků, protože podle jejich názoru byly obžalobou politiky čechoslovakismu a obhajobou autonomie Slovenska.

Studenti měli v rámci sociografické exkurze na Kysuci sbírat materiál pro budoucí politické pracovníky. Po roce 1945 se v politice prosadili Vladimír Clementis, Daniel Okáli, Gustáv Husák. Vladimír Clementis byl tajemníkem Jana Masaryka a jednal s maďarským velvyslancem o výměně Maďarů ze Slovenska za Slováky v Maďarsku. Daniel Okáli jako pracovník Povereníctva vnútra měl na starosti totéž a také řízení sociálních migrantů ze Slovenska do Čech. Gustáv Husák se v roce 1946 stal předsedou Zboru slovenských povereníkov, vedl Zbor národnej bezpečnosti i slovenskou Štátnu bezpečnosť. Na základě materiálů ze studentských výzkumů Okáli a Husák plánovali po odsunu Maďarů z jižního Slovenska přesídlení obyvatel z Kysuce na jižní Slovensko. Přepokládali, že tito Kysučané pak ve volbách 1946 odevzdají svoje hlasy KSS a přispějí k jejímu vítězství ve volbách.

Není divu, že komunističtí politici, bývalí mladí davisté a studenti hodlali Kysučany vyvést z jejich chudoby přesídlením do jižních oblastí Slovenska na místo vysídlených Maďarů. Situace s odsunem se ale komplikovala. Jak dokládají archivní prameny, lze se domnívat, že ihned po ukončení války Kysučané využili první příležitosti na přesídlení z Kysuce na Krnovsko, Osoblažsko i Jesenicko. Kde vznikl pokyn k využití této možnosti, nevíme, ve slovenských archivech se žádné zprávy o těchto prvních, takřka živelných migracích nezachovaly. Teprve v roce 1946 dostaly místní ONV přípis ohledně sepsání válkou zničených a opuštěných domů, které již nelze obydlet.¹³ Zda Kysučané věděli, že se jedná pouze o sezonní migraci, zůstává otázkou. Je pravděpodobné, že ano, ale protože byli zvyklí odcházet i na sezonní zemědělské práce, v zimě do cukrovarů na Moravě a v Čechách apod., využili i tuto nabídku. Je možné, že hodlali takto přečkat období do přesídlení do jižních oblastí na Slovensku, o kterém zřejmě věděli

¹³ SOkA Žilina, ONV 1945–1960.

prostřednictvím místních orgánů KSS. Napovídá tomu i jejich zájem o trvalé usídlení – získání domků v roce 1949 i 1947.¹⁴

Jistě je lákala také relativně malá vzdálenost mezi lokalitami na Kysuci a Krnovsku v porovnání s dalšími českými pohraničními oblastmi, kde se rovněž nabízela možnost osídlení, např. s Chebskem, Tachovskem, Sokolovskem, Karlovarskem a dalšími. I Jesenicko bylo vzdálenější, ale i zde byla možnost alespoň občasného spojení s původním domovem. V obou případech lze předpokládat, že kysučtí migranti města a lokality Krnovska i Jesenicka znali z drátenických obchůzek v meziválečných letech.

Druhým důvodem mohly být obdobné přírodní a klimatické podmínky, podobné sídelní typy obcí – většinou ulicového typu v údolích, nebo v roztroušené zástavbě v kopcovitém terénu. Na Krnovsku a Jesenicku nebyly kopanice, pouze osady, kterých ale bylo méně než kysuckých kopanic.

Kysucký dům byl přízemní, stál na kamenné podezdívce, roubený se šindelovou střechou. Pozůstával většinou ze síně a jizby, někdy i komory. Většinou se ale jednalo o dvojdom, protože v další navazující síni a světnici pod jednou střechou bydlela příbuzná rodina, zpravidla druhý hospodář. Býval jím ženatý syn hospodáře s rodinou, nebo bratr hospodáře s rodinou, případně sestra hospodáře se svým manželem. Vzhledem k rodinnému právu na Slovensku majetek rodičů dědily všechny děti, a tak i na Kysuci se chudá políčka neustále dělila, zmenšovala a byla pod hranicí úživnosti rodin. Stejný osud postihl i kopanice, kde byly také dvojdomy s dymnou jizbou a jen postupně pronikal na kopanice sporák s komínem. U dvojdomů rodiny společně užívaly dvůr a hospodářské stavby.

Další kysuckou zvláštností bylo bydlení v cholvarkoch, což byla původně sezonní letní obydlí – samoty roztroušené na horských stráních, spojené s chovem dobytka, v minulosti zejména ovcí. Postupně s narůstáním populace v 19. století se tyto objekty měnily ve stálá obydlí mladých rodin na ještě nižší úrovni, než bylo kopanicové, a vytvářely větší sídelní jednotky. Co se týče typu domu, šlo o obdobné bydlení v dřevěných srubových domech s chlévem a dalšími hospodářskými stavbami pod jednou střechou. Obdělaná pole ale měla jen velmi tenkou vrstvu ornice.

14 Zemský archiv v Opavě, Ředitelství lesního závodu Krnov (NAD 834, AP 806), č. 212, karton 28.

Obrázek 6: Jednoduchý slovenský dům, Kysuce, Orava.

Domy na Krnovsku a Jesenicku skýtaly mnohem kvalitnější bydlení než kysucká obydlí.

Na Krnovsku a Jesenicku byl rozšířený východosudetský dům a jeho obměna jesenický dům, původně rovněž srubový na vysoké kamenné podezdívce. Od poloviny 19. století býval často zděný, tříprostorový, pozůstávající ze síně, světnice, komory a s půdními prostory pro uskladnění zásob. V otopném systému se využíval sporák s odvodem dýmu do komína, tudíž světnice, síň i komora byly světlé, vybílené a bez kouře. Tento typ domu převládal na Opavsku a Krnovsku. Navazoval na stejný typ domu v sousedním polském Slezsku.

Jesenický dům byl typický pro Jesenicko, Bruntálsko, Rýmařovsko i dále směrem k Šumperku. Šlo o dům chlévního typu, nebo typ smíšený komorově-chlévní, kdy chlév byl pod jednou střechou s obytným domem. Měl obdobně jako východosudetský dům sedlovou střechu, štítem byl orientován k silnici.

Uvedené rozdíly v bydlení byly pro migranty jednoznačně výhodnější na Krnovsku a Jesenicku, i když se jednalo jen o sezonní bydlení. Vzhledem k sezonnímu pobytu migranti nezískali žádnou půdu a také neměli možnost pěstovat plodiny, které byly typické pro tyto oblasti.

Třetím důvodem rychlé migrace do uvedených regionů mohla být právě nabídka sezonní práce v lese s možností přesídlení celých rodin. Tuto sezonní práci nabízely lesní správy, které získaly do vlastnictví domy v osadách i vesnicích ležících u stále se tvořící hranice s Polskem. Hranice se vymezovala od roku 1945 do roku 1958. Spory o území ukončila Smlouva mezi Československou republikou a Polskou lidovou republikou o konečném vytyčení státních hranic. Smlouva byla ratifikována Národním shromážděním republiky Československé, a to ústavním zákonem č. 62/1958 Sb., o konečném vytyčení státních hranic s Polskou lidovou republikou. Platnost smlouva nabyla 14. února 1959. Poté ještě docházelo k územním vyrovnáním. Lze tedy předpokládat, že ze strany osídlovacího úřadu a osídlovacích komisí byla na místě opatrnost a nepřidělování usedlostí v příhraničním pásmu Krnovska a Jesenicka k trvalému osídlení. Při narovnání hranic na Jesenicku byla například Polsku odevzdána osada Skřivánek. Československo naopak získalo osadu Krasov, která je dnes součástí Vidnavy. Navíc hranice a oblast Jesenicka, Králického Sněžníku oplývala v prvních poválečných letech legendami i oficiálními zprávami o přechodech banderovců, což vzbuzovalo obavy v zájemcích o osídlení z vnitrozemí. Krnovský archiv uchovává letáky banderovců, jimiž se obraceli na místní obyvatele s prosbou o jídlo a s vysvětlováním svých záměrů – osvobodit Ukrajinu z područí Sovětského svazu.

Obrázek 6: Hošťálkovy – Vraclávek, zemědělská usedlost.

Z archivních materiálů je patrné,¹⁵ že ne všichni Kysučané se spokojili se sezonní migrací. Někteří se i trvale usídlili v jednotlivých vesnicích. Když v roce 1946 již bylo zřejmé, že hromadný odsun Maďarů z jižního Slovenska se neuskuteční a že půjde o výměnu Maďarů ze Slovenska za Slováky z Maďarska, Kysučané se zpočátku rozhodli pro trvalé usídlení zejména na Krnovsku. Zřejmě tomu předcházela akce „Kysuce žalují“, kterou šířilo do obcí na Kysuci ONV Čadca, pravděpodobně na podnět KSS na podzim roku 1945. Na výzvu odepsalo 9 obcí. Jejich představitelé uvedli katastrofickou situaci, která ve vesnicích panuje: shnilé srubové domy nevhodné k bydlení, není elektrifikace, vodovod, schází silnice, škola je v malé a nevyhovující budově.¹⁶

Dalším problémem byla stálá nezaměstnanost živitelů rodin, kteří v poválečném období nenacházeli trvalou práci a někteří žádali o obnovení drátenických legitimací¹⁷.

¹⁵ Zemský archiv v Opavě, *tamtéž*; ŠOKA Bruntál se sídlem v Krnově, *fond ONV Krnov 1945–1960*; ŠOKA Jeseník, *fond ONV Jeseník 1945–1960*.

¹⁶ ŠOKA Čadce, *fond ONV Čadca 1945–1960*.

¹⁷ *Tamtéž*.

Úřad MNV v Ošednici, okres Čadca.

Číslo: 6753/1946.

O d p i s .

Předmět : Kysuce žaluju-boľasti obce Ošednica.

Blhr.pánu poslancovi

C v i n ě k o v i

v Turzovke .

K memorandu "Kysuce žaluju" prosíme o podporevanie následovných

pozrieť obce:

- 1./V obci Ošednici treba zvaliť do základov a novovystaviť 400 obytných domov, lebo tieto sú iba chatrče o jednej izbe z dreva stavané o nepatrných svetelných otvoroch bez podláh a vakovania, niektoré sú vyše 100-150 ročné, šindeľom, alebo slamou kryté-stavané na spôsob kolíb. Takéto stavby sú väčšinou po kopaničiach, či nerobí dobre meno naším Kysukým pohraničným obciam. V takýchto bydliskách trčí hospodárska bída kraja-tuberkulóza je tu udomácnená. Treba tu zássah štátu.
- 2./Treba Kysucké kopanice s elektrizovať.-
- 3./Vo vysoke položených kopaničiach mizne voda- niet studní a nie vošy na pranie šatstva. Treba postaviť hygienické studne a vodovody. Kopaničia stáva sa otrokom z ďalších vzdialeností nosí vodu pre seba a i pre dobytok, čo je v zime práca veľmi namáhavá a ťažká.
- 3./Obecné cesty kysuckých obcí treba prevziať do udržiavania štátu. Udržiavanie ciest pohlcuje celý obecný príjem, takže tieto obce narozkvetajú, ani za konjunkturalných čias. Obecné cesty sú viac Km dlhé.
- 4./ Vybudovať školstvo a cesty k nemu.
- 5./Previesť telefonizáciu celého kysuckého pohraničného kraja aj kopanic.
- 6./Došať do každej obce štátneho lekára.-a školenú poroďnú babu
- 7./Vybudovať riadnu obecnú administratívu-postaviť obecné úrady, kultúrne domy a zariadiť javiská.
- 8./Previesť komisáciu celého Kysuckého kraja,
- 9./Presílať aj nutené 1/3 obyvateľstvo do úrodnejších krajov.-
- 10./Previesť reguláciu potokov a prítokov rieky Kysuce.

Úcte zostávam

Vám odčaný:

Bernát v.r.,

Za správnosť odpisu !

V Ošednici, dňa 9.decembra 1946.-

ved. úradu MNV.

Obrázek 7: Přípis ONV v Ošednici v rámci akce Kysuce žaluju.

Rezolúcia ONV Makov.

o potrebách pre cieľ memoranda "Kysuce žalujú"

Obec Makov má rozlohu 8.000 k.j./ca 40 km²/ a jej chotár je zo 60 % zalesnený. Mala do roku 1946 3.250 obyvateľov z čoho okolo 15 % odišlo do Českého a Slovenského pohraničia.

Obyvateľstvo je odkázané na lesné práce, ale najmä na zárobok v okolitom priemysle, hlavne na Ostravsku, lebo miestne roľníctvo je vlastne iba zamestnaním rodinných príslušníkov, lebo jeho rentabilita je malá a vyžadujú veľké fyzické vypätie.

Obec Makov je totiž geograficky najvyššie položenou obcou v okrese/600 až 1.100 m nad hl.mor./ a pri tom je klimaticky drsná, súc od juhu uzavretá Javorníkmi. Čo do prírodných krás je na Kysuciach obcou najviac obdarenou - prečo má najlepšie predpoklady cudzím okom ruchu pre rekreačné možnosti vo všetkých ročných obdobiach, čoho dôkazom je rozvoj miestnych cudzineckých podnikov.

Aby však naša obec mohla zdárne napredovať, potrebuje podporu vládnych činiteľov v sektoroch, ako nasleduje:

1. Komunikácie všeobecné: Urýchlenie dostavby Tatranskej silničnej magistrály, vychádzajúcej z Makova a spojujúcej okres Čadca s hornou Oravou. Silničný spoj na Slovensku čiastku Javorníkov/Vojenské sruby-lyžiarska škola/s prípojkou na Malé Karlovice/treba vlastne dobudovať len 1 km silnice/.
2. Komunikácie miestne: Zlepšenie obecnych a verejných ciest/40 km/ktoré by umožnili motorovú dopravu dreva z lesov/treba transportovať ročne okolo 12.000 m³ dreva/tým sa aj umožní dovoz tvrdého materiálu na výstavbu obytných domov, pre zvýšenie bytovej kultúry a hygieny.
3. Doprava: Dobudovanie diaľkovej autobusovej linky Valašské Meziříčí-Rožnov-Makov-Bytča-Kotešova-Zlín, respektive železničného spoja toho istého smeru, lebo len tak bude Makov oživený a jeho krásy širokým pracujúcim vrstvám prístupné. Pre pohodlnú dopravu na pravoviska Ostravské nech je táto linka doplnená okružnou autobusovou dopravou Makov-Bumbálka-Bilá-Baraní-Turzovka Makov.
4. Cudzinecký ruch: Výstavba obecného kúpaliska. Vybudovanie historického staroslovenského hája Triglavu na vrchu Trojačka pri Bumbálke v umeleckom prevedení. Zavedenie každoročných lyžiarskych pretekov a výstavbu lyž. mostiku. Podpora slubne sa rozvíjajúceho miestneho športového klubu výstavbou ihriska včetně podzemku!
5. Meliorácie: Urýchlenie elektrifikácie a telefonizácie kompaktných osád. Regulácia miestnych bystrín a chov pstruhov. Komasačia poľnohospodárskych podzemkov.
6. Školstvo a osвета: Stavba meštianky obecného a kultúrneho domu. Uskutočnenie odbornej drevorubáckej školy, vzhľadom ku zaznávaniu a modernizácii tohto, pre Makov potrebného zamestnania.
7. Pôdohospodárstvo: Prémiové podpory pre chovateľov čistokrvného dobytku rasy Pinzgau.
8. Industrializácia: Výstavba družstevnej elektropily pre súkromný riez obyvateľstvu a premiestnenie kraja odpovedajúceho priemyslu z pohraničia, aby miestne obyvateľstvo nachádzalo obživu ale aspon čiastočne vo vlastnej obci, a nemuselo sa tulať za kusom chleba, ako aj je tomu už vyššie storočia.

Makovania sú huževratí a výkonní robotníci a je medzi nimi mnoho vynikajúcich remeselníkov, najmä v obore tesárskom.

v Makove dňa 5.okt.1945.

*Medan v. i.
prednosta ONV.*

za správnosť odpisov.

*Halák v. i.
prednosta ONV.*

Obrázek 8: Přípis ONV v Makově v rámci akce Kysuce žalují.

Někteří lesní dělníci s rodinami žádali o přidělení domků, ve kterých již sezonně bydleli. Pokud tyto domky patřily lesní správě, nemohli je získat a museli přijmout nabídku z jiných obcí, které nabízely práci v kamenolomech, pískovnách, lomech na vápenec, žulu, mramor, při těžbě kaolínu atd.

Změna a odliv části Kysučanů z osídlovaných lokalit nastala po roce 1948. V roce 1949 a v letech následujících dochází k důležitým změnám v pohraničních lokalitách. Podle zákona číslo 438/1919 Sb. ze dne 22. července 1919 O státní podpoře při zahájení soustavné elektrizace měla být elektrifikace všech obcí dokončena v roce 1945. Druhá světová válka elektrifikace zastavila a v roce 1949 vláda vydává nařízení o elektrifikaci všech obcí. Tato směrnice, společně s požadavky, aby v každé vesnici byl vodovod a vybudovaná neprašná silnice, znamenala značné finanční nároky. Současně se vytvářelo pohraniční pásmo (Kovařík, 2005). Bylo nutné zjistit, jaká situace panuje v pohraničních regionech, vzhledem k tomu, že se množily zprávy o neosídlení některých lokalit, chátrání a demolování neobydlených domů atd.

Zvláštní oblastí se opět stalo Javornicko a Jesenicko, kde se usídlili kromě Čechů z vnitrozemí – převahu měli lidé ze Zlínska, Ostravska a Valašska –, již jmenovaní slovenští migranti. V roce 1946 přišli do obou regionů volynští Češi a slovenští reemigranti z Rumunska i Maďarska, Řekové a Slavomakedonci.

V roce 1949 se uskutečnil v obou okresech sociologický průzkum, který na Vidnavsku uskutečnili členové filozofického semináře Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Zkoumali tyto úseky: mobilitu, zemědělství, bydlení, zdravotnictví, sociální charakteristiku a sociální vztahy. Podali podněty na rekonstrukci v oblasti mobility jednotlivých obcí.

Sociologický průzkum Javornicka zpracovalo stejné pracoviště. Uskutečnil se v deseti obcích: Bernartice, Bílý Potok, Bílá Voda, Javorník, Uhelná, Valdek, Vilémovice, Vlčice, Travná a Horní Hoštice. Výzkum se zaměřil na nejakutnější problematiku bydlení a mobility s přihlédnutím ke stratifikaci personálií, zdravotnictví a sociální charakteristice okresu. Na základě průzkumu členové týmu podali návrhy na rekonstrukci v oblasti mobility a bydlení. Návrhy zpracovali podle jednotlivých obcí. Historicko-sociologický průzkum se uskutečnil pod vedením vysokoškolských pedagogů. Historicko-vlastivědný výzkum okresu Jeseník uskutečnili studenti Historicko-vlastivědného semináře Palackého univerzity v Olomouci, zprávu sepsal v roce 1950 dr. Ladislav Hosák.

Dodatky k tomuto průzkumu s názvem Jesenicko, Javornicko, Vidnavsko vznikly rovněž na Palackého univerzitě v Olomouci. Sociologický průzkum Vidnavska a Javornicka zpracovali členové sociologického semináře Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. V uplynulých letech jsme měli možnost seznámit se pouze s dodatky, z kterých jsme vypsali část údajů týkajících se naší problematiky. Jde především o situaci v bydlení v jednotlivých obcích a také o národnostní situaci v lokalitách. Průzkum nezachytil různorodost slovenských migrantů, takže můžeme pouze podle předchozí evidence z prosince 1945 odhadovat jejich přítomnost v dané lokalitě.

4. Poznámky k vesnicím a zaniklým osadám podle fondu ONV Jeseník 1945–1960 a odborné literatury

Jesenicko patřilo od roku 1742 k Prusku a po opětovném připojení bylo výlučně německé. Žilo v něm asi 513 Čechů. Po roce 1945 došlo k narušení původní struktury a rozvrstvení obyvatel. Jesenicko bylo orientováno na textilní a další spotřební průmysl. Zůstávalo podosídlené. Již v roce 1949 byla na Jesenicku zahájena kolektivizace. Jesenicko mělo být prvním kolektivizovaným okresem, aby se ulehčilo osídlencům, kteří přicházeli z různých oblastí a klimatických podmínek, z různých sociálních poměrů. Bývalí námezdní dělníci nedokázali hospodařit v nových podmínkách. Někteří neznali původní tradiční kulturu horského a podhorského typu a způsob obživy v těchto podmínkách. Po roce 1948 jim byl předestřen budoucí socialistický způsob hospodaření v Olomouckém kraji.

Konkrétnější dodatky k historicko-sociologickému průzkumu Jesenicka, Javornicka, Vidnavska 1949–1950 jsou uloženy ve fondu ONV Jeseník. Průzkumníci hodnotili stáří domů, jejich obyvatelnost i společenství obce, kterou osídlili lidé z vícera českých a slovenských regionů i ze zahraničí (Slováci ze Sedmihradska v Rumunsku, volyňští Češi). Příklady toho hodnocení jsou obec Horní Údolí, Hradec a Kolnovice. Obec Horní Údolí je vedena o 15 let později okresní správní službou jako zaniklá obec. Uvádíme příklady hodnocení:

Horní Údolí – v roce 1949 zde žilo 73 obyvatel. Jen se zde živoří. Češi se málo stýkají. Jediným pojátkem je obchod a hospoda. Němci, mezi nimiž je hodně nemanželských dětí – otcové Češi – pracují v lese a na velkostatku. Obec má špatné

zásobování, žádné spojení nikam. Spousta stavení schopných obydlí leží ladem, hotel se musel zavřít pro nedostatek hostů. Za vylidnění obce odpovídá zrušení místního průmyslu i průmyslu v Dolním Údolí a kamenoprůmyslu v Mikulovicích.

Hradec byl osídlen lidmi z Valašska, Slovenska (hlavně zemědělci), Ostravska a Hané (odtud více dělníci), odjinud (z Moravského Slovácka, z Brněnska, z Čech) jen velmi málo, rodin reemigrantů také velmi málo (Slováci z Rumunska, volynští Češi). Dělníci pracují v místní továrně, dojíždějí do Písečné, do Jeseníku, do Mikulovic. Ve vsi nejsou žádné zvláštní rozbroje, rodiny se stýkají omezeně mezi sebou (jen sousedé). O nějakém živém přátelském styku všech občanů mezi sebou (obec je poměrně malá) nemůže být řeč. Není zde jen dlouhá ulicová zástavba, ale domky jsou podle několika cest, které se ve středu obce sbíhají. Navazování přátelství brání velká pracovní přetíženost. Existuje nedostatek pracovních sil, sousedská výpomoc není zvykem, ani brigády.

Nesrovnalosti pramení z domnělé, nebo skutečné křivdy při přidělování domků, usedlostí, polností. Lze pozorovat nadřazenost Čechů vůči Slovákům a reemigrantům. Bývá způsobena odlišností ve způsobu života, různým životním standardem. Členové MNV i tajemník se zde střídají, nemají plnou důvěru občanů. V obci je strojní i lesní družstvo, ale sedláci nechtějí kolektivizaci, zajímají se o politické dění ve vládě i ve vesnici. Právě je prováděn příděl do vlastnictví o FNO; byly vneseny dotazy na úředníky, zda sedlákům přiděly skutečně zůstanou, když za ně zaplatí...

Kolnovice obýdlili Hanáci, lidé z Ostravska, z Čech, Slováci, Slováci z Rumunska. Jednota mezi obyvateli je dobrá, rozdíly jsou krajového charakteru. Kulturní život je velmi, velmi chudý. Způsobuje jej nesourodost obyvatelstva, blízkost hranic. Na lidi působí těsná blízkost hranic, pocit konce světa. Proto lidé provádějí jen nejnutnější opravy, domy tím ale velmi trpí. Stáří domků je 30–50 let, zemědělské usedlosti i 100 let; to je průměr, ale jsou zde domky stáří 10 let. Někde byly vlhké. Podlahy jsou dřevěné, někdy i z hlíny. Vlhkost se zvyšuje špatným užíváním a sezonním bydlením, kdy např. Slováci přicházejí do obce po Velikonocích a v prosinci se vracejí zase na Slovensko.

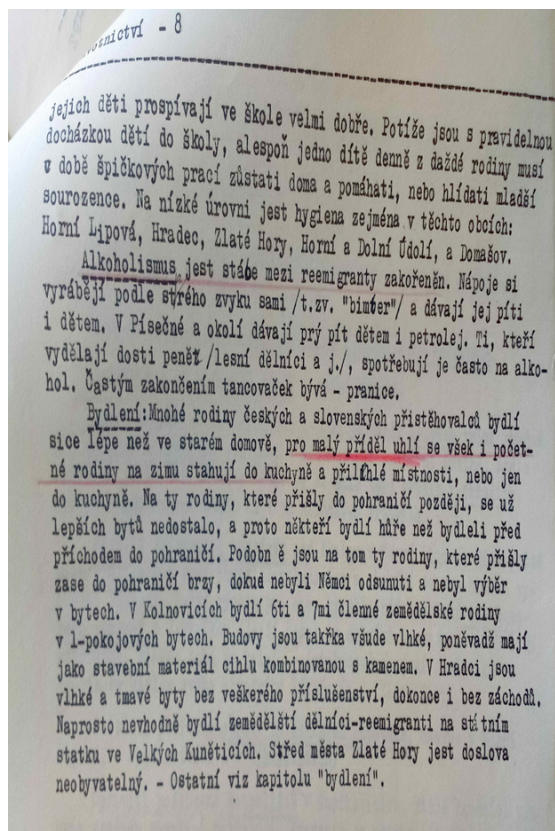
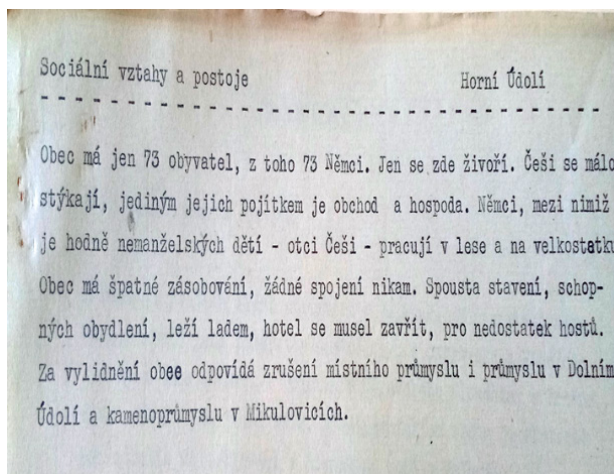
Podle průzkumu byla společenská situace v jednotlivých obcích nevalná. Osídlenci ze Zlínska přišli za půdou, byli římsktí katolíci, navštěvovali bohoslužby, ctili morálku. Osídlenci z Ostravy a Ostravska tíhli k alkoholu, většinou nebyli věřící. Slováci byli věřící římsktí katolíci, tíhli k alkoholu. Alkoholismus byl silně patrný hlavně v Uhelné a Vlčici,

kde se alkoholu oddávali takřka všichni, včetně učitele, který vedl jednu z pijáckých part.

V dodatcích z průzkumu Historicko-vlastivědného semináře se uvádí: *Stáří domů v okrese je i 100 let a více. Urychleně domy upravit je nutné v Travné, Valdeku, Vilémovicích. Státní zájem je mít i zde husté a spolehlivé osídlení. Obec Valdek, Zálesí bylo spojeno s Travnou 1950.*

Podle archivních pramenů byl v roce 1947 po vesnicích sledován počet Němců, Rakušanů, Čechů, Bulharů, Rumunů, Francouzů. Tyto oběžníky přicházely z ONV Jeseník do každé obce.

Obrázek 9: Ukázky dokumentů z dobových průzkumů.

Obrázek 10: Ukázky náčrtů map k dobovým průzkumům.

5. Statistické údaje z let 1960–1965

Neúplné statistické údaje z let 1960–1965¹⁸ informují o zařazování domů do demolice, chátrání usedlostí a opravách, o počtu obyvatel a jejich úbytku v dané obci a osadě. Neinformují o migracích osídlenců Slováků, ani jiných osídlenců. Neuvádí, na rozdíl od dalších průzkumů, že navýšení odhadní ceny v případě oprav způsobovalo, že osídlenci domky neopravovali, aby jejich cenu nenavyšovali. To vedlo k rychlému chátrání usedlostí. Neuvádí, že obec nebyla elektrifikovaná, neměla vodovod, ani neprašnou silnici, neměla práci pro své obyvatele, ani školu.

Ve Státním okresním archivu v Jeseníku jsou výpisy ze Státního statistického úřadu a okresní statistické služby. Uvádějí seznam domovních čísel s pokyny, co a jak označit.¹⁹ Tam, kde to bylo možné, jsme doplnili údaje o historii obce nebo osady. Více poznámek k historii obcí lze nalézt k obcím a osadám Jesenicka ve Vlastivědě okresu Šumperk z roku 1990. Ke Krnovsku obdobná literatura není publikovaná. Okresní statistická služba z let 1959–1965 uvádí pro okres Jeseník:

¹⁸ SOKA Jeseník, OSS, karton 33.

¹⁹ Nařízení vlády č. 224/1949 Sb., o sčítání lidu v roce 1950 a soupisech s ním spojených (o národním sčítání).

Horní Údolí – zaniklá obec, zůstal 1 dům a zbořený mlýn (Brandlův), náležely do Bruntálu, farnost založena v josefínské době. Dolní Červená Voda 22 domů, připojena jako osada ke Staré Červené Vodě po roce 1950. Osada Johanka má 11 domů, všechny jsou neobydleny, osada leží těsně u státních hranic, vznikla kolem r. 1700. Nová Červená Voda 121 domů, ke zbourání 40 domů. Stará Červená Voda 135 domů, ke zbourání 90 domů, zbourány 4 domy. Poskytovala zaměstnání v kamenolomu. V současnosti v ní žije 651 obyvatel. Hřibová 19 domů, neobydleno 16 domů, bouračky, obydlené 4 domy. Hřibová je zaniklá zbořená ves, přičleněna k Vlčicím.

Ve Vlčicích (Pilzberg) byl zámek a dvůr, založená byla v roce 1341. Má 189 domů, pivovar, palírnu, pilu, potašovnu, bělidlo, lisovnu oleje, faru a školu. Po roce 1948 byly výroby zastaveny a zrušeno kino. Zůstala pošta, základní škola, zvláštní škola, 3 obchody a hostinec. Zastávka (přičleněna k Uhelné), původně 37 obyvatel, 12 domů, nyní 2, ke zbourání 10 domů, patřila k biskupství, vznikla 1735. Lidé v ní žijící byli přadláci a námezdní dělníci. Uhelná měla původně 143 domů, nyní 115, ke zbourání je 26 neobydlených. Osada Hraničky byla založena 1785. Půda je neúrodná, pěstuje se oves, bylo rozšířeno pastevectví, práce v lese, přadláctví. Měla kostel i jednotřídní školu. V roce 1930 v ní žilo 187 obyvatel v 39 domech. V roce 1949 byly vysídlené poslední 4 rodiny, fyzická likvidace budov proběhla 1959. V r. 1951 v ní žilo 14 obyvatel, v roce 1954 6 obyvatel, posléze 4 obyvatelé. Nyní (asi rok 1960) je jedno obydlí trvalé a jedno rekreační.

Kobylá Anín, ves má 24 domů, neobydleno 14 domů, obydleno 8 domů v roce 1950. Postupně zbouráno 14 domů. Osadu (Anín) Annaberg založila tehdejší majitelka statku v Kobylé Anna Marie ze Skal. Menší osada vznikla v roce 1802, v roce 1836 měla 20 domů, 108 obyvatel zemědělců a přadláků. Po odsunu Němců ji osídlili lidé převážně z Beskyd, kteří hledali zemědělskou půdu. Po nařízené kolektivizaci osadu opustili.

Latzdorf – Srencov (Ondřejovice) tvoří skupina domů. Z toho 4 domy jsou obydleny, 6 domů neobydleno, určeno ke zbourání. Je místní částí Ondřejovic, v č. 132 je slévárna. Kamenné, Kamenička, Kamenná, Steingrund vznikla po roce 1690, v roce 1836 měla 38 dřevěných domů a 281 obyvatel, po roce 1945 jen 90 obyvatel. Byla připojena k Bílému Potoku jako osada.

Hraničná, ves má 22 domů, obydleno 7, původně patřila k Petrovicům. Je to podhorská osada při hranicích, v roce 1900 měla 21 domků a 118 obyvatel, vznikla 1690.

Po roce 1945 přišlo několik osídlenců ze slovenské Kysuce. Těžba železné rudy v Hraničné zastavena 1967. Horské pastvinářské družstvo nebylo úspěšné. Brandlův mlýn, Kibušický mlýn a pila likvidovány. Růženec, víska náleží pod Bílý Potok. Má 3 domy neobydlené, 5 domů ke zbourání, zbourány 2 domy, 1 vyhořel. Osada při hranicích s Kladskem, žilo zde 47 obyvatel ve 12 domech. Osada vznikla koncem 16. století.

V osadě Kohout není uveden žádný dům, osada Hamberk byla dvorcem od roku 1371. Pak byla lenním statkem, původně nepatřil k Bílému Potoku, který patřil zčásti vratislavskému biskupovi a zčásti fojtství. V roce 1742 byl Hamberk, k němuž patřil zámek (Lise Katy), připojen k fojtství. Za husitských válek byl několikrát vydrancován. Po rozdělení Slezska v roce 1742 se Bílý Potok a Hamberk ocitly u státní hranice, což omezilo jejich rozvoj. V roce 1836 měl 312 obyvatel a 29 domů. Spojený fojtský a lenní statek koupil v roce 1841 V. Priessnitz, postavil zde první parní mlýn ve Slezsku. Po skončení poddanství byly Bílý potok a Hamberk připojeny k soudnímu okresu v Javorníku a hejtmanství ve Frývaldově, v roce 1949 přejmenován na Kohout. V roce 1900 zde bylo 31 domů a 113 obyvatel.

Hraničky, přičleněné k obci Uhelná; v roce 1950 v ní žilo 39 lidí ve 180 domech. V Hraničkách bylo původně 45 domů, poté 39 domů, obydlené 3 domy, zbouráno 6 domů, neobydleno 39 domů. Po roce 1945 zde žili migranti z Kysce (pozn. autorky).

Bernartice – není vůbec uvedena osada Pavlínka, ani osada Gotartovice. Osada Pavlínka vznikla kolem roku 1782 na rozparcelovaném pozemku dvora poté, co fojtství se statkem koupila Pavlína Rustová, manželka ředitele biskupských statků, poté tam byl postaven pivovar, palírna a mlýn. Obdobně vznikla osada Gotartovice, pojmenovaná podle vratislavského biskupa Gottharda Filipa. V roce 1836 měla Pavlínka 20 domů a 110 obyvatel, Gotartovice 10 domů a 66 obyvatel.

Valdek, Zálesí, (osídlené migranti z Kysuce) byly připojeny v roce 1950 k Travné, v roce 1960 přičleněny obě k Javorníku. Žil zde 1 úředník, 1 živnostník, 1 farář, 22 dělníků, 8 z nich pracovalo v kamenolomu, 6 dělníků v lesích, 8 ve státních statcích, 2 rolníci výměrou 18 a 6 ha, 1 správce. Travná byla obtížně osídlována, datována od 14. století, velká ves měla 40 domů. V roce 1358 ji vykoupil vratislavský biskup od loupeživých rytířů. V 16. století byl v Travné hamr, zřejmě se zde těžila železná ruda. V roce 1725 byl postaven kostel a od poloviny 18. století byla v Travné škola a učitel. V roce 1836 zde žilo 536 obyvatel v 85 většinou dřevěných domech. V roce 1651 byla v obci postavena polní kaple Panny Marie, v roce 1892 postaven kostel Neposkvrněného početí

Panny Marie. Po odsunu Němců proběhlo obtížné osidlování. Do Travné přišli kromě Čechů a Slováků v roce 1948 také Slováci ze Sedmihradska v Rumunsku. Po spojení se Zálesím se zde v následujících desetiletích uskutečnil geologický průzkum, v roce 1968 skončil a byla zahájena těžba uranové rudy.

6. Závěrem

Prezentované archivní prameny a materiál, poznatky získané z odborné literatury neumožňují plně potvrdit výchozí hypotézu. Bude nutné je doplnit studiem uvedených sociologických a historicko-vlastivědných průzkumů Javornicka, Vidnavska a Jesenicka uložených v Státním okresním archivu v Jeseníku a pokusit se o zkompletování dat bývalých okresních statistických služeb v Jeseníku a Krnově, prostudovat archivní prameny v Zemském archivu v Opavě, které se týkají lesních správ a ředitelství lesních závodů v letech 1945–1950. Vzhledem k výchozí hypotéze bude nutné prostudovat periodickou revue davistů DAV za léta 1930–1939, deník Pravda vydávaný na Slovensku z let 1945–1950, případně regionální tisk z daných oblastí. Zajímavé poznatky může přinést periodikum Osídlování.

Z dosavadního studia a doložených pramenů a materiálů lze k hypotéze uvést, že většina migrantů z Kysuce, ale i Horního Pováží, se usídlovala ve vesnicích a osadách v těsné blízkosti tvořící se poválečné státní hranice s Polskem. Zčásti již víme, že právě tyto lokality patřily lesním správám, které zde vlastnily domky a usedlosti po vysídlených Němcích. Některé přípisy dokládají, že tyto nemovitosti mohly pronajímat osídlenecům, je však zatím nezjištěno, na jak dlouhou dobu. Je doloženo, že většina těchto sídel na hranicích postupně zanikala – buď byla připojena k nejbližší obci vzdálenější od hranic, nebo postupně zanikala fyzicky. K zániku přispělo bourání neobydlených domů.

Mapy okresu Bruntál a Jeseník z roku 1954 dokládají výběr určitých obcí, které měly být zachovány. Z náborů ze slovenských okresů je zřejmé, že „náboranti“ přicházeli do těchto okresů na dobu určitou a pouze malá část se jich zde usídlila natrvalo. Více je lákaly stavby pětileté na Ostravsku, v Karvině, Třinci apod. Podíl Slovenska na osídlování pohraničí hodnotily české instituce jako významný, protože ze 41 662 osob přistěhovaných tvořili Slováci 13,41 %, tedy 5 589 přistěhovalců. Část z nich sice postupně

pohltilo vnitrozemí, ale podle odhadů 1 960 se stalo trvalými obyvateli pohraničí. Také se počítalo s jejich dobrou biologickou reprodukcí.

Záměry politických stran při osidlování pohraničí v prvních poválečných letech mají již jasnější kontury. Zatímco národní socialisté a lidovci usilovali o vytvoření středního stavu novými osídlenci z vnitrozemí a navrátilci ze zahraničí (volyňští Češi), komunisté se snažili o pauperizaci těchto oblastí. Vhodnými osídlenci byli v tomto případě Slováci ze Sedmihradska v Rumunsku, ale možná i migranti z Kysuce, včetně jejich sezonních příchodů a odchodů i pozdějšímu odlivu na Ostravsko.

Použitá literatura

- Bednárík, R. (1967). *Ľudové staviteľstvo na Kysuciach*. Bratislava: SAV.
- Beňko, J. (1985). *Osídlenie severného Slovenska*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.
- Boháč, A. (1926). *Národnostní mapa Československa*. Praha: Národopisná společnost československá.
- Hálek, I. (1955). *Zápisky lekára*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Čomaj, J. (2012). *Drotárska odysea*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- Hirner, A. (1970). *Sociologická analýza Kysúc*. Bratislava: Alfa.
- Holý, K. (2020). Alkoholizmus na Kysuciach v medzivojnovom období. In Michálek, S., ed., *História zadnými dverami*. Bratislava: Premedia.
- Kontik, A. (2013). *Gorali na Kysuciach. Gorali. Veľká kniha o Goraloch Oravy, Liptova a Kysúc*. Martin: Matica slovenská.
- Kovářík, D. (2006). *Proměny českého pohraničí v letech 1958–1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Melzer, M., Schulz, J., a kolektiv (1993). *Vlastivěda šumperského okresu*. Šumperk: Okresní úřad Šumperk a Okresní vlastivědné muzeum Šumperk.
- Mésároš, J. (1987). *Dejiny Slovenska II: 1526–1848*. Bratislava: VEDA.
- Spurný, M. (2012). *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Praha: Antikomplex.

ZACHYCENÍ OBSAZENÉHO POHRANIČÍ V ČESKÉ KULTUŘE

Petr Bednařík²⁰

Abstrakt: Tato studie se zabývá literárními a filmovými díly, která zachycují pohraničí v těsně poválečném období, některá i v letech před válkou a v době války. Až do poloviny 50. let se zobrazení pohraničí omezovalo hlavně na území Čech. Změnu představoval v roce 1956 román *Město na hranici* spisovatele Karla Ptáčníka, který zobrazoval první rok po válce v severomoravském pohraničí. Ptáčník po úspěchu románu napsal i dvě pokračování. Tematicke osidlování pohraničí se opakovaně věnoval scenárista a spisovatel Vladimír Körner. Napsal scénáře snímků *Adelheid*, *Cukrová bouda* a *Zánik samoty Berhof*, kdy látku vždy zpracoval i ve formě literární novely. Oblast pohraničí zachytil i ve dvou snímcích z polistopadového období *Der Lebensborn – Pramen života* a *Krev zmizelého*. Ze svých vzpomínek na život v pohraničí vycházela také spisovatelka Věra Sládková, která před Mnichovem žila jako dítě ve Frývaldově (dnešním Jeseníku), kam se pak vrátila po 2. světové válce. Napsala soubor povídek *Kouzelníkův návrat* a románovou trilogii *Poslední vlak z Frývaldova*, *Pluky zla*, *Dítě svoboděny*, které jsou souborně vydávány pod názvem *Malý muž a velká žena*. Dodnes je velmi populární televizní seriál *Vlak dětství a naděje* podle prvních dvou románů trilogie. Značné kontroverze vyvolal spisovatel Josef Urban po roce 2000 vydáním knihy *Habermannův mlýn*, která pak byla předlohou pro hraný stejnojmenný snímek. Urban vycházel ze skutečného příběhu německého mlynáře Habermanna z Bludova na Šumpersku, který byl zavražděn v květnu 1945. Historici i obyvatelé Bludova ale opakovaně upozorňovali, že kniha i snímek manipulují s fakty, čímž zkreslují okolnosti Habermannovy smrti.

Klíčová slova: Kinematografie; severní Morava; Karel Ptáčník; Věra Sládková; Vladimír Körner; Josef Urban; odsun Němců; osidlování pohraničí, Filmové studio Barrandov

20 PhDr. Petr Bednařík; Ph.D., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha, ORCID: 0000-0002-2516-172X, e-mail: petr.bednrik@fsv.cuni.cz.

1. Úvod

V této studii se budeme zabývat tím, jak česká kultura zachycovala prostředí především severomoravského pohraničí v poválečném období. Podíváme-li se na literární českou produkci na přelomu 40. a 50. let, tak zde najdeme několik děl, která se věnovala poválečnému osidlování pohraničí. Anna Sedlmayerová napsala romány *Dům na zeleném svahu* (1947) a *Překročený práh* (1949), které se soustředily na zobrazení budovatelského nadšení osídlenců a jasně akcentovaly nenávist vůči Němcům. Poúnorovým režimem preferovaná spisovatelka Marie Majerová byla autorkou souboru povídek o osidlování pohraničí *Cesta blesku* (1949) a o životě pohraničníků *Divoký západ* (1954). Bohumil Říha napsal román *Země dokořán* (1950), v němž zobrazil osudy lidí, kteří začínají nový život v pohraničí na opuštěné horské usedlosti. Zachytit osidlování pohraničí se snažil i režisér Jiří Krejčík ve svém filmu *Ves v pohraničí* (1948). Největší ohlas ve své době měl román Václava Řezáče *Nástup* (1951) o životě městečka Grünbach – Potočná, kam v květnu 1945 přijíždějí komunisti Bagár (účastník protifašistického odboje a bývalý vězeň koncentračního tábora) a národní správce textilní továrny Trnec. Setkávají se s německým komunistou Palmem. Do městečka přijíždějí noví obyvatelé z celé republiky, musejí se potýkat s ozbrojeným odporem Němců, kteří dělají různé záškodnické akce. Trnec se ukáže jako člověk nízkého charakteru, zatímco Bagár je naopak pro všechny velkou morální autoritou. Román končí odsunem Němců na podzim 1945, kdy je zdůrazněna nezbytnost uskutečnění odsunu. Kniha měla jasné rozdělení na kladné a záporné postavy, o němž neměl čtenář nijak pochybovat. Každá postava byla v duchu doby vzniku románu sociálně determinována svým třídním původem. Postavy komunistů byli lidé pracovití, optimističtí, přátelští, kteří neměli chyby (Dokoupil, Zelinský, 1994, s. 336–338; Blahynka a kol., 1985, s. 530–534). *Nástup* byl ve své době vyzdvihován jako klíčové dílo nové socialistické literatury, čemuž odpovídalo, že režisér Otakar Vávra již v roce 1952 natočil jeho filmovou adaptaci s Ladislavem Chudíkem v roli komunisty Bagára. *Nástup* se odehrával v oblasti Kadaně. Také pro další zmiňovaná díla platilo, že byla lokalizována hlavně do pohraniční oblasti Čech.

2. Město na hranici

Jako polemiku s Řezáčovým *Nástupem* dnes literární historici hodnotí román Karla Ptáčníka *Město na hranici*, který vyšel v roce 1956. Autor na sebe výrazně upozornil v roce 1954 svým prvním románem *Ročník jedenadvacet*, který zachycoval osudy mladých Čechů nasazených v době 2. světové války na nucené práce do Německa. Ptáčník zde vycházel ze své osobní zkušenosti, kdy jako mladý muž narozený v roce 1921 byl v období let 1942–1945 nasazen v Saarlauternu, Saarbrückenu, Essenu, Kasselu a Zeitzu. Román *Ročník jedenadvacet* po vydání přijali pozitivně literární kritici i čtenáři, v roce 1957 natočil režisér Václav Gajer i filmovou adaptaci.

Cesta k literárnímu úspěchu nebyla přitom u Ptáčníka úplně jednoduchá. Sice debutoval již v roce 1940 verši ve sborníku *Mladá Morava* a vedle poezie psal i prózu, ale jeho literární aktivity zastavilo pracovní nasazení v Německu. Po skončení války se dával rok zdravotně dohromady, přičemž v roce 1946 nastoupil na městský národní výbor ve slezském Bruntále, kde pak působil celkově 10 let. Vystřídal zde několik pracovních pozic, do roku 1950 byl městský důchodník, pak do roku 1952 vedoucí úřadu a následně do roku 1956 tajemník MěNV. *Ročník jedenadvacet* tedy psal ve svém volném čase. I když měl tento román úspěch, tak jeho autor stále zůstával v Bruntále, kde po práci psal román *Město na hranici* (Blahynka a kol., 1985, s. 498–499; Brabec a kol., 1991, s. 356–357).

V tomto literárním díle mohl vycházet ze vzpomínek a zkušeností mnoha osídlenců, kteří přijeli do Bruntálu po skončení 2. světové války. Ptáčník vytvořil románovou kroniku města od května 1945 do parlamentních voleb v květnu 1946. Kniha neměla jednoho hlavního hrdinu, centrem dění bylo město a zachycení životních příběhů mnoha různých postav. Nejvíce prostoru mělo pět mužů – stolař Slávek Toman, automechanik Kupka, kupec Raclavský, taxikář Kuzmík, penzista Mrázek, kteří přišli do pohraničí v roce 1945 a vytvořili prozatímní národní výbor. Museli se vypořádat s řadou problémů – přibývajícím počtem osídlenců, zajištěním odsunu Němců, rabováním majetku různými zlatokopy a dobrodruhy. Ptáčník zachycoval osidlování pohraničí jako značně chaotické a komplikované, zatímco u Řezáče vše výborně fungovalo pod vedením komunistů. Román ukazoval zločiny ze strany bývalých nacistů (vraždy, žhářství). Současně ale na svou dobu velmi otevřeně popisoval i násilí ze strany Čechů na Němcích, kterého se v knize dopouštěli komisař Garšic a vězeňský dozorce Kočnar. Garšic znásilnil dceru

německého hostinského Janische a dívka následně spáchala sebevraždu. Kočnar se vyžíval v krutém bití německých vězňů. Jako neschopný velitel vojenské posádky s velkými problémy s alkoholem byl ukázán kapitán Hoffmann.

Ptáčník ve svém románu popisoval politický boj komunistů s národními socialisty a lidovci. Nekomunisty ukazoval dost schematicky jako bezcharakterní intrikány, kterým jde jen o moc a majetek. Kritický pohled ale uplatňoval rovněž u Komunistické strany Československa, kdy na jednu stranu zde byli poctiví charakterní lidé, ale proti nim v rámci strany stáli ambiciózní kariéristé. Po vítězství KSČ ve volbách se místní organizace zbavila těchto kariéristů, ale autor i naznačil, že do budoucna budou pro stranu představovat nebezpečí někteří dogmatictí fanatici. Karel Ptáčník se v roce 1956 odstěhoval do Prahy, kde se stal redaktorem časopisu *Květen*. Ovšem ke své románové kronice se ještě dvakrát vrátil a napsal pokračování. Román *Noc odchází ráno* z roku 1963 zobrazoval život v pohraničí od února 1948 do Stalinovy smrti v březnu 1953 a rozvíjel osudy postav. Další pokračování vydal v roce 1967 s názvem *Šestapadesátý*, přičemž zde byl zachycen vývoj pohraničí v roce 1956, kdy bylo cílem ukázat, jak se také v životě pohraničního města odrážel XX. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu s odhalením Stalinova kultu osobnosti a průběh událostí v Polsku a Maďarsku (Dokoupil, Zelinský, 1994, s. 319–321).

3. Vladimír Körner a severomoravské pohraničí

Vladimír Körner (ročník 1939) vystudoval Střední průmyslovou filmovou školu v Čimelicích a následně dramaturgii a scenáristiku na pražské Filmové fakultě Akademie múzických umění. Od 60. let byl jako filmový scenárista zaměstnaný ve Filmovém studiu Barrandov. Z pohledu tématu poválečného severomoravského pohraničí jsou pro nás zajímavé tři snímky natočené podle jeho scénářů – *Adelheid*, *Cukrová bouda* a *Zánik samoty Berhof*. U všech platí, že Körner vedle scénáře napsal rovněž literární verzi, takže můžeme sledovat filmovou i literární podobu. Současně u všech lze říci, že jejich cesta od prvotního námětu k filmové premiéře byla značně složitá a trvající několik let.

3.1 Adelheid

Körner na přelomu let 1965/1966 napsal filmový námět *Adelheid*, který odevzdal na Barrandově dramaturgické skupině Kubala – Novotný. Zachycoval v něm příběh Viktora Chotovického, který za 2. světové války působil v československém zahraničním vojsku ve Velké Británii, kde pracoval v zásobovacím skladu. Jeho otec zahynul v koncentračním táboře, matka zemřela na následky věznění po skončení války. Viktor je na podzim roku 1945 vyslán jako správce záměčku do severomoravského pohraničí. Pro nové české osídlence moc nesplňuje představu válečného hrdiny. Je hodně samotářský, nechce popisovat své válečné zkušenosti a ani nemá zájem se mstít Němcům. Jako služku dostane dceru původních majitelů Adelheid, kterou nechá vyjmout z odsunu. V kraji se objeví bývalý milenec Adelheid. Po přestřelce v kostele se o něj Adelheid stará v úkrytu, jsou prozrazeni, při přestřelce zabijí strážmistra a málem i Viktora, načež jsou chyceni v lese a Adelheid spáchá sebevraždu (Gajdošík, 2018, s. 271).

Tuto filmovou povídku schválili na Barrandově v únoru 1966. Körner následně hned napsal první verzi literárního scénáře, který měl být na základě připomínek dramaturgie upraven do června 1966. Jeho autory s Körnerem byli kameraman Jan Čuřík, o němž se uvažovalo jako o režisérovi snímku, dramaturg Antonín Máša a Miroslav Sobota, Körnerův spolužák z FAMU, který podle jeho scénáře režíroval v roce 1963 středometrážní film *Čas jeřabin* a 1964 s Dušanem Kleinem snímek *Místenka bez návratu*. Literární scénář zachycoval obraz vesnice, kde se setkávají Němci určení do odsunu a čeští osídlenci, což přináší různé konflikty. Viktor naváže citový vztah s Adelheid, za což je na konci příběhu zlynčován rozlíceným českým davem. Scénář zdůrazňoval Viktorovu vykořeněnost, osamocenost, kdy si mezi lidmi připadá jako cizinec. Místní lidé dávají Viktorovi najevo své zklamání, že si válečného hrdinu představovali jinak. Na scénář pak byly na Barrandově napsány posudky, které obsahovaly různé výhrady – nedostatečné prokreslení postav a charakterů, téma filmu, problematizace odsunu Němců, málo psychologie, přílišná naivní moralita (Gajdošík, 2018, s. 273–274). Vladimír Körner ke své zkušenosti s odsunem později uvedl: *Odsun Němců jsem zažil jako dítě. Cítil jsem soucit k obětem. Na Šumpersku jsem zažil jejich veliký strach z české msty. Také jsem byl svědkem strašlivých událostí i sebevražd. Vzpomínám si na prázdné vesnice, v nichž praskaly stromy a zurčely potoky* (Körner, 2009, s. 236).

V červenci 1966 Ideově umělecká rada Filmového studia Barrandov literární scénář s výhradami přijala a zařadila jej do dramaturgického plánu na rok 1967, přičemž ale autoři měli provést další úpravy podle požadavků dramaturgů, které se týkaly ústředního vztahu Čecha a Němky, otázky odsunu postihujícího v pohraničí stejně fašisty jako relativně nevinné Němce. Realizace snímku tak byla zatím odložena (Gajdošík, 2018, s. 274). Körner pak ale začal psát scénář filmu *Údolí včel* pro režiséra Františka Vláchu. K Adelheid se sice vrátil, ale námět přepracoval a v březnu 1967 vydal jako samostatnou novelu v nakladatelství Československý spisovatel, přičemž ale vypustil hodně obrazů z předchozího scénáře a soustředil se na intimní vztah Viktora a Adelheid, čímž tedy bylo méně prostoru pro zachycení vesnice Schwarzbach – Černá Voda. Viktor má vést evidenci majetku zdejšího nacistického předáka, továrníka Alfréda Heidenmanna, který jako nacistička čeká na popravu v Olomouci. Proti původnímu filmovému námětu je německým vraždícím záškodníkem Adelheidin bratr, nikoliv milenec. Adelheid se po zatčení oběsí. Körner i do novely zařadil závěrečnou scénu, kdy je Viktor při odchodu z vesnice lynčován místními rozvášněnými Čechy, kteří jej pokládají za zrádce kvůli jeho vztahu s Adelheid. Závěrečná scéna odpovídá značně depresivně celé novele, která zachycuje zmar, pomíjivost, osamělost hlavního hrdiny. Ten si stěžuje na své problémy se žaludkem a potřebu teplé stravy, čímž také moc nenaplnuje představu českých osídlenců o válečném hrdinovi. Novela je zajímavá i způsobem koncepce textu, kdy Körner do něj vkládal i citace z dokumentů, např. Viktorovy osobní doklady, úřední protokol o smrti Adelheid, texty ze svazků inventarizované knihovny v zámku Heidenmannových (Dokoupil, Zelinský, 1994, s. 180–182).

Po práci na snímku *Údolí včel* napsal Körner novou verzi filmového scénáře *Adelheid* na jaře 1968, kdy proti verzi z roku 1966 vypustil některé obrazy (např. hospodské scény s postavami Čechů a Němců). Ponechal ale kostelní scény, zádušní mši za mrtvého Heidenmanna (otce Adelheid), rozhovor Viktora s knězem, přestřelku s neznámým mužem, závěrečnou scénu napadení Viktora lidmi na návsi při jeho odchodu. Stejně jako novela se i scénář nyní soustředil na vztah Viktora a Adelheid. V květnu 1968 Ideově umělecká rada posoudila nový scénář, kdy v atmosféře pražského jara již z posudků vymizely politické konotace a hodnotitelé se vyjadřovali výhradně k dramaturgickým záležitostem. Podle členů rady nyní bylo zpracování látky zralejší, více propracované s novou uměleckou kvalitou a ocenili důraz na zachycení duševního světa obou hrdinů, mezi kterými byla jazyková bariéra. Z novely zůstala postava Adelheidina bratra

Hansgeorga, který je v závěru zlikvidován českými vojáky, když předtím zabije strážmistra Hejnu. Scénář byl tedy doporučen k realizaci a velmi rychle začaly přípravy natáčení, které mělo začít již v září 1968 pod režijním vedením Františka Vláčila. V průběhu léta byly vybrány lokace: zámek v Lužci u Karlových Varů, vesnice s kostelem v Kryštofově údolí u Liberce. Hlavní role měli hrát Petr Čepek a Jana Hlaváčová. Ovšem srpnové události vše zkomplikovaly. František Vlácil odevzdal technický scénář snímku až v září. Kvůli posunutí termínů divadelních premiér nastal problém s uvolněním herců pro natáčení. Zatímco u Petra Čepka došlo k dohodě s Činoherním klubem, tak u Jany Hlaváčové se nepodařilo sladit termíny v Národním divadle s natáčením, takže bylo nutné rychle hledat novou představitelku Adelheid. František Vlácil vybral Emmu Černou z Divadla pracujících v Mostě. Natáčení probíhalo od konce října 1968 v Kryštofově údolí. Mezitím byly dokončovány pro film stavební úpravy zámku v Lužci. Filmařům hodně neprálo počasí, kdy museli bojovat s častým deštěm, mlhami a brzkým stmíváním. Od prosince 1968 filmaři natáčeli v Lužci, kde ale stále bylo hodně deštivé počasí, takže vznikala problém s natáčením některých scén. S několika pauzami natáčení probíhalo až do dubna 1969, kdy ale ještě i v tomto jarním měsíci měli filmaři potíže s vichřicí a častými dešti (Gajdošík, 2018, s. 277–283). Film byl kompletně hotový v září 1969 a Ústřední půjčovna filmů jej od října do prosince 1969 uváděla v podzimní části XX. Filmového festivalu pracujících (Český hraný film IV., 2004, s. 28–29).

Přijetí ze strany recenzentů bylo značně různorodé. Kritici chválili herecké výkony Petra Čepka a Emmy Černé, kameru Františka Uldricha, hudbu Zdeňka Lišky, výtvarnou koncepci snímku natočeného barevně, zachycení atmosféry pohraničí. Na druhou stranu vytýkali filmu přílišnou teozovitost, že si tvůrci vytvořili konstrukci, do níž doplnili charaktery hlavních postav a vývoj jejich vztahu. V recenzích se objevovala kritika až chladné akademičnosti snímku. Film ale byl s úspěchem uveden v zahraničí na mezinárodním filmovém festivalu v Mar del Plata v nesoutěžní sekci. Poté jej japonský organizační výbor světové výstavy EXPO '70 v Ósace vybral do filmové přehlídky 20 snímků z různých zemí. Možná překvapivě snímek vyvolal značný zájem ve vzdálené Argentině, kde byl v roce 1972 uveden do distribuce a měl pozitivní recenze. Za normalizace nebyl film zakázaný, ale vzhledem k tématu snímku i osobě režiséra Vláčila byl v Československu uváděn sporadicky, ovšem byl zařazován do propagačních kolekcí čs. kinematografie v zahraničí, kde se s ním diváci mohli seznámit. Do zahraničí také byla prodávána práva snímku pro televizní vysílání (Gajdošík, 2018, s. 306–308).

3.2 Cukrová bouda

Také další film podle Körnerova scénáře měl dost složitou cestu k premiéře, ale ve výsledku dokonce z jednoho námětu vznikly hned snímky dva. Körner a Vlášil po natočení snímku *Adelheid* patřili k těm tvůrcům, kterým odmítal dávat další pracovní příležitosti nový ústřední dramaturg barrandovského studia Ludvík Toman. Ten řadu významných filmařů období 60. let nenechal dělat jejich práci. Někteří museli z Barrandova úplně odejít, další sice byli dál zaměstnanci studia, ale Toman jim neschvaloval scénáře k realizaci. Možnost pro některé filmaře pak byla točit pro Krátký film Praha, který vedl ředitel Kamil Pixa. Také on byl člověkem, kterého do jeho funkce vynesla doba normalizace, za sebou měl i hodně temnou minulost vysokého důstojníka Státní bezpečnosti na přelomu 40. a 50. let. Ve filmovém prostředí ale byly známé jeho napjaté vztahy s barrandovskými funkcionáři, a tak spíše z důvodu snahy provokovat je, dával pracovní možnosti i některým filmařům, kteří na Barrandově netočili (Hulík, 2011).

Přesně tato situace nastala u dvojice Körner – Vlášil, kdy v roce 1972 napsali povídku *Pověst o stříbrné jedli*. Zachycovala příběh vdovy se dvěma syny, která se těsně po konci 2. světové války stěhuje do Jeseníků poté, co na konci války byl při přestřelce s Němci zastřelen její manžel. Körner zde vycházel z vlastního životního osudu, kdy jeho otec zahynul 7. května 1945 při přestřelce u Kojetína. Paní Körnerová se pak s dětmi rozhodla odstěhovat se do Zábřehu na Moravě, odkud pocházela, kde pak Vladimír Körner vyrůstal. V dětství dobře poznal oblast Jeseníků a Králického Sněžníku. V povídce tedy vdova se syny Martinem a Ondrou odchází do Jeseníků. Zde se setkávají s německým starousedlíkem Hojgrem, který sbírá semena pro pěstování sazenic jehličnatých stromů. Je to samotář, který o rodinu přišel během války. I když nikdy nebyl příznivcem nacismu, tak stejně jej pováleční osídlenci vnímají jako Němce, k němuž mají nedůvěru. Hojgr učí Ondru sbírat šišky se semeny stromů. V závěru odejde z kraje, patrně z důvodu, že čeští vojáci chytí německého werwolfa, který je jeho synem. Snímek chystal Krátký film Praha, pod nějž v rámci normalizační reorganizace spadalo i Filmové studio Gottwaldov specializující se na hrané a animované snímky pro děti a mládež. Diváckou cílovou skupinou dramaturgie vysvětlovala, proč se mají ve scénáři zjednodušit některé postavy a vztahy mezi nimi (Gajdošík, 2018, s. 365–366).

Zdálo se, že po úpravě scénáře by neměla být realizace složitá. V červnu 1972 hledali Vlášil a Körner lokace pro natáčení v Jeseníkách, na Šumpersku, Hanušovicku,

v oblasti Králického Sněžníku, navštívili obec Novou Seninku, osadu Vidly, obce Rejvíz, Zlatý Potok, Ramzovou, Brannou, přičemž natáčet se mělo na podzim a v zimě 1972. Došlo k upřesnění lokací, kdy chalupa, v níž žila vdova se syny, měla být v Nové Senince. Městečko se školou měly představovat Králíky nebo Branná, nemocnici Hora Matky Boží u Králík, lesní celky oblast kolem Karlova. Autoři literární scénář v létě 1972 dokončili, redukovali vedlejší motivy, Hojgra přejmenovali na Hojdra, jehož postava na konci příběhu poněkud nejasně mizí. Scénář byl sice schválen v říjnu 1972 do výroby, ale ředitel FS Gottwaldov Bohumil Steiner, hlavní dramaturg KF Vladimír Goldman a ředitel KF Kamil Pixa přišli s tím, aby příběh byl přenesen do současnosti, čímž by zcela zmizelo poválečné pohraničí, odsun Němců a nové osídlení. Vlácil a Körner vzhledem ke své špatné pozici na Barrandově nebyli příliš v situaci, kdy by se mohli dohadovat, že změny neudělají. Scénář tedy rychle přepsali, odstranili poválečnou dobu a s ní spojené motivy. Přidali postavu otce, naopak škrtnuli postavu syna Martina. Podle scénáře zasazeného do současnosti Ondra žije s rodiči na chalupě v horách. Jednou k nim přijde Hojgr (vráceno původní jméno), který sbírá semena v lesích. Hojgr začne Ondru zaučovat do své práce a chlapec je mu pomocníkem. Jednou kvůli Ondrově chybě ale dojde k nehodě, při níž se Hojgr těžce zraní, když zachraňuje Ondrovi život. Hojgr po uzdravení z kraje odchází. Děj snímku byl posunut zcela do zimního období. Rychle bylo nutné vyhledat nové lokace, protože natáčení se mělo místo Jeseníků celé odehrát v Beskydech – ve Velkých Karlovicích, v Bílé a v údolí Bílé Ostravice. Hlavní role hráli slovenští herci Maroš Kramár (Ondra) a Július Vašek (Hojgr). Premiéra snímku proběhla v prosinci 1973 (Gajdošík, 2018, s. 367–371).

Vzhledem k velmi osobnímu motivu je pochopitelné, že Körner se nechtěl námětu vzdát. Když se ve druhé polovině 70. let přece jen mírně zlepšila jeho situace, i když stále určitě nepatřil na Barrandově k nijak preferovaným autorům, tak v roce 1978 odevzdal na Barrandově synopsi filmového námětu s názvem *Jitro na černém potoce*, což byl upravený původní námět *Pověsti o stříbrné jedli*. V květnu 1978 měl hotový literární scénář. Ovšem Körner stejně jako u Adelheid přistoupil k tomu, že filmový námět zpracoval i do literární podoby. Novela vyšla v roce 1979 v nakladatelství Československý spisovatel pod názvem *Zrození horského pramene*. Körner se v novele držel původního námětu, kdy vdova a její dva synové v roce 1945 přicházejí do téměř vylištěné vesnice pod Králickým Sněžníkem a osidlují jednu z chalup po odsunutých Němcích. Potýkají se s nefungujícím zásobováním a pracují v lesní školce. Seznamují

se s Němcem Bartlem, který se jako antifašista vrací z koncentračního tábora. Bartl se živí sběrem semen jehličnatých stromů, přičemž se do kraje jako člen bandy werwolfů vrací jeho syn Rudi. Otec přemlouvá svého syna, aby se vzdal, ale ten odmítá a je zabit při přestřelce s vojáky. Bartl ztratí smysl života a na Štědrý den spáchá sebevraždu (Novotný, 2013, s. 112–115). Na Barrandově zatím probíhala příprava filmu, v průběhu roku dramaturgie scénář připomínkovala. Jeho druhá verze z července 1979 již nesla název *Cukrová bouda*, tedy zcela jiný název než novela. Cukrová bouda je název dřevařské boudy v lese, kde přespává Bartl. Ovšem dramaturgie požadovala, aby ze scénáře byla vyškrtuta Bartlova sebevražda, a proto má snímek jen otevřený konec, co se s Bartlem stalo. Také byl vynechán celý motiv sběru semen jehličnatých stromů (Körner, 2009, s. 235).

Režie snímku se ujal Karel Kachyňa s bohatými zkušenostmi s historickou tematikou a s natáčením s dětskými herci. Do role vdovy Příbylové obsadil Janu Švandovou, do role Bartla Miroslava Macháčka a Ondru s Martinem hráli Michal Dlouhý a Marek Mikuláš. V retrospektivních záběrech z konce války představoval otce Příbyla Jiří Kodet. Karel Kachyňa si vymohl u vedení Barrandova, že snímek se natáčel v roce 1980 na autentických místech, které odpovídaly scénáři ze severomoravského pohraničí, a proto se natáčelo ve Starém Městě pod Sněžníkem, v Jeseníku a Šumperku (Český hraný film V, 2007, s. 65–66). Venkovské scény nám ukazují, jak se filmařům povedlo zobrazit prostředí, kam v roce 1945 přicházeli čeští osídlenci. Přitom obec Nová Seninka (dnes součásti Starého Města) jako exteriér pro vesnici, kam přichází Příbylovi, byla dost výjimečná svým zachováním původní podoby. Proto o ní už v roce 1972 uvažovali Körner a Vlášil při hledání lokace pro film *Pověst o stříbrné jedli*. Karel Kachyňa k tomu v roce 1980 uvedl: *Vladimír tuto horskou obec dobře znal. Dělat film z období po válce je dnes velice těžké. Zkuste najít vesnici, která se od roku 1945 nezměnila. Ráz krajiny mění zemědělská družstva, rekreanti, ale hlavně moderní civilizační zástavba. Seninka je zapomenutá krásná obec jako zázrakem ušetřena vnějších zásahů.* (Körner, 2019, s. 17). Vladimír Körner k filmu řekl: *Kachyňa měl k tématu knihy Zrození horského pramene blízko, jezdil před válkou do Jeseníků na výměnu, aby se tam naučil německy. Kachyňa ohromně ctil text a byl vynikající profesionál, natáčení s ním odsýpalo. Natáčení s Vlášilem bylo velmi odlišné, u něj se objevovaly nálady, propady, neuchopoval látku racionálním způsobem.* (Körner, 2009, s. 237). Natáčení proběhlo podle plánu a premiéra snímku se uskutečnila v květnu 1981.

4.3 Zánik samoty Berhof

Třetí Körnerův snímek z poválečného pohraničí měl vůbec časově nejdelší cestu od námetu k premiéře. Na počátku byla nejdříve filmová synopse z roku 1967, která zachycovala pohraničí těsně po konci války. Mladá Angelika žije na horské samotě s mladšími sourozenci, umírající matkou a otcem, který ji zneužívá. Na statek přijdou dva werwolfové a řádová sestra, která Angelice pomůže utéct ze statku do kláštera, čímž ji uchrání před násilím na statku. V klášteře se ale jako novicka českého původu ocitá v prostředí národnostní nesnášenlivosti, kdy většinu německých jeptišek čeká odsun a je zde vyžadována poslušnost řádu. Děj končí přestřelkou, kdy je zlikvidována v lese jednotka werwolfů převlečená do klášterních oděvů. Mezi zastřelenými je i Angelika, která se snažila pomoci zraněnému mladíkovi.

V létě 1970 Körner zpracoval filmovou povídku a její druhou verzi dokončil v říjnu, přičemž provedl výrazné změny. Zmizelo prostředí kláštera, zůstal jen horský statek. Hlavní hrdinka se jmenuje Ulrike, která se musí vyrovnat s tím, že po smrti matky přichází na statek nová otcova družka. Ulrike ošetřuje werwolfa Enicha, podaří se jim utéct, mladík ale Ulrike nešťastnou shodou okolností v horách těžce postřelí, je dopaden a popraven. Uzdravená Ulrike se odmítne vrátit k otci na statek. Vláčil s Körnerem absolvovali obhlídky exteriérů a připravovali natáčení. Ústřední dramaturg Filmového studia Barrandov Ludvík Toman ale odmítal další spolupráci Körnera s Vláčilem, který byl vyloučen z KSČ. V lednu 1971 Barrandov ale uzavřel smlouvu s Körnerem a film měl režírovat Miroslav Sobota. Körner napsal v březnu 1971 nový scénář, v němž změnil závěr. V této verzi Ulrike odváží zraněného werwolfa Enicha a plánuje si život s mladším bratrem daleko od rodného statku a bez hrubiánského otce. V září 1971 vedoucí barrandovské dramaturgické skupiny Karel Cop uvedl, že látka vypadala perspektivně, ale nedošlo k dohodě na dalších požadovaných úpravách a po dohodě s ústředním dramaturgem došlo k odpisu látky z dramaturgického plánu (Gajdošík, 2018, s. 336–338).

Körner znova přistoupil ke kroku, kdy nerealizovaný filmový námět přepsal do literární podoby. V roce 1973 upravenou látku vydal jako novelu s názvem *Zánik samoty Berhof*, změnil akcenty děje a situací i charakteristiky postav. Upravil roli armádního českého poručíka, škrtnul sourozence Ulriky a scény s umírající matkou, potlačil dětský rozměr werwolfů. Novela byla publikována v roce 1976 také v Polsku, což Körner uvádí jako impuls pro obnovení příprav snímku. Novela se dostala i k slavnému polskému režisérovi

Jerzemu Kawalerowiczovi, který měl i významnou rozhodující funkci v polské kinematografii. Z Polska tak přišel na Barrandov návrh na filmovou koprodukcí (Körner, 2009, s. 25). Stále ale vše trvalo hodně dlouho. Körner napsal v roce 1980 novou synopsi a filmovou povídku. Literární scénář dokončil v září 1982 společně s Karlem Kachyňou, který předtím natočil podle Körnerova scénáře snímek *Cukrová bouda*. V únoru 1983 uzavřel Barrandov dohodu s Kachyňou, že uznává jen konzultativní charakter své práce na scénáři a vzdává se veškerých svých práv k němu. Do projektu vstoupil režisér Jiří Svoboda, napsal s Körnerem nový scénář, který odevzdali v březnu 1983 barrandovské dramaturgii (Gajdošík, 2018, s. 338–339). Tehdy se teprve snímek dostal do fáze realizace. Jak ale Körner vzpomíná, tak režisér Svoboda a dramaturg Cop přišli s některými novými postavami i motivy, které nebyly jeho. *Například určité erotické oscilace mezi sestrou Salome s mladými werwolfy. Také vyústění postavy Habigera k vražedným činům neodpovídá tomu, jak jsem postavu napsal. Představoval jsem si ho jako slabého člověka, opilce, který by ale nebyl schopen takového činu. To už tak bývá, že u většiny filmových přepisů dochází ke změnám ve výkladu příběhu i postav.* (Körner, 2009, s. 25).

Zůstalo, že děj je situován do poválečných měsíců do oblasti hranice Československa a Polska. Na osamělém statku Berhof žije dívka Ulrika (hrála ji Petronela Vančíková) se svým otcem Habigerem (Ladislav Křiváček), kterému právě zemřela manželka. Na statek se dostává prostitutka z města (Evelyna Steimarová). Ukryjí se zde řádová sestra Salome (Jana Brejchová) a tři mladí werwolfové (Marek Probosz, Zbigniew Suszynski, Vítězslav Pohanka). Na Berhofu nastane velmi napjatá atmosféra, kdy je jasné, že musí dojít k projevům násilí. Sedlák Habiger v amoku zabije dva werwolfy vidlemi, Ulrika odváží třetího werwolfa – nemocného Ericha z Berhofu, vojáci obklíčí statek a sestra Salome je zastřelena (Český hraný film VI, 2010, s. 394–395).

Snímek byl natáčen jako česko-polská koprodukce, čemuž odpovídalo herecké obsazení i výběr lokací. Jak vzpomíná Körner, tak se filmařům nedařilo v severomoravském pohraničí najít statek, který by odpovídal roku 1945. Statky zmizely jako objekty a byly nahrazeny kravínou. Filmaři ale statek v původní podobě našli na polské straně v oblasti Kladska, kde proběhla většina natáčení. Tam Körner našel krajinu svého dětství – prašné cesty, staré chalupy, statky s dvory i s holubníky (Körner, 2009, s. 31). Prostředí města bylo natáčeno v Novém Kníně na Benešovsku. Snímek měl mezinárodní premiéru v roce 1984 na mezinárodním filmovém festivalu v Karlových Varech, kde obdržel Velkou zvláštní cenu, jedno z hlavních ocenění soutěžní poroty. Také byl film

uveden na 19. mezinárodním setkání filmu a mládeže ve francouzském Cannes (jiná akce než velký filmový festival), kde získal cenu diváků a cenu poroty mladých. V československých kinech měl snímek premiéru v březnu 1985, kdy měl také velmi kladné přijetí od filmových recenzentů (Český hraný film VI, 2010, s. 394–395).

5. Věra Sládková

Oblast severomoravského pohraničí ve své tvorbě opakovaně zobrazovala spisovatelka Věra Sládková, která vycházela ze svých autobiografických vzpomínek. Narodila se sice v roce 1929 v Brně, ale od čtyř let vyrůstala ve Frývaldově (dnešním Jeseníku), kde pracoval její otec jako poštovní zaměstnanec. Matka malé Věře zemřela v jejích šesti letech. Její otec se pak znova oženil, kdy si vzal hotelovou kuchařku. V roce 1938 museli po Mnichovu Frývaldov opustit a odstěhovat se do Brna, odkud pocházel otec. Věra byla v posledním roce okupace nasazena jako učednice do pojišťovny, po válce vystudovala obchodní školu a od roku 1949 pracovala jako knihovnice v Uměleckoprůmyslovém muzeu. Věra Sládková nejprve psala povídky a básně otiskované ve sbornících (debutovala 1957 ve sborníku *Dokořán*) a časopisech (*Květen*, *Červený květ*, *Host do domu*). V roce 1961 vydala knihu *Kráska s cejchem*, soubor osmi povídek, v nichž zachytila atmosféru předválečných a válečných let v severomoravském pohraničí a v Brně pohledem dívky poznamenané hrůzami koncentračního tábora. Druhou její knihou byla v roce 1964 sbírka básní *Černé vlaštovky*. V roce 1967 publikovala povídky *Otázky kočky* o osamělosti žen v dnešním světě a v roce 1969 novelu *Klec*, zpověď policejního udavače (Blahynka a kol., 1985, s. 568–570; Dokoupil, Zelinský, 1994, s. 353–354).

5.1 Kouzelníkův návrat

V roce 1982 vyšel Věře Sládkové soubor povídek *Kouzelníkův návrat*, v němž se vracela do severomoravského pohraničí v prvních poválečných měsících. Scenárista Vladimír Bor napsal na základě povídek filmový scénář, kterého se jako režisér ujal Antonín Kachlík. Natáčení probíhalo v roce 1984. Filmaři sice natáčeli severomoravské pohraničí, ovšem neodjeli na autentická místa, ale využili Horní Maršov v Krkonoších a Kryštofovo údolí u Liberce.

Film neměl jednoho hlavního hrdinu, ale zachycoval životní osudy několika nových osídlenců. Krátce po skončení války přijíždějí vlakem do pohraničního městečka noví obyvatelé – manželský pár učitelů Toufarových (hráli je Jiří Klem a Julie Jurištová), číšnice Julinka (Martina Gasparovičová), manželé Konrádovi (Milan Sandhaus a Květoslava Houdlová), zlatokopové, kteří nakradou majetek a zmizí. Předsedou správní komise je mladý kapitán Krejcar (Jan Kanyza). Prchající nacisté zastřelí učitele Toufara. Petr (Antonín Procházka), člen Revolučních gard se dvoří Julince, ale té se líbí kouzelník a klavírista Liška (Martin Huba). Za války jej schovávala vdova po důstojníku SS Irma (Birgit Frohriep), žena je zařazena do odsunu a Liška se jí nijak nesnaží pomoci. Zubožená romská dívka Lola (Judita Vargová) byla součástí pokusů v koncentračním táboře. Lola bývala Liškovou asistentkou a začne s ním nacvičovat nové kouzelnické představení. Němci vyhodí do povětří textilku. Petr, Krejcar a další zadrží pachatele. Lola, která miluje Lišku, vidí, že kouzelník dává přednost Julince a spáchá sebevraždu. Snímek měl premiéru v květnu 1985 při výročí konce 2. světové války a byl uveden za minimálního zájmu diváků i filmových recenzentů. Dnes již to je zcela zapomenutý snímek (Český hraný film VI., 2010, s. 208–209).

5.2 Malý muž a velká žena

Věra Sládková v roce 1974 publikovala román *Poslední vlak z Frývaldova*. Začínal v roce 1937 a nahlížel tehdejší dění očima sedmileté Věry, která se musí vyrovnat s maminčinou smrtí. Věřin otec, listonoš Josef Pumplmě, je bývalý legionář, nadšený divadelní ochotník a glosátor života. Rozhodne se najít Věře novou maminku a ožení se s Annou Urbanovou, hotelovou kuchařkou. Román zobrazoval období Mnichova a nucený odchod Čechů z pohraničí do vnitrozemí do velké nejistoty blížící se 2. světové války. Rodina se usadí v Brně, kde má Josef Pumplmě své rodiče a sestru. Hned v roce 1975 vyšlo pokračování *Pluky zla*, které zobrazovalo protektorátní období v Brně – otcovu práci v pekařství po odchodu z pošty, cesty Anny a Věry pro potraviny na venkov, trýznění Věřina kocoura Žolyho Němcem Seppem, dívčinu práci v pojišťovně, setkání s kolaboranty, Věřinu lásku ke gymnazistovi Milanovi, osvobození Brna Rudou armádou. Tyto dva romány byly v letech 1978–1980 zdramatizovány v brněnském studiu Československého rozhlasu a odvysílány za značného ohlasu ze strany posluchačů.

Věra Sládková pak napsala ještě třetí část *Dítě svoboděny*, která se stala součástí trilogie *Malý muž a velká žena*, pod tímto názvem byly všechny tři romány v roce 1982 současně publikovány. Ve třetím dílu se otec vrací do Frývaldova, za ním pak přijíždí Anna Urbanová, která čeká dítě. Věra zůstává v Brně u flétnisty Jarouška Vémoly a seznamuje se s Jutou, dívkou, která byla v koncentračním táboře. Odjíždějí na bramborovou brigádu, kde se setkají se Seppem, kterého Věra zná ještě jako mladého henleinovce z předmnichovského Frývaldova. Juta jej identifikuje jako masového vraha z koncentračního tábora a Seppovu minulost dosvědčuje i Věřin otec, s nímž se pak Věra vrací do Frývaldova, kde se jí narodí bratr (Dokoupil, Zelinský, 1994, s. 352–354).

Československá televize se rozhodla v rámci oslav 40. výročí konce 2. světové války natočit podle dvou prvních románů trilogie šestidílný televizní seriál. Scénář napsali Karel Kachyňa a Dušan Hamšík, spisovatel, který kvůli svým literárním a politickým aktivitám v roce 1968 měl v době normalizace problémy s pracovním uplatněním (Brabec a kol., 1991, s. 119). Natáčení probíhalo v letech 1983–1984. Do hlavní role Věry obsadil režisér Kachyňa tehdejší dětskou hvězdu Žanetu Fuchsovou, kterou v druhé části seriálu střídala začínající Tereza Brodská. Josefa Pumplmě hrál Stanislav Zindulka a pro Annu Urbanovou měl jako ideální představitelku herečku Helenu Růžickovou. Ani tentokrát se neodebral štáb na autentická místa, kde se odehrávala knižní předloha. Frývaldovem se v televizním seriálu stalo historické centrum západočeského městečka Loket. Nádraží v Nejdku vystupovalo v seriálu jako nádraží ve Frývaldově. Brněnské reálie byly využity v seriálu jen částečně, řada scén z tohoto města byla natáčena v Praze. Scénář se držel knižní předlohy v tom, že příběh byl nahlížen dětským pohledem Věry, kdy zachoval také chronologické vyprávění, prolínání vážného s komickým, hovorové obraty, rčení, průpovědky – např. když otec oslovoval Annu jako Amazonku a Věru cera vlasti. Anna naopak o něm mluvila jako o srágorkovi a nejznámější se stala její věta: Na tragickéj život jsem já pes.

Seriál byl včas dokončen a připraven k premiéře na jaře 1985, ovšem tehdejšímu vedení ČST se výsledné dílo nelíbilo a nutilo Kachyňa ke stříhovým úpravám, změně celé filozofie a ducha seriálu. Seriál s názvem *Vlak dětství a naděje* byl málo ideologický a patetický, nezdůrazňoval úlohu Komunistické strany Československa v protinacistickém odboji, hlavní postavou byl bývalý legionář, který zdůrazňoval, že je masarykovec. Přitom je zvláštní, že dramaturgie Čs. televize neodhalila tyto problémy již při schvalování scénáře k realizaci. Kachyňa odmítal udělat úpravy a seriál se premiéry

v roce 1985 nedočkali. Musel si na ni počkat až do jara 1989, kdy byl uveden v sobotním odpoledním čase, což bylo dost nezvyklé. Jinak Československá televize nasazovala nové seriály z vlastní produkce při premiéře do vysílání vždy na 1. programu v hlavním vysílacím čase od 20 hodin a dělala jim velkou propagaci v médiích. *Vlak dětství a naděje* tuto propagaci neměl a spíše jen nenápadně se objevil v televizním programu. Při reprízách v 90. letech se ale u diváků stal velmi populárním a dnes jej Česká televize vysílá velmi často (Moc, 2009, s. 253–254; Kruml, 2013, s. 182).

Zapomenutá je dnes naopak televizní inscenace brněnského studia *Ztráta paměti* z roku 1988, kterou režíroval Rudolf Tesáček. Inscenace vycházela z motivů románu *Dítě svoboděny*. Děj inscenace se odehrává v roce 1945. Marie se při práci dobrovolné sestry setká s Jutou, dívkou bez paměti, která se vrací z Osvětimi. Marie cítí pocit odpovědnosti za další osud opuštěné a traumatizované dívky, s níž ji spojí opravdové přátelství. Hlavní role hráli Radka Dokulilová, Eva Daňková, Igor Bareš, Ladislav Lakomý, Zdeněk Junák, Erik Pardus.

6. Dva snímky dvojice Körner – Cieslar

K prostředí severomoravského pohraničí se Vladimír Körner vrátil na konci 90. let. Režisér Milan Cieslar natočil v roce 1999 film *Der Lebensborn – Pramen života*. Scenárista Vladimír Körner v něm vycházel z nacistického programu Lebensborn, který zorganizoval Heinrich Himmler, jeden z hlavních mužů *Třetí říše*. Árijské dívky měly ve speciálních zařízeních projít nacistickou převýchovou a poté plánovaně otěhotnět s německými vojáky s tím, že děti budou následně dány k výchově německým rodinám. Körner použil tento historický fakt k zachycení příběhu Grétky Weiserové (Monika Hilmerová), dívky z chudé česko-německé rodiny z oblasti pod Králickým Sněžníkem. Dívka je vybrána do programu Lebensborn a dostává se do lesního sanatoria Isolde kdesi v polské části Slezska. Zde postupně poznává systém celého projektu. Výchovu dívek řídí lékařka Waage (Vilma Cibulková) se svou pomocnicí Klárou (Johana Tesařová). Gréta se však zamiluje do židovského chlapce Lea (Michal Sieczkowski), syna bývalých majitelů, který se zde skrývá. Dívka otěhotní. Leo zahyne, Grétě vezmou dítě a sama končí v koncentračním táboře, kde se dočká konce války. Pátrá neúspěšně po svém dítěti a v závěru se vrací do rodné vesnice, kde je naznačena naděje na lepší

život, když se ujme malého děvčátka, které během války přišlo o maminku. Film vznikl jako koprodukce Cieslarovy firmy Happy Celluloid a České televize. Prostředí sanatoria se natáčelo na zámku Žinkovy u Plzně. Štáb pracoval také v Květné u Starého Města pod Sněžníkem a využíval rovněž polské lokace (Bartošek, 2000).

V případě tohoto snímku je zajímavé naprosto odlišné přijetí domácí odbornou kritikou a jeho ocenění na mezinárodních filmových festivalech. Domácí kritika film téměř zatratila, zatímco na festivalech si snímek vedl velice dobře. Film měl premiéru v únoru 2000. Kritici mu vyčítali, že postava Gréty je bez hlubších emocí. Ve snímku podle nich chybí zcela pohled na skupinu dívek a jejich vztahy. Režisér se soustředí na Grétu, aniž by se divák dozvěděl cokoliv o ostatních dívkách, kamera je hodně ornamentální, chybí propracovanější psychologie postav. Divák podle kritiků není vtažen do centra vyprávění a jde spíše o inscenačně nepříliš nápadité odvyprávění příběhu. Možnost setkávání se Gréty a Lea nebyla v této podobě příliš reálná. Kritiky v podstatě podpořil i scenárista Vladimír Körner, který při premiéře sdělil své výhrady k výslednému filmu. Podle něj je ve snímku příliš vojenských uniforem, sanatorium mělo být spíše idylické a civilní. Dal by přednost černobílému materiálu. Začátek a konec byl k příběhu naroubován, protože režisér si přál, aby film měl konec s nadějí pro lepší život Grétky (Spáčilová, 2000). Snímek byl ovšem uveden v nesoutěžní sekci Panorama na berlínském filmovém festivalu Berlinale, kam se český film nedostává často. Na festivalu dětských filmů ve Zlíně získal hlavní cenu v kategorii filmů pro mládež, cenu dětské poroty a ocenění asociace filmových klubů. Snímek byl uveden ve Francii, Kanadě, Izraeli, USA, Portugalsku i v Číně.

Znovu se k válečnému období vrátil režisér Milan Cieslar v roce 2005 ve snímku *Krev zmizelého*. Scénář stejně jako u *Pramene života* napsal Vladimír Körner, opakovalo se také zaměření pohledu na výraznou ženskou hlavní hrdinku, zde na Helgu (Vilma Cibulková), která se v německém lazaretu v Sudetech stará o baltského šlechtice Armina von Liewena (Václav Jiráček) z Livonska. Z jejich vztahu se narodí dcera Dorli (v dětském věku Lucie Šteflová, později Ester Geislerová), o kterou musí Helga sama pečovat, protože Armin spáchá sebevraždu, když se má stát příslušníkem SS. Problémem snímku byla snaha postihnout příliš mnoho období a témat. Film zahrnoval celkem 22 let, kdy nejdříve se odehrával v letech 1939–1940 a zachycoval vztah Helgy a Armina v německém lazaretu v Jeseníkách. Po Arminově sebevraždě je pak skok do konce války v roce 1945, kdy se tvůrci rozhodli zachytit násilí na Němcích ze

strany českých obyvatel v oblasti moravsko-polského pomezí. Snímek ukazoval znásilňování německých žen, stříhání vlasů, zabíjení německého obyvatelstva a zakopávání mrtvol v hromadných hrobech. Násilí se dopouštějí Češi, kteří za války kolaborovali s Němci. Helze hrozí, že jí odeberou dceru a sama bude muset do odsunu. Zachrání ji doktor Blau (Martin Huba), bývalý židovský majitel sanatoria, který na začátku filmu pomáhal Helze při péči o Armina. Blau se po válce vrací z koncentračního tábora, kde zahynula jeho žena a děti. Násilí na Němcích řídí Čevora (Igor Bareš), bývalý číšník ze sanatoria, který byl za války zatčen za krádeže. Po válce se vrací a prezentuje se jako politický vězeň. Blau mu ale připomene, že za války v koncentračním táboře fungoval jako kápo u plynových pecí.

Pak následuje skok do roku 1956, kdy Dorli už je dospívající dívka. Helze a Dorli stále komplikuje život Čevora, který je velitelem pohraničnicků. Körner vnesl do scénáře i motiv Státní bezpečnosti, protože Dorli by mohla v zahraničí dědit velký majetek po svém otci, o což by režim v Československu měl zájem. Další časová rovina je pak rok 1961, kdy Dorli podepisuje spolupráci se Státní bezpečností, aby se mohla dostat do Rakouska, kde žije Arminova matka. Dorli vstupuje do kláštera, ale v samotném závěru je pak v nemocnici v Belgickém Kongu, kdy při útoku na ni odmítá opustit pacienty (Koubová, 2005). Körner odpovídal na otázku, zda je *Krev zmizelého* kontroverzní film. *Předpokládám, že vzbudí nevoli, protože tam jsou poprvé scény zobrazující, jak se Češi chovali při odsunu Němců. Ale kdo jiný než my to má udělat? V Krvi zmizelého jsme měli kompars místních lidí z Liberecka, a někteří z nich si ještě pamatovali odsun, všechno to násilí. Ti lidé zahráli fantastické miniepizody, protože tenkrát byli u toho, nějak se jich to dotklo. Na nic si ve filmu nehráli, a proto režisér i toho nejposlednějšího človíčka napsal do titulků.* (Körner, 2009, s. 176).

Z natočeného materiálu byl sestříhán také čtyřdílný televizní seriál (film vznikl jako koprodukce firmy Happy Celluloid a brněnského televizního studia České televize). Ovšem film pro kina byl jen dvouhodinový, což vedlo k časovým skokům v ději, nevysvětleným motivům pro některé projevy chování postav, málo rozvinuté dějové linky. Děj byl značně spleťitý a divák neznalý historických souvislostí se v něm mohl lehce ztratit. Co mohl o něco více vysvětlit televizní seriál, tak musel ve zhuštěné podobě postihnout film, což se ale na jeho kvalitě projevilo. Autoři se snažili prostřednictvím příběhu Helgy a její dcery zachytit období 2. světové války, násilí Čechů na Němcích těsně po skončení války, perzekuce 50. let, aby pak přenesli děj i do Rakouska a končili

v africkém Belgickém Kongu. Měli snahu ukázat až příliš věcí současně, kdy je zřejmé, že méně by bylo u tohoto snímku lépe. Kritika měla také připomínky k nedůsledné práci s jazykem, kdy postavy spolu mluví česky, i když by realitě odpovídalo daleko větší využití němčiny a polštiny. Dost neústrojně působily také různé snové vize, kdy se Dorli zjevuje její otec a slibuje, že ji bude chránit. Zde je zřejmé, že Körner chtěl do scénáře dostat i svůj oblíbený motiv rytířů z křížáckých válek. V hereckém obsazení můžeme vidět určitou návaznost na snímek *Adelheid*, když Utte von Liewen (Dorlinu babičku) hrála Emma Černá. Snímek se natáčel v Liberci, v Jizerských horách, Kladské u Mariánských Lázní, na Bouzově, v Hejnicích, a také v Polsku a Tanzánii. Premiéru měl v březnu 2005 (Koubová, 2005). Jak již bylo uvedeno, tak odborná kritika k snímku měla značné výhrady. Na rozdíl od předchozího filmu nebyla *Krev zmizelého* ani úspěšná v zahraničí a nezískala žádný festivalový úspěch. Česká televize uvedla později čtyřdílnou televizní verzi, která sice měla slušnou sledovanost díky atraktivnímu hereckému obsazení, ale nelze říci, že by byla *Krev zmizelého* často v této několikadílné verzi reprízována.

7. Josef Urban a jeho zachycení konce války

Diskusi mezi historiky i současnými obyvateli Bludova vyvolal v roce 2001 Josef Urban, který vydal knihu *Habermannův mlýn*, v níž zachytil životní příběh Huberta Habermanna, německého mlynáře z Bludova na Šumpersku, který byl zabit v květnu 1945. Josef Urban je rodákem ze Zábřehu na Moravě, takže oblast Šumperska je jeho rodným krajem. Absolvoval Přírodovědeckou fakultu UK, reprezentoval ve sjezdu na divoké vodě, s čímž také souviselo, že byl spoluzakladatelem expediční společnosti Denali, která se specializovala na vodácké průzkumy a prvosjezdy divokých horských řek na třech kontinentech. V rámci této své aktivity začal točit i dokumentární filmy. V roce 1998 natočil jako poctu tragicky zahynulému příteli snímek *Závěť*, který byl oceněn na několika festivalech.

Urban se začal také zajímat o historii a zaujal jej Habermannův příběh, který tedy v roce 2001 zpracoval do knižní podoby. Měl dále ambici, aby byl rovněž natočen film. Ovšem snímek *Habermannův mlýn* vznikl dost složitě. Původně existoval scénář Josefa Urbana a režiséra dokumentárních filmů Milana Maryšky, kdy ale přípravu

hraného snímku ukončilo náhlé režisérovo úmrtí. Dále chtěli zfilmovat scénář režiséři Filip Renč a Vladimír Michálek, ale ani jednomu se nepodařilo sehnat finanční prostředky. Mezitím dokumentarista Petr Jančárek v roce 2003 na základě materiálů Milana Maryšky natočil televizní dokument *Habermannův mlýn*. Natočil svědectví řady lidí a pátral po informacích k případu. Dokument ukázal složitost celé kauzy a prokázal, že ji určitě nelze jednoznačně vykládat jako projev českého davového násilí na Němcích.

Následně se námět dostal k německému producentovi českého původu Karlu Dirkovi, který ale nechal napsat zcela nový scénář, jehož autory byli Wolfgang Limmer, Jan Drbohlav a režisér Juraj Herz. Urban se na prvních verzích podílel také, ale pak od scénáře odstoupil. Film získal v České republice finanční prostředky od Státního fondu ČR pro podporu a rozvoj české kinematografie. Scénář se ale hodně odklonil od historických reálií a příběh Habermanna velmi výrazně pozměnil. Ve filmu je Habermann (Mark Waschke) průmyslník, který má české i německé zaměstnance. Snímek začínal v předválečném období, pak zachycoval život Habermanna a jeho manželky (Hannah Herzsprung) za války, kdy pro ně byl nebezpečím ženin židovský původ. Mlýnář zaměstnával Čechy i Němce, měl jako nejlepšího přítele Čecha Březinu (Karel Roden) a nijak nepodporoval nacismus. Nejvíce diskusí vyvolala závěrečná část filmu, která ukazovala násilí Čechů vůči Němcům v květnu 1945, mučení, zabíjení a krádeže, přičemž obětí je i Habermann. Češi pracující pro něj se po skončení války stanou českými vlastenci, kteří chtějí sami vykonávat spravedlnost, i když ve filmu je to ukázáno především jako výsledek jejich touhy po majetku a zahlazení vlastních prohřešků z doby války. Habermanna bestiálně lynčují, zabíjejí jej a tělo nechávají spálit v kotli, aby proti nim jako viníkům neexistoval důkaz (Bartošek, 2010).

Snímek získal Bavorskou filmovou cenu, přičemž Bavorsko je spolková země, kam v rámci odsunu odešlo mnoho Němců ze Sudet a je tam dodnes výrazné sudetoněmecké hnutí. Jak v Německu, tak i v Česku se film stal námětem mnoha novinových textů, které se věnovaly událostem roku 1945, jejich interpretaci a odkazu pro současnost. Čeští kritici vytýkali snímku, že si značně upravil historické reálie, i když ponecháním jména hlavního hrdiny dle skutečné postavy vyvolával u diváků dojem, že jde o reálné zachycení Habermannova osudu. Němečtí recenzenti dost vyzdvihovali odvahu režiséra Juraje Herze, že velmi otevřeně ukázal násilí, kterého se Češi dopouštěli na Němcích v květnu 1945 (Nejedlá, 2013).

Proti Urbanově pojetí už od vydání knihy hodně vystupoval Stanislav Balík, politolog z Masarykovy univerzity a bludovský zastupitel, který měl ve svých vyjádřeních podporu spoluobčanů. Mediálně prezentoval, že Urban v knize a následně i filmoví tvůrci manipulují s historickými fakty, přičemž poškozují obyvatele Bludova, mezi nimiž žijí potomci lidí, kteří jsou v knize i filmu ukázáni jako příslušníci lynčujícího davu. Můžeme najít ale i další vyjádření k manipulaci s fakty. Odtajněné archivní prameny ukazují, že 7. května 1945 dva členové lidové hlídky vedli Habermanna do lázní, kde měl o jeho dalším osudu rozhodovat revoluční národní výbor. Habermann měl u sebe peníze a šperky. Náhle ke skupině přiskočil opilý místní holič Jiří Pazour, který Habermanna zastřelil ranou do týla. Členové hlídky utekli a Pazour hodil mrtvé tělo do řeky Moravy. Důvodem vraždy byla osobní msta, protože Habermann obehral Pazoura opakovaně v kartách o peníze. Při vraždě měl u sebe mlynář peníze a šperky. Pazour se později vraždou chlubil v hospodě a zdůrazňoval, že je boháč. Vyšetřování vraždy probíhalo až v roce 1950 na podnět Habermannovy švagrové, ale Pazour nebyl odsouzen, i když se k vraždě přiznal, protože se na něj vztahovala amnestie na činy dle Benešových dekretů. Po dvouměsíční vazbě byl propuštěn a později se zabil na motorce.

V případě Habermanna tedy došlo k vraždě, ale nejednalo se o nějaký lynč ze strany Čechů, kteří by chtěli zahladit svou válečnou kolaboraci. Film se dotkl i potomků Zdeňka Pospíšila, zakladatele bludovských lázní. Ve filmu se jmenuje Pospíchal (Jan Hrušínský), za války kolaboruje s Němci a v květnu 1945 se naopak rychle orientuje v nových poměrech. Pospíšilovi upozorňovali, že Zdeněk Pospíšil byl za války zapojený do ilegálního odboje. V roce 1949 byl odsouzen na 25 let za velezradu ve vykonstruovaném procesu a byl propuštěn až po 11 letech, kdy se ale nesměl vrátit do Bludova.

Film sice obsahuje titulek, že všechny postavy jsou zcela vymyšlené a podobnost s reálnými postavami je čistě náhodná. Režisér Juraj Herz (jako dítě židovského původu přežil koncentrační tábor) zdůrazňoval v médiích, že mu šlo o to, jak se probudí zlo v člověku a proč se lidé připojují k davovému šílenství. Ovšem pokud by tvůrci chtěli dodržet, že je vše fikce, tak by neměli používat jméno Habermann a odkazovat tak na skutečný příběh. Divák tak může film vnímat jako rekonstrukci reálného Habermannova příběhu, když je zachováno jméno i prostředí příběhu. Reálné natáčení ale neprobíhalo v Bludově a okolí, nýbrž ve středních Čechách. Vedle vzdálenosti od Prahy mohla být i důvodem možná negativní reakce ze strany současných obyvatel (Fíla, 2021).

Josef Urban pak byl scenáristou snímku *7 dní hříchů*, který zfilmoval režisér Jiří Chlumský. V roce 2009 tento režisér natočil na Slovensku snímek *Nedodržžený slib*, v němž zobrazil životní osudy židovského chlapce v letech 1938 až 1945 na základě skutečného příběhu Martina Friedmanna. Kvůli finančním komplikacím snímek *7 dní hříchů* vznikl celkem čtyři roky, premiéry se dočkal v roce 2012. Ukazoval příběh českého lesníka a jeho německé manželky, přičemž hlavním jádrem filmu bylo zachytit sedm dní na konci války v oblasti Šumperska. Stejně jako v *Habermannově mlýnu* byla pozornost soustředěna na české násilí vůči Němcům prostřednictvím postav, které se na konci války stanou náhle velkými vlastenci a chtějí si bez soudu vyřizovat účty i zakrýt svá vlastní morální selhání z minulosti.

Scénář napsali Josef Urban a Dan Krzywoň, kteří prolog filmu umístili do září 1938, kdy si Čech Olšan (Ondřej Vetchý) bere německou dívku Agnes (Vica Kerekes), jejíž bratr Jürgen (Jarek Hylebrant) je aktivní v henleinovském hnutí. Krátce po svatbě dochází k Mnichovu a Olšan se rozhodne přijmout německé občanství, aby mohl zůstat na Šumpersku. Pak se již přenáší děj do května 1945, a jak odpovídá název, tak zachycuje průběh sedmi dní. Agnes vidí, jak Revoluční gardy nechávají odjet nacisty a pouštějí se do rabování majetku. Celý film se pak Agnes skrývá a snaží se odjet z místa, aby se vyhnula nebezpečí, že bude zlikvidována jako svědek. Olšan ji hledá na různých místech, kdy poznává charakterů lidí v mezní situaci. V oblasti dochází k násilí na Němcích, zabíjení a znásilňování. Revoluční gardy zneužívají svoji moc, dopouštějí se násilí i rabování majetku. Vede je Čech Brachtl (Attila Mokoš). Scénář se snaží rozvíjet i kriminální zápletku při pátrání, kdo úkoluje Brachtla i kdo páchá násilí na Češích, kdy obě otázky jsou v závěru filmu zodpovězeny. Premiéra filmu proběhla v listopadu 2012. Snímek měl dost negativní recenze, kdy mu kritici vyčítali nedostatky ve scénáři, jeho nedůslednost, nelogičnosti v ději i chování postav, nenápaditou režii, která ale mohla být ovlivněna nedostatečnými finančními možnostmi producentů, takže režisér musel asi při natáčení dost improvizovat. Olšan dost neohroženě prochází celým filmem a divák se až musí divit, co vše za jeden týden stihne a jak se dostane vždy z každého nebezpečí. Film spíše jen proběhl českými kiny bez většího zájmu diváků (Přivřelová, 2012).

8. Alois Nebel

Na závěr ještě můžeme uvést Aloise Nebela, značně neobvyklý snímek v rámci české kinematografie. Režisér Tomáš Luňák vycházel z velmi úspěšné komiksové trilogie, kterou připravili spisovatel Jaroslav Rudiš a výtvarník Jaromír 99 (Švejdík). Zachytili v ní životní osudy výpravčího Aloise Nebela ve fiktivní železniční stanici Bílý Potok v Jeseníkách na trati Jeseník – Šumperk. První díl *Bílý Potok* vydali v roce 2003 a v následujících dvou letech díly *Hlavní nádraží* a *Zlaté Hory*. Komiks měl příznivý ohlas u odborné kritiky i čtenářů, což vedlo Tomáše Luňáka k záměru natočit podle komiksu celovečerní film s novým uceleným příběhem i upravenou charakteristikou titulní postavy. Režisér se rozhodl pro složitou technologii rotoskopie, kdy s herci je natočen hraný podklad, na jehož základě jsou pak připraveny překreslením animované záběry. Většina filmového příběhu se odehrává v letech 1989 a 1990, kdy Nebela o jeho práci chce připravit mladý nádražák Wachek, přičemž Nebel se intrikami dostane i na psychiatrii. Snímek ale obsahoval i retrospektivy z roku 1945, kdy se vracel k odsunu Němců z Jeseníků. Nebel jako malý chlapec viděl násilí, které na Němcích tehdy páchal Wachkův otec. Pět let příprav snímku bylo oceněno mezinárodním úspěchem, když byl *Alois Nebel* v září 2011 uveden na mezinárodních filmových festivalech v Benátkách a Torontu (Bartošek, 2011).

Použitá literatura

- Bartošek, T. (2011). *Alois Nebel*. Praha: Národní filmový archiv. Staženo z <https://www.filmovyprehled.cz/cs/film/80193/alois-nebel>
- Bartošek, T. (2000). *Der Lebensborn – Pramen života*. Praha: Národní filmový archiv. Staženo z <https://www.filmovyprehled.cz/cs/film/15958/der-lebensborn-pramen-zivota>
- Bartošek, T. (2010). *Habermannův mlýn*. Praha: Národní filmový archiv. Staženo z <https://www.filmovyprehled.cz/cs/film/103372/habermannuv-mlyn>
- Blahynka, M. a kol. (1985). *Čeští spisovatelé 20. století*. Praha: Československý spisovatel.
- Brabec, J. a kol. (1991). *Slovník zakázaných autorů 1948–1980*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Český hraný film IV 1961–1970 (2004). Praha: Národní filmový archiv.
- Český hraný film V 1971–1980 (2007). Praha: Národní filmový archiv.
- Český hraný film VI 1981–1993 (2010). Praha: Národní filmový archiv.
- Dokoupil, B., Zelinský, M. a kol. (1994). *Slovník české prózy 1945–1994*. Ostrava: Sfinga.
- Fíla, I. (2021). *Habermannův mlýn*. Staženo z <https://plus.rozhlas.cz/ivan-fila-habermannuv-mlyn-8458956>
- Gajdošík, P. (2018). *František Vlácil. Život a dílo*. Příbram: Camera obscura.
- Hulík, Š. (2011). *Kinematografie zapomnění. Počátky normalizace ve Filmovém studiu Barrandov (1968–1973)*. Praha: Academia.
- Körner, V. (2009). *Rozhovory 1964–2009*. Praha: Dauphin.
- Koubová, K. (2005). *Krev zmizelého*. Praha: Národní filmový archiv. Staženo z <https://www.filmovyprehled.cz/cs/film/36420/krev-zmizeleho>
- Kruml, M. (2013). *Televize? Televize!* Praha: Česká televize.
- Moc, J. (2009). *Seriály od A do Z. Lexikon českých seriálů*. Praha: Česká televize.
- Nejedlá, K. (2013). *Obraz událostí konce druhé světové války v českých a německých recenzích filmu Habermannův mlýn* [bakalářská práce]. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- Novotný, V. (2013). *Tragické existenciály Vladimíra Körnera*. Praha: ARSCI.
- Přivřelová, I. (2012). *7 dní hříchů*. Praha: Národní filmový archiv. Staženo z <https://www.filmovyprehled.cz/cs/film/103358/7-dni-hrichu>
- Spáčilová, M. (2000). Vzepřete se, říká Pramen života. *Mladá fronta Dnes*, 11(28), 10.

SÍDLA V OKRESE BRUNTÁL FYZICKY ZANIKLÁ PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE V KONTEXTU VÝVOJE KRAJINNÉ STRUKTURY

Tomáš Mašíček¹, Veronika Peřínková², Hana Vavrouchová³,
Andrea Lešková⁴, David Kovařík⁵

1. Úvod

Kulturní krajina je médium s kontinuální genezí. Je jako živý organismus, který se neustále vyvíjí a proměňuje. Krajina, ve které se pohybovali naši předkové, byla dost pravděpodobně jiná, než na kterou se díváme dnes. Někde se změnila jen nepatrně, jinde byla přepsána zcela novou podobou.

Poválečný vývoj Československa měl také nemalý dopad na krajinu a její strukturu. Většina sídel, která u nás ve 20. století zmizela z mapy, zanikla v souvislosti s odsunem německého obyvatelstva či zřízením vojenských výcvikových prostorů, případně s vyhlášením zakázaného pohraničního pásma. V okrese Bruntál došlo k významným přesunům obyvatelstva – téměř výhradní příčinou zániku sídel v tomto období se stalo vysídlení původního německého obyvatelstva. Navzdory snahám o dosídlení, se některé oblasti následně nepodařilo dosídlit a na těchto lokalitách dnes nacházíme zcela pozměněnou a mnohdy velmi atraktivní strukturu krajiny. Krajinná struktura je v těchto lokalitách determinována odchodem lidí – jedná se o novodobou divočinu, ve které však můžeme nacházet stopy po předchozí lidské přítomnosti.

Předložený text představuje sumarizaci sídel fyzicky zaniklých po druhé světové válce na území okresu Bruntál a formou případových studií představuje konkrétní proměny krajinné struktury v čase.

1 Ing. Tomáš Mašíček, Ph.D., Ústav aplikované a krajinné ekologie Mendelovy univerzity v Brně, ORCID: 0000-0001-8134-1373; e-mail: tomas.masicek@mendelu.cz.

2 Ing. Veronika Peřínková, Ústav aplikované a krajinné ekologie Mendelovy univerzity v Brně, ORCID: 0000-0002-9949-8333, e-mail: veronika.perinkova@mendelu.cz.

3 Mgr. et Mgr. Ing. Hana Vavrouchová, Ph.D., Ústav aplikované a krajinné ekologie Mendelovy univerzity v Brně, ORCID: 0000-0002-9440-5820; e-mail: hana.vavrouchova@mendelu.cz.

4 Ing. Andrea Lešková, Ústav aplikované a krajinné ekologie Mendelovy univerzity v Brně, ORCID: 0000-0002-2337-1491; e-mail: andrea.leskova@mendelu.cz.

5 Mgr. David Kovařík, Ph.D., Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, v. v. i. Praha, pobočka Brno, Čechyňská 19, 602 00 Brno, email: kovarik@usd.cas.cz.

2. Zaniklá sídla okresu Bruntál v literatuře a dalších pramenech

Zaniklá sídla na území bruntálského okresu jsou popsána a zdokumentována především v místopisné a vlastivědné literatuře. Z česky psaných prací je pro část území okresu Bruntál nacházející se na historickém území Moravy možné použít svazek edice *Vlastivědy moravské* sepsaný Viktorem Pinkavou, který je věnovaný předválečnému uničovskému a rýmařovskému okresu (1922, reprint 2011), pro slezské území pak pozdější práce Ladislava Hosáka (1967) a Adolfa Turka s kolektivem (2005). Z německé literatury existují vlastivědné a místopisné práce pro okresy Krnov (1994), Moravský Beroun (1930, 1987) a Rýmařov (1996). Základním pramenem pro demografické a statistické údaje ze zaniklých osad (vývoj počtu obyvatel a domů v jednotlivých obcích, osadách nebo místních částech) jsou dobové i pozdější lexikony a statistické příručky. Pro některé jednotlivé obce a osady a jejich památky je možné najít drobné zprávy v tisku, případové studie nebo časopisecké články pak existují k bývalé obci Pelhřimovy (1994, 2014).

Archivní prameny k výzkumu a studiu zaniklých sídel v okrese Bruntál se pak nachází především v Okresním archivu Bruntál se sídlem v Krnově, kde pro období zániku většiny sledovaných sídel (po roce 1945) je možné najít dokumenty ve fondech Okresní národní výbor Bruntál, Okresní národní výbor Krnov a Stavební odbor Okresního národního výboru Krnov, ojediněle také ve fondech místních národních výborů a archivu obcí, do jejichž správní působnosti a katastru zaniklá sídla spadala. Zejména obrazový materiál (fotografie, dobové pohlednice), ale i nepublikované spisy k zaniklým sídlům jsou uloženy také v muzeích v Bruntále, Krnově a Rýmařově. K poznání hmotné i duchovní kultury německých obyvatel ze zaniklých sídel přispívají i písemné a obrazové prameny uložené v paměťových institucích vysídlených Němců v krajanských muzeích a archívech v Ansbachu (Die Jägerndorfer Heimatstuben) a Memmingenu (Heimatismuseum Freundethal/Altvater) ve Spolkové republice Německo. Významným zdrojem poznání jsou také zaznamenané vzpomínky a rozhovory s pamětníky, z nichž některé byly zveřejněny například v databázi projektu *Paměť národa*. Na internetu se nachází různé výstupy, ať již na webových stránkách věnovaných zaniklým obcím (www.zanikleobce.cz) nebo portálech médií (Český rozhlas, MF dnes), které publikovaly pořady a programy s touto tematikou.

3. Metoda výzkumu – obecná část

Časový kontext determinace fyzicky zaniklého osídlení na území současného okresu Bruntál je vymezen obdobím po druhé světové válce po současnost s korekcí stavu zachyceném na císařských povinných otiscích stabilního katastru. Za studijní jednotku bylo stanoveno sídlo typu obec, osada a místní část s nejméně 5 obytnými domy evidovanými k roku 1930. Zaniklá sídla byla lokalizována na základě komparativní analýzy historických statistických údajů o počtech obyvatel a domů⁶ s údaji ze současných statistik. Fyzický zánik sídla byl ověřen analýzou historických mapových podkladů, leteckých měřičských snímků (od roku 1936) a současných ortofotomap. Následně byl proveden terénní průzkum. Za fyzicky zaniklá sídla byla považována sídla s méně než 20 % dochovaných budov u sídel s počtem 5–20 domů, sídla s méně než 15 % dochovaných budov u sídel s počtem domů 21–30 domů a sídla s maximem 10 % dochovaných budov v sídle s počtem 31 a více domů (ve všech případech dle evidence v roce 1930). Pro každou z identifikovaných lokalit byly kompletovány tematické okruhy uvedené v tabulce 1. Podrobné informace ke každému okruhu lze nalézt v Interaktivní mapě zaniklých sídel dostupné v digitální podobě na www.zanikla-sidla.cz.

Tab. 1: Přehled tematických okruhů uváděných k evidenčnímu listu zaniklého sídla⁷

Krátká charakteristika území	
Demografická analýza (vývoj počtu obyvatel a domů)	
Důvody a okolnosti zániku	Současné využívání krajiny a vývoj krajinné struktury
Současný stav	Využívání území podle současného územního plánu
Poznámky a zajímavosti	Chráněná území a další prvky ochrany přírody a krajiny
Biotopy na území zaniklých sídel	Pěstované plodiny v současnosti
Odkazy na historické mapy	Více informací o území (literatura a jiné zdroje)

V rámci okresu byla vybrána sídla reprezentující území jako celek k podrobnějšímu rozboru vývoje krajinné struktury. Pro okres Bruntál byly vybrány místní části a osada

⁶ *Statistický lexikon obcí v Republice československé, na základě sčítání lidu z 1. prosince 1930. Praha, Orbis 1934–1937. Díl II. Země Moravsko-slezská.*

⁷ *U místních částí nebyla prováděna demografická analýza, u historicky nevýznamných lokalit nebyla doplňována historická charakteristika území a okolnosti zániku, u krajinářsky nevýznamných lokalit nebyly interpretovány mapové ani jiné podklady.*

Ztracená Voda, Kraví Hora a Malý Valštejn reprezentující lokality s původními krajinnými strukturami a **Pelhřimovy** se zaniklými krajinnými strukturami (mozaika stavení, zahrad a orné půdy, která je dosud patrná na polské straně sídla). Při výběru sídel byl zohledňován současný stav lokality, návaznost na současnou infrastrukturu a dostupnost lokality, příspěvek ke krajinotvorbě a potenciál území k turistickému využití, tak aby bylo možné výstupy zprostředkovat většímu počtu adresátů.

3.1 Metodika zpracování mapových podkladů v prostředí GIS pro analýzu změn krajiny zaniklých sídel

Zpracování dat předcházející tvorbě mapových výstupů v programu ArcGIS vycházejí z principů a postupů uvedených v publikacích Schmidts (2013), Longley a kol. (2011), Law, Collins (2019), Kolečka (2013), a EEA (2006).

Prezentace vývoje osad a změn krajiny ve sledovaném časovém období je zajištěna v podobě vektorových datových vrstev, které zahrnují GIS vizualizace současné a historické struktury krajiny v zájmových územích. Pro tvorbu vektorových datových vrstev s vizualizací a vymezením krajinných struktur a stejně tak prezentaci zájmových území nad podkladovými daty je využito současné *ortofotomapy*, dostupných *leteckých měřičských snímků* (LMS) od roku 1936, *základní mapy* (ZM 10) a topografické mapy v systému S-1952 (1951–1971). K vymezení zájmových území je možné zcela nebo zčásti využít volně dostupné vektorové vrstvy *KatastrálníÚzemíPolygony* z digitální vektorové geografické databáze České republiky ArcČR 500 verze 3.3, konkrétně souborové geodatabáze *AdministrativniCleneni_v13.gdb*, zpracované na úrovni podrobnosti 1 : 500 000 (© ArcČR, ARCDATA PRAHA, ZÚ^[1], ČSÚ^[2], 2016), nebo nové verze ArcČR 4.0, popřípadě volně dostupná data poskytovaná ČÚZK (<https://services.cuzk.cz/>). V případě, že zaniklé sídlo nemá již v současnosti vlastní katastrální území, je vytvořen kolem sídla polygon vymežující území v rozsahu tehdejšího převážně hospodářského využití, a to na základě vizuální interpretace historických podkladových dat.

Před vyhotovením map zachycujících současnou krajinnou strukturu je vhodné v zájmových územích provést terénní šetření. Vlastní vektorizace poté probíhá primárně nad aktuální ortofotomapou a ZM 10 (© ČÚZK, www.cuzk.cz), v obou případech dostupných prostřednictvím prohlížecké služby WMS. Dalšími pomocnými veřejně dostupnými podkladovými zdroji využitými pro zachycení současné krajinné struktury mohou být data

digitální vektorové geografické databáze České republiky ArcČR 500 (© ArcČR, ARCDATA PRAHA, ZÚ, ČSÚ, 2016), data z registru půdy LPIS^[3] (© MZe ČR^[4], www.eagri.cz), mapové podklady DPZ^[5] (© ÚHUL^[6], www.uhul.cz), tematické mapové podklady (© AOPK ČR^[7], www.ochranaprirody.cz) a informace z KN^[8] (© ČÚZK, www.cuzk.cz).

Pro vizualizaci historické krajinné struktury 20. století jsou využívány georeferencované LMS (VGHMÚř^[9] Dobruška, © MO ČR^[10]), topografické mapy v systému S-1952 (© ČÚZK, www.cuzk.cz) a mapové podklady DPZ (© ÚHUL, www.uhul.cz). Transformaci LMS z 30., 40. a 60. let 20. století do souřadnicového systému S-JTSK Krovak EastNorth je možné provést na podkladě již zgeoreferencovaných leteckých snímků z 50. let 20. století, popřípadě ortofotomapy připojené prostřednictvím WMS.

Vlastní vektorizace rastrových mapových podkladů (ortofoto, LMS) zobrazujících plošnou krajinnou strukturu ve sledovaném období je prováděna v rámci editačního režimu programu ArcGIS v měřítku 1 : 500. Při zákresu polygonových prvků v jednotlivých datových vrstvách je možné využít širokou škálu editačních nástrojů. Každému nově vytvořenému prvku (polygonu) je pak do nově přidaného pole v atributové tabulce příslušné vrstvy vždy přiřazen atribut druhu pozemku. Definování kategorií zobrazovaných prvků včetně volby jejich barevného vyobrazení je prováděno v rámci vlastností příslušné vrstvy. Výsledky editace nad rastrovými mapovými podklady je vhodné ukládat v souborech ve formátu *.shp.

Výsledkem vektorizace v hodnocených časových řezech je polygonová datová vrstva znázorňující plošnou krajinnou strukturu s kategoriemi LUCL^[13]. Jednotlivými kategoriemi jsou zemědělská půda (orná půda, TTP), zemědělská půda se stromy, lesní pozemek, nelesní dřevinná vegetace (pokryvnost dřevin nad 30 % rozlohy plochy), travinobylinná společenstva (nezemědělsky využívaná plocha, pokryvnost dřevin do 30 % rozlohy plochy), ovocný sad, vinice, chmelnice, dálnice, silnice, polní cesta, železnice, vodní plocha, mokřad, zastavěná plocha a nádvoří, zahrada, průmyslový areál, hřbitov, lom a ostatní plochy.

4. Výsledky – obecná část

V okrese Bruntál bylo identifikováno 22 sídel – viz mapa na obrázku 1 a přehledová tabulka 2. Dominantní příčinou zániku bylo poválečné vysídlení německého obyvatelstva, dvě sídla (místní část Dolní Huť a obec Karlovec) zanikla v souvislosti s výstavbou vodní nádrže Slezská Harta. Z administrativně-právního hlediska se

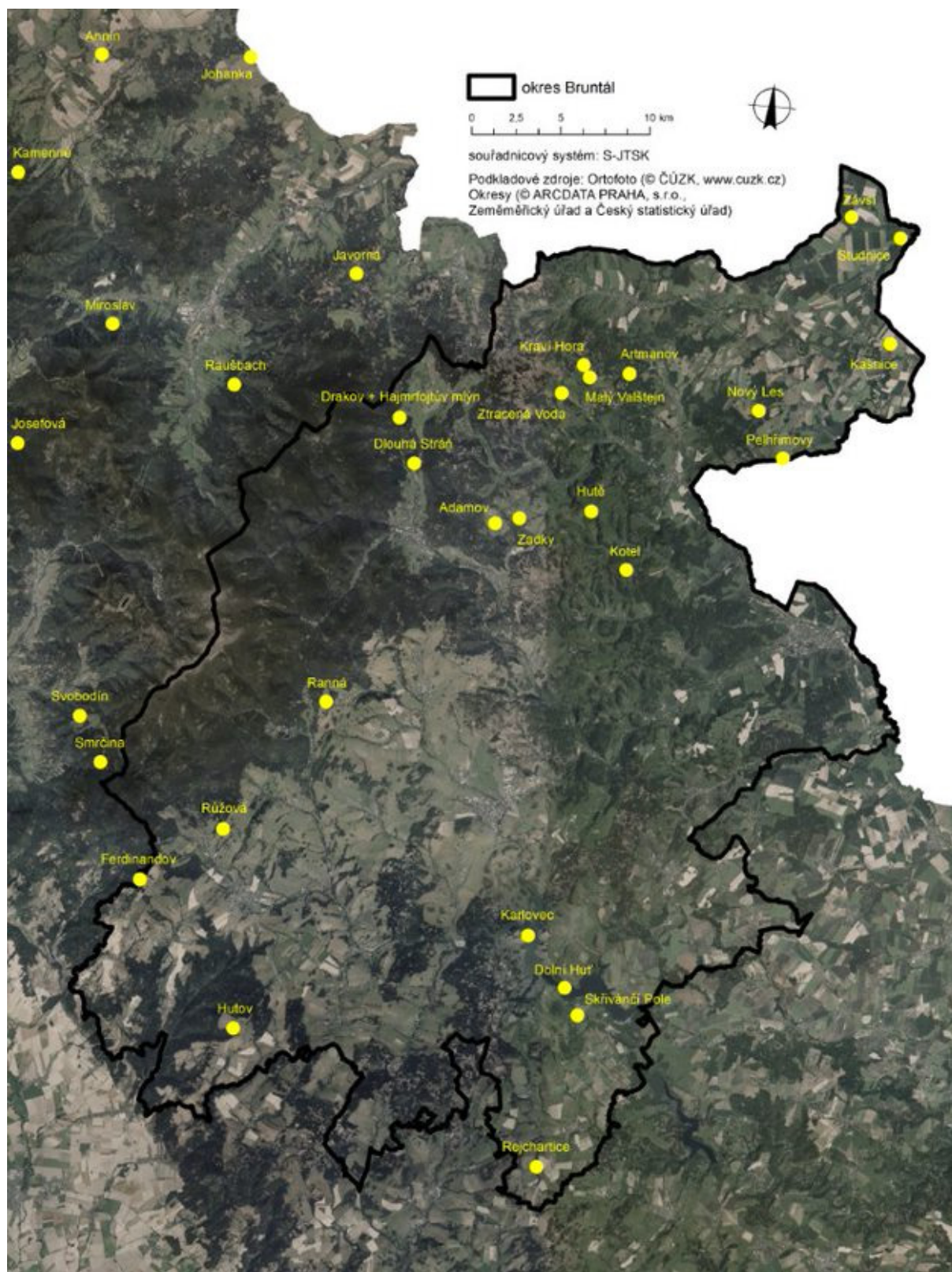
jednalo o sedm samostatných obcí, deset místních částí jiné obce a v pěti případech šlo o osadu.

Většina zaniklých sídel je lokalizována ve členitém terénu ve vyšších nadmořských výškách (500–650 m n. m.). Několik sídel se nachází také v oblasti Osoblažské nížiny a nižších polohách Amalínské pahorkatiny s nadmořskou výškou mezi 200–300 m n. m.

Největším zaniklým sídlem je obec Karlovec (358 obyvatel a 72 domů evidovaných k 1. 12. 1930) a obec Pelhřimovy (303 obyvatel a 70 domů evidovaných k 1. 12. 1930). Celkový přehled základních demografických údajů je uveden v tabulce 2.

Obrázek 1: Někde zbyly jen náhrobní kameny. (foto: A. Vaishar).

Obrázek 2: Zaniklá sídla okresu Bruntál. Vlastní výsledek.

Tab. 2: Přehled fyzicky zaniklých sídel v období po druhé světové válce (okres Bruntál) včetně administrativně-právní charakteristiky a demografických údajů

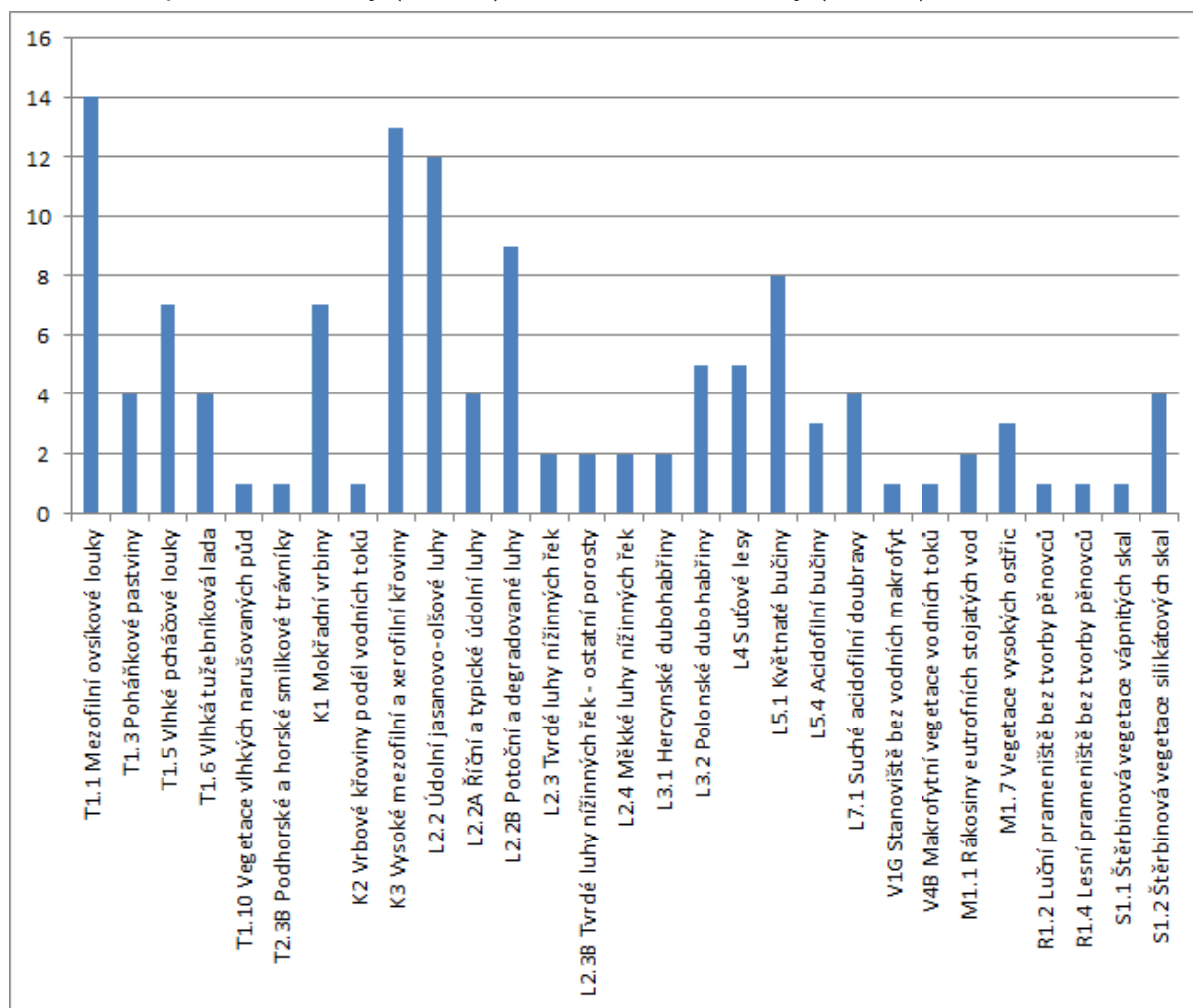
	Název, německý název administrativní status, politický okres před rokem 1945	Stav k 1. 12. 1930	Současná obec
1.	Adamov, Adamsthal obec, Bruntál	64 domů 265 obyvatel	Karlovice
2.	Artmanov, Erdmannsgrund osada obce Třemešná, Krnov	7 domů 24 obyvatel	Třemešná
3.	Dolní Huť, Niederhütten místní část osady a obce Roudno, Moravský Beroun	8 domů 46 obyvatel	Roudno
4.	Ferdinandov, Ferdinandsthal osada obce Stříbrné Hory (Najnfunk), Rýmařov	11 domů 55 obyvatel	Horní Město
5.	Hutě, Hütte osada obce Křížová (Kružberk), Krnov	10 domů 43 obyvatel	Hošťálkovy
6.	Hutov, Hüttdörfel místní část osady a obce Jiříkov, Rýmařov	7 domů 29 obyvatel	Jiříkov
7.	Karlovec, Karlsberg obec, Moravský Beroun	72 domů 358 obyvatel	Bruntál
8.	Kašnice, Kaschnitzberg obec, Krnov	35 domů 115 obyvatel	Bohušov
9.	Kotel, Kessel místní část osady a obce Vraclávek, Krnov	11 domů 50 obyvatel	Hošťálkovy
10.	Kraví Hora, Kuhlberg místní část osady a obce Jindřichov, Krnov	11 domů 36 obyvatel	Jindřichov
11.	Malý Valštejn, Klein Wallstein osada obce Valštejn, Krnov	13 domů 58 obyvatel	Město Albrechtice
12.	Nový Les, Neuwald obec, Krnov	51 domů 202 obyvatel	Slezské Rudoltice
13.	Pelhřimovy, Mährisch Pilgersdorf obec, Krnov	70 domů 303 obyvatel	Slezské Rudoltice
14.	Ranná, Morgenland místní část osady a obce Malá Morávka, Bruntál	13 domů 58 obyvatel	Rudná pod Pradědem
15.	Rejchartice, Reigersdorf obec, Moravský Beroun	44 domů 235 obyvatel	Dvorce
16.	Růžová, Rosendorf osada obce Janušov, Rýmařov	24 domů 151 obyvatel	Rýmařov
17.	Skřivánčí Pole, Lerchenfeld místní část osady a obce Roudno, Moravský Beroun	5 domů 14 obyvatel	Roudno
18.	Studnice (Štundorf), Stubendorf obec, Krnov	27 domů 146 obyvatel	Osoblaha

19.	Závsí, Hinterhäsel místní část osady a obce Slezské (Německé) Pavlovice, Krnov	7 domů 32 obyvatel	Slezské Pavlovice
20.	Ztracená Voda, Verlorenwasser osada obce Valštejn, Krnov	38 domů 142 obyvatel	Albrechtice
21.	Dlouhá Stráň, Langenberg místní část osady a obce Mnichov, Bruntál	9 domů 36 obyvatel	Vrbno pod Pradědem
22.	Zadky, Hinterwinkel místní část osady a obce Hyršperk (Jelení), Krnov	8 domů 32 obyvatel	Holčovice

4.1 Biotopy na území zaniklých sídel a ochrana přírody

Z přírodních biotopů (graf 1) na územích zaniklých sídel Bruntálska dominují zejména T1.1 Mezofilní ovsíkové louky (nachází se na území 14 zaniklých sídel), K3 Vysoké mezofilní a xerofilní křoviny, L2.2 Údolní jasanovo-olšové luhy (12 sídel) i L2.2B Potoční a degradované luhy (9 sídel). Hojně zastoupeny jsou i L5.1 Květnaté bučiny (8 sídel), T1.5 Vlhké pcháčové louky (7 sídel) a K1 Mokřadní vrbiny (7 sídel).

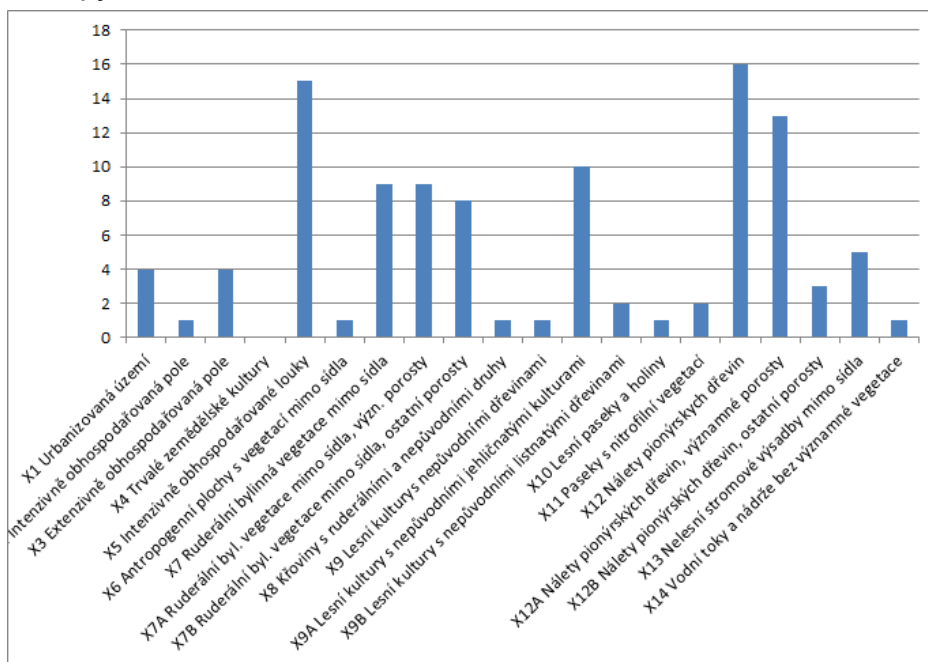

Graf 1: Zastoupení jednotlivých typů přírodních biotopů na území zaniklých sídel.

Bruntálska (osa x znázorňuje počty zaniklých sídel, ve kterých se nacházejí jednotlivé typy přírodních biotopů)

Z nepřírodních biotopů (graf 2) se na mnoha územích zaniklých sídel Bruntálska nachází X12 nálety pionýrských dřevin (např. *Betula pendula*, *B. pubescens*, *Populus tremula*), i ochranný významné porosty (X12A), které mají potenciál vývoje k přirozené lesní vegetaci a které jsou typické pro zarostlé meze a haldy se snosy kamení z polí a základů staveb, a X5 intenzivně obhospodařované louky. Hojně jsou zastoupeny i X9A lesní kultury s nepůvodními jehličnatými kulturami (10 sídel) i X7 ruderní bylinná vegetace (např. *Urtica dioica*, *Sambucus nigra*, *Rubus sp.*) typická pro zpustlé stanoviště ruin, i ochranný významné porosty (X7A) s potenciálem vývoje a přeměny v přírodní biotopy.

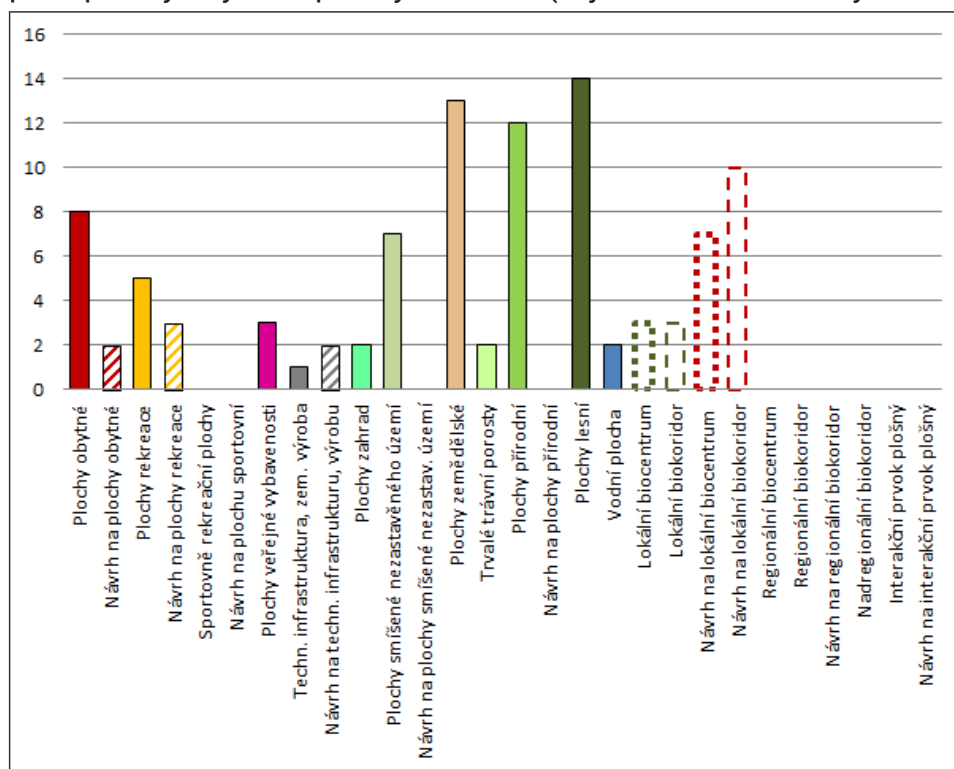
Graf 2: Zastoupení jednotlivých typů nepřírodních biotopů na území zaniklých sídel Bruntálska (osa x znázorňuje počty zaniklých sídel, ve kterých se nacházejí jednotlivé typy nepřírodních biotopů).

4.2 Současné využívání území a budoucí vývoj

Dominujícími současnými způsoby využití území v územních plánech na územích někdejších intravilánů zaniklých sídel Bruntálska (zastavěné plochy a k nim přiléhající

zahrady) jsou plochy přírodní a plochy smíšené nezastavěného území, kterými jsou často označovány těžko definovatelné plochy dnešních ruin a pozůstatků budov, dále pak i plochy obytné a plochy rekreace (zejména rekreace obytné – chaty).

Graf 3: Zastoupení jednotlivých způsobů využití území na územích zaniklých sídel Bruntálska.

4.3 Výsledky – případové studie

Pro vývoj krajinné struktury na lokalitách zaniklých sídel je signifikantní nárůst výměry lesních porostů. Na lokalitě Pelhřimovy dosáhla výměra lesních pozemků mezi lety 1946 a 2020 více než dvojnásobku původního stavu. Zároveň se zdvojnásobila také výměra nelesní dřevinné vegetace. Nejvýznamnější proměnu však zaznamenaly sady, jejichž výměra se od roku 1954 zvětšila 15krát. Charakter území tedy zůstává i přes změny determinován mozaikou lesních a zemědělských společenstev. Průchodnost krajiny je značně snížena a to i v souvislosti s mnohonásobným zvětšením půdních bloků zemědělského půdního fondu. Podrobněji viz tabulka 3.

Tab. 3: Druhy pozemků v jednotlivých obdobích na katastrálním území Pelhřimov

Druh pozemku dle sledovaného období	1946 [m ²]	1954–55 [m ²]	2020 [m ²]
hřbitov	1236,41	1053,11	1264,01
lesní pozemek	594424,75	598019,12	1221137,99
lom	1567,92	1617,48	
mokřad	17471,36	21839,85	
nelesní dřevinná vegetace	47215,84	131967,78	108525,50
ovocný sad		38248,12	563881,30
polní cesta	52980,78	39664,79	20635,27
silnice	21397,62	20599,13	16908,08
travinobylinná společenstva	152849,45	82930,45	40203,09
vodní plocha			2996,54
zahrada	31557,32	13862,10	3697,45
zastavěná plocha a nádvoří	78571,95	13362,75	824,55
zemědělská půda	4134487,31	4161395,86	3161850,49
zemědělská půda se stromy	15201,96	24402,22	7037,86
SUMA	5148962,68	5148962,76	5148962,12
průměrná velikost půdního bloku ZPF	5189,28	65692,56	86108,67

Následující tabulky 4–6 ukazují detailní kvantifikaci vývoje krajinné struktury tří sídel, která tvoří celistvé území (Malý Valštejn, Kraví Hora a Ztracená Voda). Tyto lokality lze považovat za ukázkou zachovalé historické krajinné struktury tvořené mozaikou trvalých travních porostů a rozptýlené dřevinné vegetace kopírující kamenné valy a vytvářející estetickou síť zeleně viditelnou z širokého okolí.

Tab. 4: Vývoj výměry jednotlivých druhů pozemků – k.ú. Ztracená Voda

Druh pozemku dle sledovaného období	1937 [m ²]	1955 [m ²]	2020 [m ²]
lesní pozemek	565712,73	579208,73	1344463,08
nelesní dřevinná vegetace	149700,76	175250,28	80001,55
ostatní plochy		1483,78	
polní cesta	22017,77	3317,21	16420,44
silnice	8123,21	11487,62	0,00
travinobylinná společenstva	59432,66	29380,94	9389,83
zahrada	34537,89	28129,04	25726,08
zastavěná plocha a nádvoří	15234,57	12226,48	1019,45
zemědělská půda	1199870,17	1222408,29	143443,04
zemědělská půda se stromy	8262,42	0,002850	442428,88
SUMA	2062892,19	2062892,37	2062892,35
průměrná velikost půdního bloku ZPF	4412,94	28420,86	53139,13

Dalším dominantním využitím tohoto území jsou lesní porosty, které dotvářejí charakter území a jejichž celková výměra mírně vzrostla (nejčastěji přirozeným splynutím nelesní vegetace se souvislým stromovým porostem a také na úkor zemědělské půdy). Průměrná velikost půdních bloků zemědělského půdního fondu sice plošně významně vzrostla.

Tab. 5: Vývoj výměry jednotlivých druhů pozemků – k.ú. Malý Valštejn

druh pozemku dle sledovaného období	1937 [m ²]	1955 [m ²]	2020 [m ²]
lesní pozemek	141305,48	148882,06	223807,94
mokřad	9479,96	12146,58	12099,77
nelesní dřevinná vegetace	22735,12	34277,53	38727,59
ostatní plochy			605,39
polní cesta	19893,64	7899,00	5753,42
silnice			2210,76
travinobylinná společenstva	18576,34	31113,43	308,96
zahrada	17102,66	1563,38	
zastavěná plocha a nádvoří	4348,01	4924,64	52,77
zemědělská půda	707908,30	700534,97	657782,91
SUMA	941349,50	941341,58	941349,50
průměrná velikost půdního bloku ZPF	4676,51	31811,10	131231,36

Tab. 6: Vývoj výměry jednotlivých druhů pozemků – k.ú. Kraví Hora

Druh pozemku dle sledovaného období	1937 [m ²]	1955 [m ²]	2020 [m ²]
lesní pozemek	2201168,27	2231812,16	2387721,15
nelesní dřevinná vegetace	4680,87	6204,76	5166,61
polní cesta	9440,51	3089,02	1233,24
silnice	2955,96	2743,09	
travinobylinná společenstva	861,38	6177,05	3168,33
zahrada	4569,09		830,26
zastavěná plocha a nádvoří	2782,69	2835,53	51,08
zemědělská půda	251508,03	243746,30	106362,19
zemědělská půda se stromy	26566,48	7925,39	
SUMA	2504533,27	2504533,27	2504532,85
průměrná velikost půdního bloku ZPF	2542,80	13207,42	21128,83

Detail jednotlivých sídel a mapy se zákresem druhů pozemků v zájmových lokalitách ve sledovaných obdobích je možné vidět na grafických výstupech obrázku 3 níže.

Významnou změnou ve všech zájmových územích v průběhu sledovaného období související se zvětšující se velikostí půdních bloků zemědělského půdního fondu je již zmíněné snížení průchodnosti krajiny. Hustota cestní sítě v k.ú. Pelhřimovy byla v roce 1937 – 5,22 km.km⁻², v roce 1946 – 4,92 km.km⁻², v polovině 50. let 20. století (1954 a 1955) 3,33 km.km⁻² a v roce 2020 – 2,23 km.km⁻². Významný úbytek cest v otevřené zemědělské krajině vyjádřený hustotou cestní sítě lze sledovat v průběhu let (především již v polovině 50. let) také v k.ú. Ztracená Voda (1937 – 5,68 km.km⁻², 1955 – 1,94 km.km⁻² a 2020 – 1,84 km.km⁻²), v k.ú. Malý Valštejn (1937 – 5,89 km.km⁻², 1955 – 2,74 km.km⁻² a 2020 – 1,80 km.km⁻²) a v k.ú. Kraví Hora (1937 – 1,55 km.km⁻², 1955 – 0,71 km.km⁻² a 2020 – 0,14 km.km⁻²).

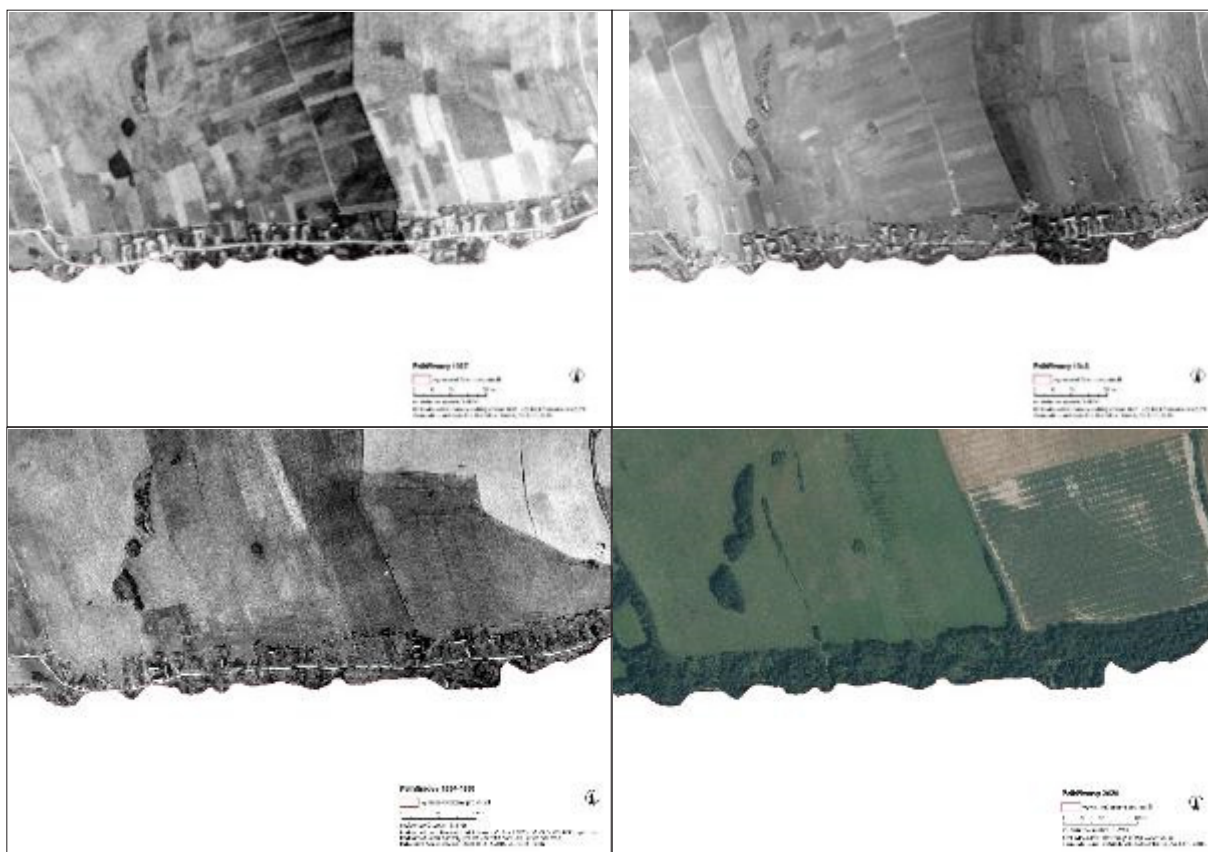
5. Závěr

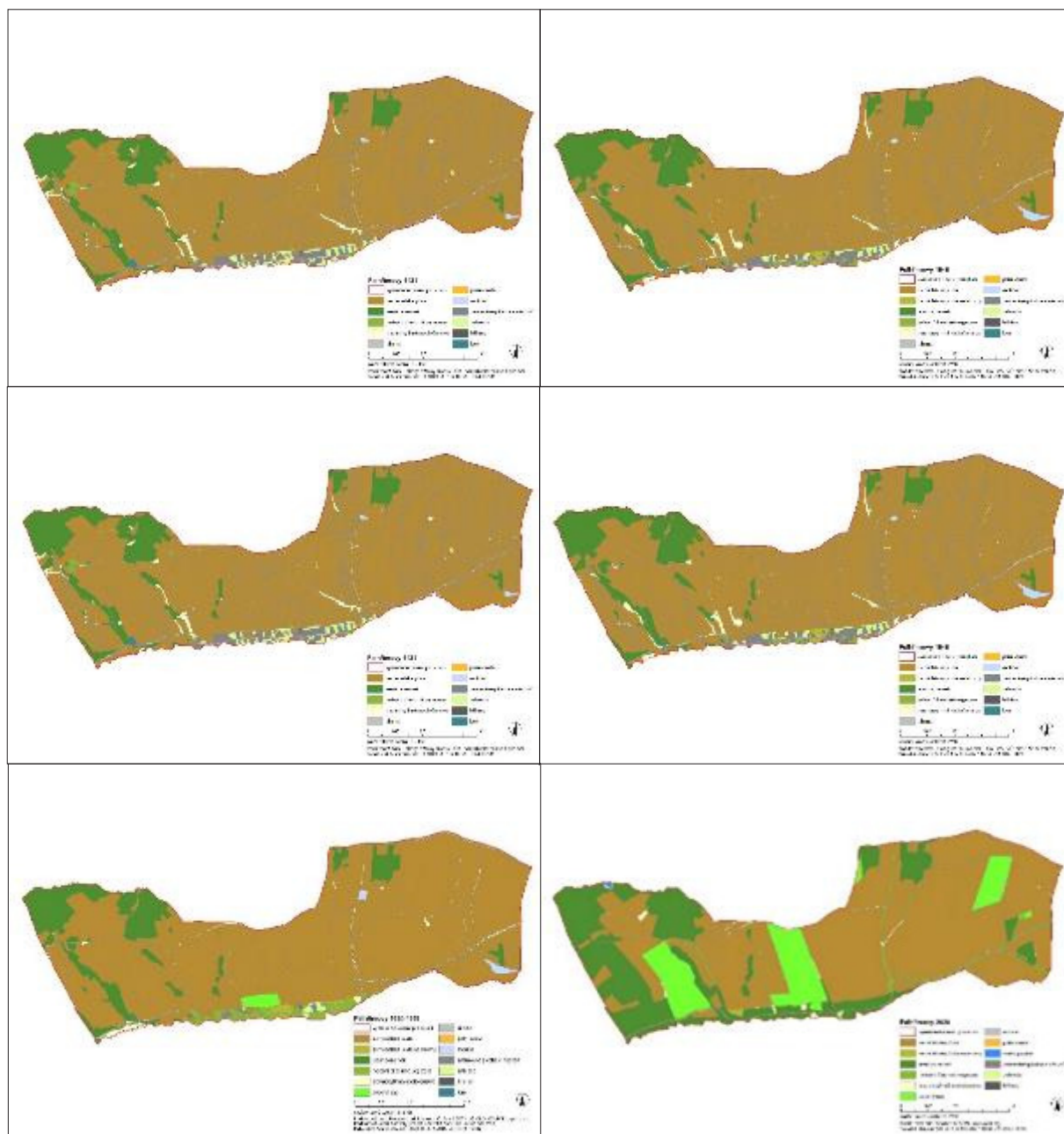
Výzkumné lokality na území okresu Bruntál a jejich vývoj změn souvisí s celorepublikovým a do značné části celosvětovým trendem zvětšování půdních bloků, zániku a mizení travinobylinných společenstev spolu s nelesní dřevinnou vegetací, které se přeměňují v jiné habitaty. Přesto však v sobě lokality zaniklých sídel nesou výraznější paměť krajiny se stabilizovanější krajinnou strukturou. V okrese Bruntál jsou to především kamenice a historické stavební objekty (např. zachovalé kapličky, mostní oblouky či dlážděné cesty). Vliv na dochování krajinné struktury a historických objektů mají nejenom přírodní a politické podmínky spojené se zemědělskou politikou a technickým vývojem, ale také úroveň státem organizovaných demoličních akcí, k nimž docházelo po druhé světové válce a zejména pak v padesátých letech dvacátého století. Na mnoha lokalitách, kde byly demoliční práce provedeny pouze částečně, tak dochází ke vzniku stanovišť s pomalou dynamikou sukcesních procesů a vytvoření ekotonů na místě zaniklých intavilánů.

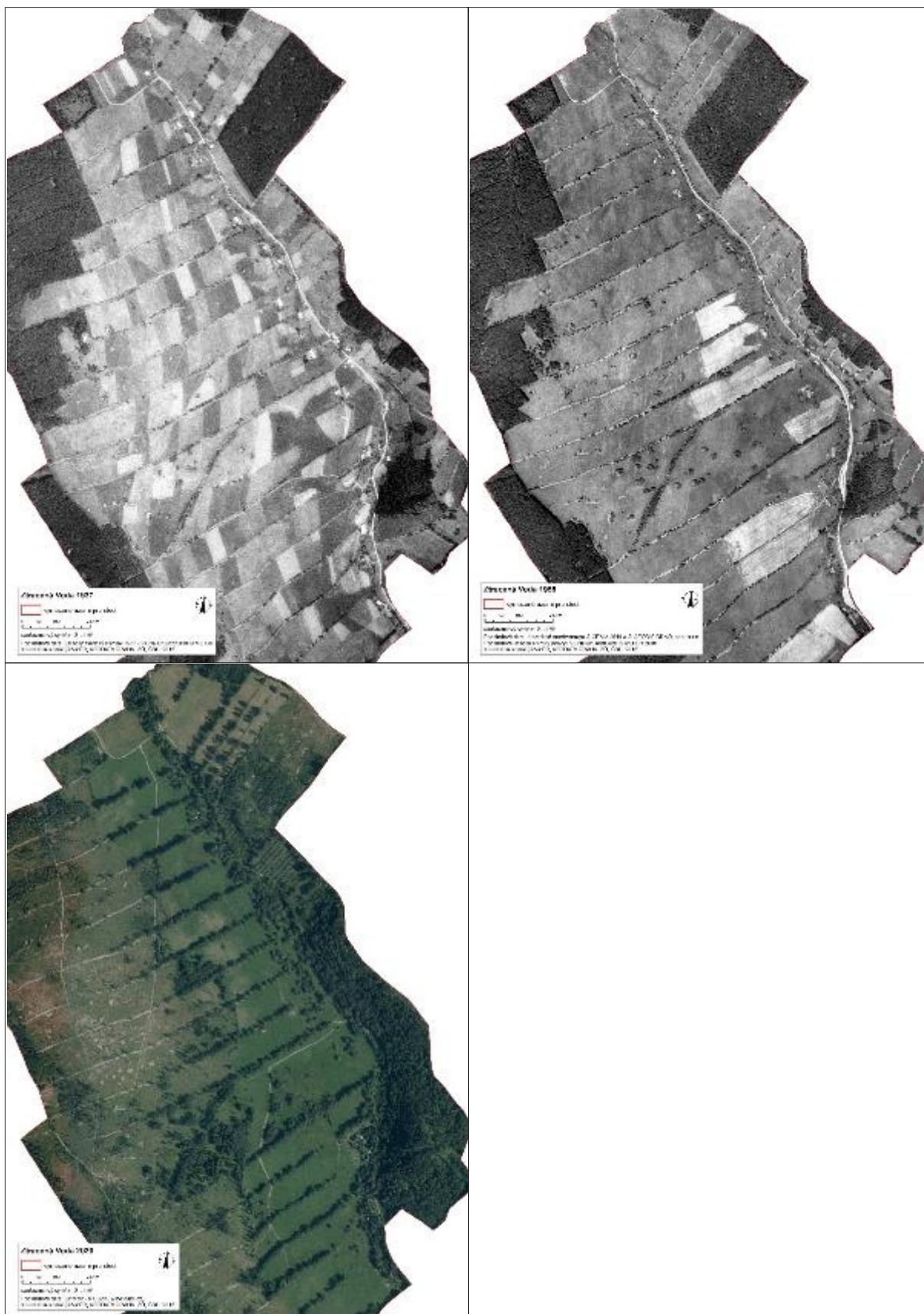
Poměrně stabilizovaná krajinná struktura s větším množstvím zachovalých historických prvků působí velmi esteticky. Lokality tak mají vysoký potenciál pro osvětovou a vzdělávací činnost v historickém a přírodně krajinářském kontextu. Spolu s potenciálem vzdělávacím mají lokality také potenciál rozvoje cestovního ruchu. Problémem v lokalitách je průchodnost krajiny, a to především v územích spojených s pastvou skotu, na kterých dochází k dalšímu omezení v podobě vymezení pastvin, která limitují propustnost krajiny a propojení habitatů. Dalším problémem spojeným s potenciálem rozvoje cestovního ruchu je vyvážení všech pilířů udržitelného rozvoje, kde by mohlo dojít

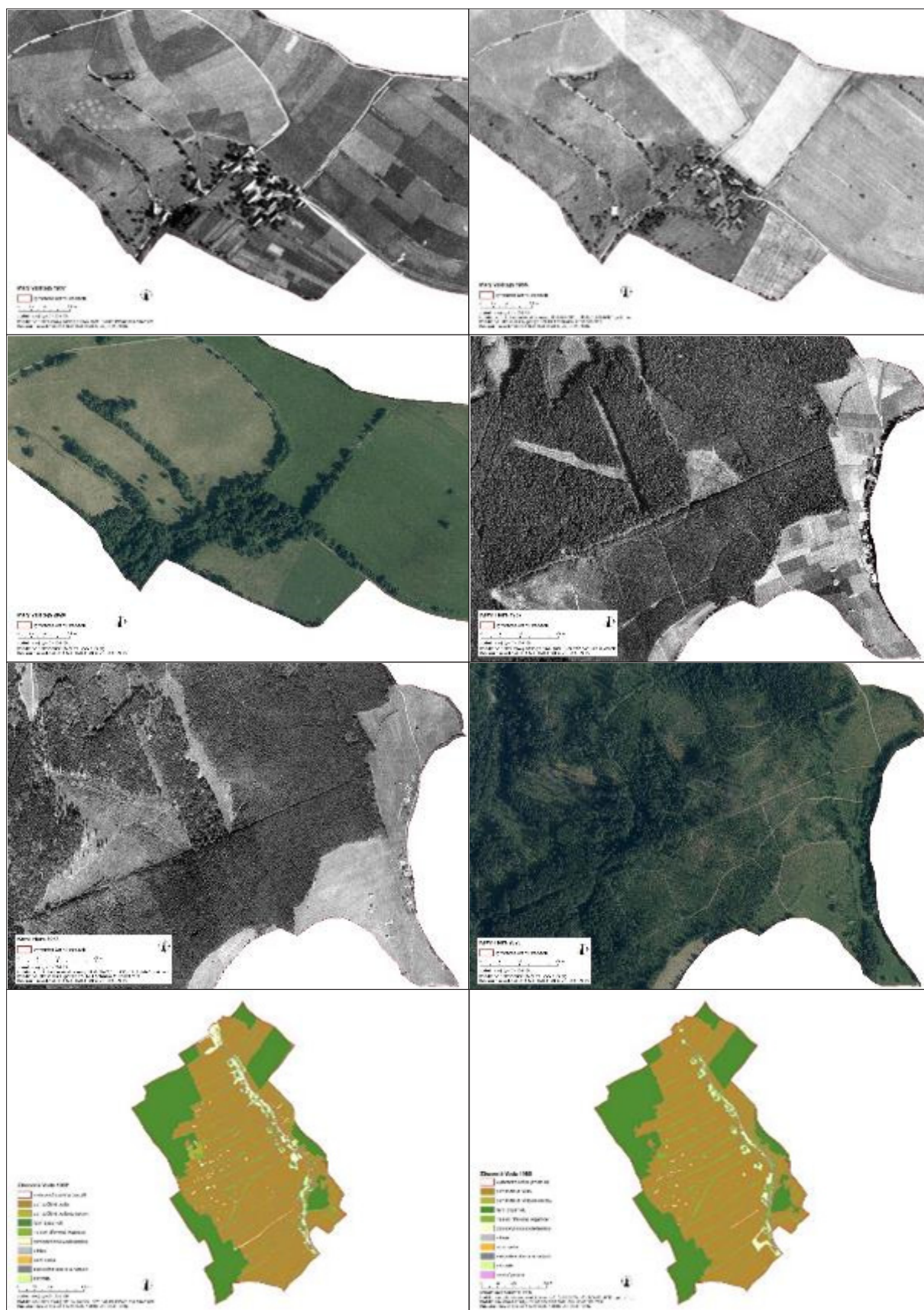
díky potencionální územní podpoře ekonomiky, skrze cestovní ruch, k oslabení až zničení přírodních a mentálně-sociologických vazeb v území. Jako vhodný nástroj pro možné řešení konfliktů v různých sférách se osvědčilo kvalitní územní plánování. To by mělo být propojeno nejen se socioekonomickými faktory ovlivňujícími společenské preference determinující podobu územního plánu, ale také s kvalitní komparací mapových podkladů současných i historických a podrobnou rekognoskací terénu.

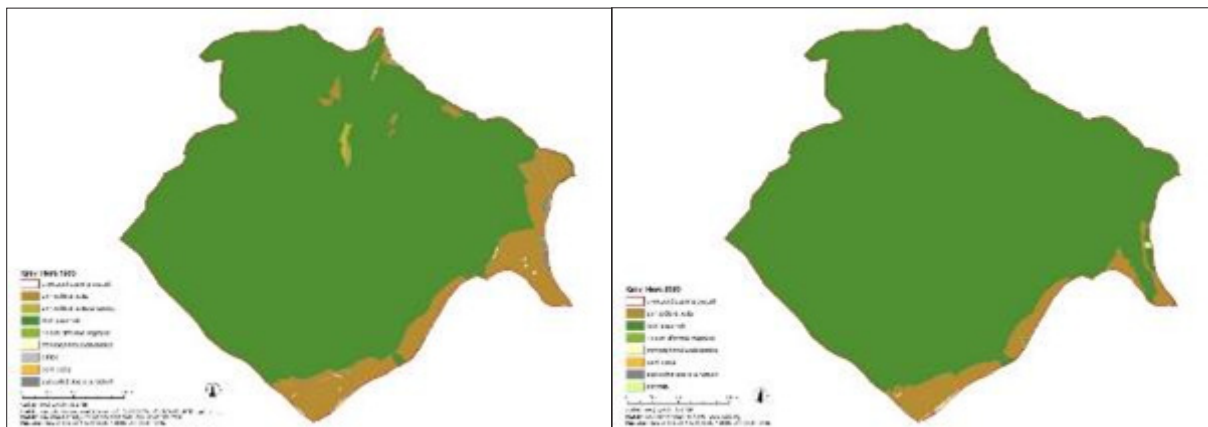
Obrázek 3: Detail sídel a zákres druhů pozemků v zájmových lokalitách ve sledovaných obdobích.

Literatura

- Heimatkreis Rommerstadt/Altvater* (1996). Gießen: Vorstand des Heimatkreises.
- Hosák, L. (1967). *Přehled historického místopisu Moravy a Slezska v období feudalismu do roku 1848*. Ostrava: Profil.
- Kober, E. (1994). *Heimatsbuch für die Kreis Jägerndorf, Ostsudetenland*. Grettstadt: Buchberg Verlag.
- Kolejka, J. (2013). *Nauka o krajině: geografický pohled a východiska*. Praha: Academia.
- Law, M., Collins, A. (2019). *Getting to know ArcGIS Pro*. 2nd ed. Redlands, CA: Esri Press.
- Longley, P., A., Goodchild, M., F., Maguire, D., J., Rhind, D., W. (2011). *Geographic Information Systems and Science*. Hoboken, NJ: John Wiley and Sons.
- Pinkava, V. (1922). *Vlastivěda moravská. Místopis. Uničovský a rýmařovský okres*, re-print 2011. Brno: Musejní spolek.
- Schmidts, M. (2013). *Esri ArcGIS Desktop Associate: Certification Study Guide*. Redlands, CA: Esri Press.
- Štěpán, V. (1994). Dějiny obce Pelhřimovy u Osoblahy. *Časopis Slezského zemského muzea*, 1, 6–22 a 2, 155–162.
- Theimer, J. (1930). *Heimatsbuch für den Bezirk Bärn. Einschließlich der Nachbargemeinden des Bezirkes*, Bärn: Arbeitsgemeinschaft der Lehrervereine im Bezirke Bärn und dem Heimat- und familienkundlichen Vereine im Odergebirge.
- Turek, A. et al. (2004). *Místopisný rejstřík obcí českého Slezska a severní Moravy*. Opava: Zemský archiv.
- Statistický lexikon obcí v Republice československé, na základě sčítání lidu z 1. prosince 1930*. (1935). Díl II. Země Moravsko-slezská. Praha: Orbis.
- Urban Sprawl in Europe: The Ignored Challenge* (2006). Copenhagen: European Environmental Agency.

^[1] Zeměměřický úřad

^[2] Český statistický úřad

^[3] Land Parcel Identification System

^[4] Ministerstvo zemědělství České republiky

^[5] Dálkový průzkum země

^[6] Ústav pro hospodářskou úpravu lesů Brandýs nad Labem

^[7] Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky

^[8] Katastr nemovitostí České republiky

^[9] Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad

^[10] Ministerstvo obrany České republiky

^[11] Ústřední archiv zeměměřictví a katastru

^[12] Moravskoslezský kraj

^[13] Land Use and Land Cover

Zaniklá sídla Moravy a Slezska se zaměřením k Jesenické oblasti

Sborník konference projektu „Identifikace a trvalá dokumentace kulturní, krajinné a sídelní paměti obce – na příkladu zaniklých sídel Moravy a Slezska“

Editor: Antonín Vaishar

Recenzovala: Jana Zapletalová

Sazba: David Weber

Vydal: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Vlašská 355/9, 118 00 Praha a Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno.

Vydání: první, 2022

ISBN 978-80-7285-271-0 (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.; online ; pdf)

ISBN 978-80-7509-873-3 (Mendelova univerzita v Brně; online ; pdf)

DOI: <https://doi.org/10.11118/978-80-7509-873-3>